

Maanpuolustuskorkeakoulu

Johtamisen ja sotilaspedagogiikan laitos
Julkaisusarja 2: Tutkimuselosteita nro 7

Suomen jatkosota 1940-luvun kansainvälisen oikeuden näkökulmasta

Lauri Hannikainen

MAANPUOLUSTUSKORKEAKOULU
JOHTAMISEN JA SOTILASPEDAGOGIIKAN LAITOS
JULKAISUSARJA 2: TUTKIMUSSELOSTEITA NRO 7

NATIONAL DEFENCE UNIVERSITY
DEPARTMENT OF LEADERSHIP AND MILITARY PEDAGOGY
SERIES 2: RESEARCH REPORTS NO. 7

**SUOMEN JATKOSOTA 1940-LUVUN
KANSAINVÄLISEN OIKEUDEN
NÄKÖKULMASTA**

LAURI HANNIKAINEN

MAANPUOLUSTUSKORKEAKOULU
JOHTAMISEN JA SOTILASPEDAGOGIIKAN LAITOS
HELSINKI 2023

Lauri Hannikainen: *Suomen jatkosota 1940-luvun kansainvälisen oikeuden näkökulmasta*
Maanpuolustuskorkeakoulu
Johtamisen ja sotilaspedagogiikan laitos
Julkaisusarja 2: Tutkimuselosteita nro 7
National Defence University
Department of Leadership and Military Pedagogy
Series 2: Research Reports No. 7

Uusimmat julkaisut pdf-muodossa: <http://www.doria.fi/handle/10024/73990>

Jatkosodan historia / Sotatieteen Laitoksen Sotahistorian toimisto 1992

© Tekijä & Maanpuolustuskorkeakoulu

ISBN 978-951-25-3389-3 (nid.)

ISBN 978-951-25-3390-9 (pdf)

ISSN 2669-9931 (painettu)

ISSN 2489-8473 (verkkojulkaisu)

Maanpuolustuskorkeakoulu – Johtamisen ja sotilaspedagogiikan laitos

National Defence University – Department of Leadership and Military Pedagogy

Tämä teos on lisensoitu Creative Commons BY-NC 4.0 -käyttöluvalla.
Tarkastele käyttö lupaa osoitteessa <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.fi>

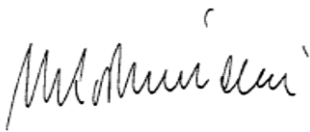
PunaMusta Oy
Joensuu 2023

SAATTEEKSI

Emeritusprofessori Lauri Hannikainen on laatinut perusteellisen tutkimuksen Suomen jatkosodan kansainvälisoikeudelliseksi arvioimiseksi. Tutkimus paneutuu sekä siihen, voitiinko jatkosotaan lähteminen oikeuttaa vuonna 1941 voimassa olleen kansainvälisoikeudellisen normiston näkökulmasta, että kysymykseen sotavankien ja siviiliväestön kohtelusta Suomen miehittämällä alueilla. Lisäksi siinä analysoidaan Pariisin rauhansopimukseen johtaneita neuvotteluja ja sopimuksen sisältöä. Vastasivatko nämä kansainvälisen oikeuden rauhansopimuksille asettamia kriteereitä? Työ on perusteellisin jatkosodan oikeudellisia näkökohtia tarkasteleva tutkimus, jonka tunnen. Samalla se myös ottaa huomioon eri tutkijoiden vuosien aikana ilmestyneet sotavankikysymystä ja siviilien asemaa koskevat tutkimukset. Se on myös käynyt vertaisarvioinnissa historiantutkijalla, joka on todennut työn historialliset taustat oikein kuvaetuiksi.

Hannikainen on pitkän uransa aikana usein palannut Suomen kykyyn ja pyrkimykseen soveltaa sodan oikeussääntöjä. Hänet tunnetaan myös kriittisestä asennoitumisestaan sodan jälkeisen ajan sotaa koskevaan ”patrioottiseen” historiankirjoitukseen. Tässä työssä hän summaa vuosien tutkimustyön tulokset, pyrkien mahdollisimman objektiivisesti ja käytettävissä olevaan aineistoon pohjautuen tarkastelemaan Suomen valmiutta tuolloin voimassa olleen voimankäyttöä koskevan kansainvälisen oikeuden noudattamiseen. Hannikainen on varovainen oikeudellisten johtopäätösten tekemisessä. Tulkintoihin ja niiden arviointiin vaikuttaa kuitenkin kansainvälisen oikeuden historiassa käytävä keskustelu sotien välisen ajan oikeuden sisällöstä. Myös tähän keskusteluun työ tuo oman panoksensa. Ennen kaikkea teos on kuitenkin suunnattu suomalaisille, ja Suomessa käytävään keskusteluun. Se onkin erityisen tervetullut nyt kun sodan oikeussääntöjen ajankohtaisuus on korostunut Venäjän hyökkäyksessä Ukrainaan ja Suomessa käydään keskustelua Suomen velvoitteista tuoreen NATO-jäsenyyden myötä.

Martti Koskenniemi

Akateemikko, kansainvälisen oikeuden emeritusprofessori, FBA

Erik Castrén -instituutin johtaja

ESIPUHE

Olen laatinut tätä tutkimusta Helsingin yliopiston oikeustieteellisessä tiedekunnassa. Tutkimukseni aihepiiriä käsittelevä artikkelini julkaistiin vuonna 2020 *Baltic Yearbook of International Law* -vuosikirjassa (Volume 17 (2017/2018, s. 77–121)). Artikkelin lähtökohtatilanne oli se, että Neuvostoliitto oli aloittanut laittoman hyökkäyssodan Suomea vastaan marraskuussa 1939 ja vallannut noin 10 % Suomen alueesta omakseen. Turvallisuutta hakeva Suomi ryhtyi yhteistyöhön Hitlerin Saksan kanssa, ja kun Saksa hyökkäsi Neuvostoliiton kimppuun kesäkuussa 1941, Suomi näki tilaisuutensa tulleen vallata menettämänsä alueet sekä Itä-Karjala, joka oli suomalais-ugrialaisten karjalaisten perinteinen asuma-alue, korvauksena niistä kärsimyksistä ja menetyksistä, jotka laitton talvisota oli sille ja sen kansalaisille aiheuttanut. Artikkelissa paneuduin siihen, miten jatkosodassa Suomen suorittamaa Itä-Karjalan valtausta tuli arvioida 1940-luvun kansainvälisen oikeuden näkökulmasta (osa 1).

Tämän tutkimuksen teema on artikkelia laajempi, sillä toiseksi pääteemaksi se ottaa sen, miten Suomi kohteli määräysvaltaansa joutuneita neuvostoliittolaisia – sotavankeja sekä Itä-Karjalan siviiliväestöä (osa 2). Kolmannen osan teemana on kysymys siitä, kohdeltiinko Suomea liian ankarasti jatkosodan jälkeisessä rauhanprosessissa. *Baltic Yearbookin* artikkelissa käsittelemäni tätä teemaa parin sivun verran, mutta tässä tutkimuksessa ko. luku on 15 sivun mittainen. Teen muun muassa vertailun Suomen, Romanian ja Unkarin saaman kohtelun kesken. Nämä kolme maata olivat päätyneet Hitlerin Saksan kanssasotijoiksi – niiden kummankin saldo oli selvästi mustempi kuin Suomen. Tutkimuksen johtopäätösluku esittää osien 1–3 analyysien tulokset lyhyessä muodossa. Lisäksi se käsittelee lyhyesti aikakautta 1940-luvun jälkeen.

Saatuani käsikirjoituksen valmiiksi tarjosin sitä muutamalle kaupalliselle kustantajalle – sellaisille, jotka ovat viime aikoina julkaisseet kirjoja Suomesta toisessa maailmansodassa. Vastaus oli pettymys: kustantajat eivät uskoneet kirjan menekkiin. Tämän aikakauden sanotaan haluavan ’human interest’ -tarinoita. Sellaisten mukaanotto oikeustieteelliseksi tutkimukseksi tarkoitettuun kansainvälisoikeudelliseen analyysiin on vaikeaa.

Kiitän kansainvälisen oikeuden emeritusprofessoria Martti Koskenniemeä tutkimustani koskevan lausunnon antamisesta Maanpuolustuskorkeakoululle sekä ohjekommenttien hankkimisesta Helsingin yliopiston historian professorilta Henrik Meinanderilta koskien tutkimuksessa kuvattuja tapahtumia ja niistä tehtyjä johtopäätöksiä. Kommentteja olen saanut aiemmin myös historioitsijoilta Pekka Visurilta ja Lars Westerlundilta sekä oikeushistorian professorilta Jukka Kekkosalta. Kiitän myös monivuotista huonetoveriani Porthaniassa, OTT Tero Lundstedtiä, jonka kanssa luimme toistemme tekstejä ja keskustelimme niistä. Vastuu lopullisesta tekstistä on tietenkin yksinomaan minun harteillani.

Samoin kiitän Maanpuolustuskorkeakoulua siitä, että se julkaisee tutkimukseni. Kiitän korkeakoulun johtavaa sotilaslakimiestä Kari Takamaata hänen panoksestaan tutkimukseni julkaisemiseen korkeakoulun julkaisusarjassa. Hän on entinen kollegani yliopistomaailmasta.

Noin kymmenen vuotta sitten huonetoverinani oikeustieteellisessä tiedekunnassa oli kahden viikon ajan koululainen Henri Kaarakainen, joka oli tutustumassa työelämään. Tultuaan ylioppilaaksi hän pääsi oitis opiskelijaksi oikeustieteelliseen tiedekuntaan.

Hän on nyt oikeusnotaari ja lähellä maisterin titteliä. Kuinka ollakaan, kun Maanpuolustuskorkeakoulussa ryhdyttiin saattamaan käsikirjoitusta julkaisun muotoon, Henri oli tullut harjoittelijaksi korkeakouluun ja hän sai tehtäväkseen edesauttaa julkaisuprosessissa. Kiitos hänelle hyvästä yhteistyöstä, jonka tuloksena julkaisusta tuli parempi.

Helsingissä huhtikuussa 2023

Lauri Hannikainen

Kansainvälisen oikeuden emeritusprofessori

SISÄLLYS

SAATTEEKSI	I
ESIPUHE.....	II
JOHDANTO	1
OSA I – JATKOSOTA: HYÖKKÄYS- VAI PUOLUSTUSSOTA? LIITTOLAIS- VAI ERILLISSOTA?.....	8
1. JATKOSOTA JA SEN TAUSTAT	8
1.1 Itsenäisen Suomen ensimmäiset vuosikymmenet.....	8
1.2 Suomen tie jatkosotaan.....	11
1.3 Suomi jatkosodassa ja rauhanprosessissa	19
1.4 Joitakin yleisiä johtopäätöksiä alaluvusta 1	28
2. KANSAINVÄLISOIKEUDELLINEN ANALYYSI.....	29
2.1 Hyökkäyssodan kiellon kehitys ennen toista maailmansotaa ja status sodan aikana	29
2.2 Pariisin rauhansopimus ja sotasyllisyysoikeudenkäynti	33
2.3 Kansainvälisoikeudellinen analyysi Suomen perusteluista sotapolitiikalleen	35
2.4 Johtopäätös kysymykseen: Osallistuiko Suomi hyökkäyssotaan?	44
OSA II – KUINKA SUOMI KOHTELI SOTAVANKEJAAN JA MIEHITTÄMÄNSÄ ITÄ-KARJALAN SIVIILIVÄESTÖÄ?.....	46
1. MIKSI NIIN PALJON NEUVOSTOLIITTOLAISIA SOTAVANKEJA KUOLI?	46
1.1 Yleiskuva.....	46
1.2 Syyt suureen kuolleisuuteen Suomen sotavankileireillä jatkosodan ensimmäisellä kolmanneksella.....	48
1.3 Sotavankileirien kohennusyritykset.....	51
1.4 Noudattiko Suomi kansainvälisoikeudellisia velvoitteitaan sotavankien kohtelussa?.....	52
2. VÄESTÖN TIUKKA JAOTTELU YLEMPIARVOISIIN JA ALEMPIARVOISIIN MIEHITETTYSSÄ ITÄ-KARJALASSA – MITÄ SIITÄ SEURASI?	61
2.1 Miehitettävän käyttäytyminen Itä-Karjalassa	61
2.2 Noudattiko Suomi kansainvälisoikeudellisia velvollisuuksiaan Itä-Karjalassa?	65
3. SOTAVANKISURMAT JA ITÄ-KARJALAN MIEHITYS NYKY-SUOMEN JULKISESSA SANASSA	68
4. JOHTOPÄÄTÖKSIÄ OSASTA II	69
OSA III – KOHDELTIINKO SUOMEA LIIAN ANKARASTI JATKOSODAN JÄLKEISESSÄ RAUHANPROSESSISSA?	73
1. SUOMEN ARGUMENTIT	73
2. ANALYYSI: OLIKO PARIISIN RAUHANSOPIMUS OIKEUDENMUKAINEN – TAI EDES KOHTUULLINEN?	73
2.1 Raskauttavia tekijöitä.....	73
2.2 Lieventäviä tekijöitä.....	73
2.3 Johtopäätösanalyysi	74
3. VERTAILUA SUOMEN, ROMANIAN JA UNKARIN VÄLILLÄ.....	75
3.1 Romania	75
3.2 Unkari.....	77

3.3 Suomelle, Romanian ja Unkarille yhteisiä piirteitä Saksan rinnalla.....	79
3.4 Suomen, Romanian ja Unkarin eroavaisuuksia	80
3.5 Vertaileva tiivistelmä	81
3.6 Johtopäätös vertailusta.....	82
4. JOHTOPÄÄTÖKSIÄ OSASTA III.....	83
KOKOAVIA PÄÄTELMIÄ SUOMEN ROOLISTA JATKOSODASSA.....	85
KIRJOITTAJA.....	89
KIRJALLISUUSLUETTELO.....	91

JOHDANTO

Jatkosota on itsenäisen Suomen historian ongelmallisimpia ajanjaksoja. Se alkoi talvisodan ahdingosta selvinneen, Saksan rinnalle ajautuneen Suomen osallistumisesta Saksan massiiviseen hyökkäykseen Neuvostoliittoa vastaan. Saksan vanavedessä Suomi valtasi Neuvostoliitolta Itä-Karjalan, jonka se aikoi myöhemmässä vaiheessa liittää suvereenisuutensa alaiseksi. Syksyllä 1941 Suomi menestyi hyvin sodankäynnissään mutta joutui myöntämään, että se oli yliarvioinut Saksan sotilaallisen iskukyvyn. Suomi pysytteli Itä-Karjalassa mutta ei edennyt pitemmälle. Vuoden 1942 kuluessa se kävi varovaiseksi ja vuoden 1943 alussa se joutui arvioimaan, että Saksa häviää sodan ja samoin käy Suomellekin. Vuosi 1944 olikin puolustussotaa, joka päättyi sitkeän ja jopa epätoivoisen puolustustaistelun jälkeen rauhansopimukseen syyskuussa 1944. Sitä seurasi vielä sota vetäytyviä saksalaisjoukkoja vastaan Lapissa.

Historioitsijat ovat tutkineet paljon jatkosodan eri аспектеja. Erityisen hyviä tutkimuksia on tehty 1980-luvulta lähtien. Niihin perehtynyt valveutunut kansalainen on saanut monipuolisen kuvan jatkosodasta.

Tutkimustehtävä

Historian tutkimisessa yksi relevantti tarkastelukulma on oikeudellinen ja oikeudellisessa tutkimuksessa yksi relevantti ala on kansainvälisoikeudellinen tutkimus. Sen alan tutkimuksella on ollut vähäinen rooli jatkosodan tutkimuksessa. Syynä ei voi olla se, etteikö sodista olisi löytynyt säännöstöä kansainvälisessä oikeudessa. Kansainvälisen sota-oikeuden kehitys pääsi monenkeskisessä muodossa käyntiin 1800-luvun toisella puoliskolla ja kehitys jatkui 1900-luvun alkuvuosikymmeninä. Erityisen merkittäviä olivat Haagin rauhankonferensseissa vuosina 1899 ja 1907 ja Geneven konferenssissa vuonna 1929 solmitut yleissopimukset. Kruununa oli vuonna 1928 solmittu yleissopimus hyökkäyssodan kiellosta, jota kutsutaan yleisesti Kellogg–Briand-sopimukseksi.

Tässä tutkimuksessa (osa 1) analysoin kansainvälisen oikeuden näkökulmasta Suomen roolia jatkosodassa keskittyen erityisesti hyökkäyssota-aspektiin. Liitännäiskysymyksenä analysoin sitä, oliko Suomi liitossa Saksan kanssa. Tai oliko kyseessä kahden valtion löyhempi yhteinen taistelu, jossa niiden sodan päämäärät olivat erilaiset ja yhteistyömuodot varsin rajalliset – aseveljiä tai kanssasotijoita? Vai kävikö Suomi sittenkin omaa erillissotaansa?

Oikeudellisessa analyysissäni otan laajan tarkastelukulman, jonka puitteissa analysoin paitsi a) kansainvälisiä sopimuksia ja muita asiakirjoja sekä oikeudellisten asiantuntijoiden näkemyksiä, myös b) historioitsijoiden sekä Suomen kannalta tärkeiden valtioiden ja niiden diplomaattien mielipiteitä. Osan 1 lopussa käsittelen sitä, miten toisen maailmansodan voittajavaltiot kohtelivat Suomea.

Aloitan analyysini syksystä 1939¹, jolloin toinen maailmansota alkoi Saksan hyökkäyksellä Puolaan 1.9. Koska muutama kuukausi myöhemmin Neuvostoliitto hyökkäsi Suomen kimppuun ja loukkasi räikeästi kansainvälistä oikeutta, eikö Suomi ollut reilua vuotta myöhemmin (1941) oikeutettu käyttämään asevoimaa valloittaakseen menettämänsä alueet takaisin ja etenemään yli Tarton rauhan rajan (voimassa v. 1920–1940)

¹ Aloitan kuitenkin luvun 1 selostuksella itsenäisen Suomen ensimmäisten vuosikymmenten keskeisistä tapahtumista tutkimusteemojeni kannalta – käsittelen etenkin vuoden 1920 Tarton rauhansopimusta.

saadakse hyvityksen laittomasta talvisodasta ja luodakseen itselleen helpommin puolustettavan rajan aggressiivista rajanaapuria vastaan? Mikä merkitys oli sillä, että Suomi eteni Itä-Karjalaan melko pian Saksan hyökättyä laajalla rintamalla Neuvostoliiton kimppuun?

Toinen keskeinen kysymysrypäs käsittelee sitä, miten Suomi kohteli yhtäältä neuvostoliittolaisia sotavankeja ja toisaalta miehittämänsä Itä-Karjalan siviiliväestöä. Noudattiko Suomi kansainvälisoikeudellisia velvoitteitaan, mikä oli Suomen vastuu? Joutuivatko syylliset rikosoikeudelliseen edesvastuuseen (osa 2)?

Osassa 3 kysyn, joutuiko Suomi liian ankarasti kohdelluksi jatkosodan jälkeisessä rauhansopimuksissa? Formuloin aluksi kysymykseni vastausta ja teen sitten vertailevan analyysin Suomen, Romanian ja Unkarin saaman kohtelun välillä. Kirjan päättää johtopäätösluku edellisten lukujen analyysien päätelmistä koskien Suomen roolia jatkosodassa.

Keskeisistä lähteistä ja tutkimusmenetelmistä

Historioitsijoista tärkeitä lähteitäni on joukko suomalaisia historioitsijoita ja muutama ulkomaalainen tutkija. Suomalaisista nimistä mainitsen etenkin Pekka Visurin, Mauno Jokipiin, Tuomo Polvisen, Heikki Ylikankaan ja Markku Jokisipilän sekä ulkomaisista Michael Jonasin ja Anthony Uptonin. Tärkeä kokoomateos on *Finland in World War II* (2012), joka sisältää neljäntoista suomalaisen (mm. Henrik Meinanderin) sekä Michael Jonasin artikkelit. Ulkovaltojen Suomessa palvelleiden diplomaattisten edustajien muistelmat ovat olleet kiintoisa lisälähde. Toisen luvun keskeisiä historioitsijoita ovat Antti Kujala, Lars Westerlund ja Antti Laine.

Historioitsijat ovat analysoineet kiitettävästi sitä, vallitsiko Suomen ja Saksan välillä liittolaisuus vai oliko niiden suhde löyhempi. Ymmärrän hyvin, etteivät he ole pyrkineet esittämään näkemyksiään hyökkäys- vai puolustussota -kysymyksestä, vaan ovat keskittyneet historioitsijoiden päätehtävään eli tutkimaan sitä, mitä oli tapahtunut, miten ja miksi. Rajallisessa määrin eräät historioitsijat ovat lausuneet mielipiteitä joistakin jatkosodan oikeudelliseen luonteeseen liittyvistä kysymyksistä.

Kansainvälisen oikeuden tärkeitä lähteitä ovat tietenkin valtioiden solmimat sopimukset (monenkeskiset eli yleissopimukset ja kahden valtion väliset sopimukset) ja kansainvälinen tapaoikeus. Vähemmässä määrin tukeudun myös Kansainliiton päätöslauselmiin ja valtioiden julistuksiin. Asiantuntijoiden puolelta tärkeä lähde on Ian Brownlien kirja *International Law and the Use of Force by States*, 1963. Brownlie oli yksi johtavista kansainvälisen oikeuden asiantuntijoista viime vuosisadan toisella puoliskolla. Muitakin lähteitä löysin mielestäni tarpeeksi.

Kansainvälisen oikeuden tutkija Raija Hanski analysoi 1990-luvun alussa Suomen sodankäyntiä toisessa maailmansodassa. Hän keskittyi erityisesti sotavankien kohteluun mutta kirjoitti lyhyehkösti myös siviilihenkilöiden kohtelusta ja sodankäyntikeinoista. Hyökkäyssodan kieltoa hän ei käsitellyt. Hanskin tutkimuksista on kulunut vajaat 30 vuotta, joten niiden jälkeen jatkosodan historiasta on kirjoitettu paljon.

Erästä kansainvälisoikeudellisesta kirjoituksesta haluan mainita erikseen. Syksyllä 1941 Suomen hallitus pyysi Suomen johtavalta kansainvälisen oikeuden tuntijalta, professori Rafael Erichiltä lausuntoa Suomen oikeudesta Itä-Karjalaan. Tarkoituksena oli saada oikeudellisia argumentteja puoltamaan Suomen oikeutta Itä-Karjalaan. Erich

ottikin pyytäjän tarkoituksen tunnollisesti huomioon. Tarkastelen Erichin lausuntoa osassa 1.

Keskeinen tutkimusmetodini on normatiivinen, ensisijaisesti oikeudellinen ja toissijaisesti moraalinen. Kun historioitsijat ovat ansiokkaasti tutkineet jatkosotaa, eikö ole paikallaan, että myös kansainvälinen oikeus liittyy tutkimusalojen joukkoon? Rikastuttaahan se kuvaa jatkosodasta. Metodini on yleisesti sovellettu juridisessa tutkimuksessa – tässä tapauksessa kysyn, osallistuiko Suomi jatkosodassa hyökkäyssotaan vai ei ja noudattiko Suomi sotavankien ja vihollisvaltion siviilihenkilöiden kohtelua koskevia velvoitteitaan? Tässä tutkimuksessa kansainvälisen politiikka on luontainen osa analyysia.

Sodankäyntikeinoista jatkosodassa – lyhyesti

Olen päätenyt siihen, että en käsittele tässä tutkimuksessa erikseen sodankäyntikeinoja, sillä aihepiiri ei näyttänyt tarjoavan paljoa analysoitavaa. Mainitsen tässä vain, että Hanski katsoo kahdessa kohdin Suomen loukanneen kansainvälistä sota-oikeutta. Ensimmäinen tulee merisota-oikeudesta. Sekä Suomi että Neuvostoliitto olivat ratifioineet Lontoon vuoden 1930 sukellusvenesodankäyntiä sääntelevän sopimuksen ja sen vuoden 1936 lisäpöytäkirjan. Pöytäkirjan mukaan sukellusvene ei saanut upottaa tai tehdä toimintakyvyttömäksi kauppalaivaa ennen kuin se oli huolehtinut matkustajien, miehistön ja laivan papereiden saattamisesta turvaan. Talvisodassa Suomi noudatti pöytäkirjaa, mutta jatkosodassa ei. Neuvostoliiton saldokaan ei ollut parempi.

Toinen aihepiiri tulee ilmasodankäynnistä, jonka sääntely oli heikosti kehittynyt toiseen maailmansotaan mennessä. Tärkeimmät säännöt tulivat kansainvälisestä tapaoikeudesta: 1) pommituksissa tuli tehdä ero sotilaallisten ja siviilikohteiden välillä ja keskittää pommitukset vain edellisiin; 2) puolustamattomia alueita ei saanut pommittaa; ja 3) ihmisille ei saanut aiheuttaa tarpeetonta kärsimystä eikä omaisuudelle tarpeetonta tuhoa. Vaikutti siltä, ettei Suomi eikä Neuvostoliitto aina kyennyt pommituksissa tekemään eroa siviilikohteisiin – eikä Neuvostoliitto aina edes halunnut tehdä eroa. Suomen ilmavoimien kyky pommituksiin oli rajoitettu. Tiedossa ei ole, paljonko Suomen pommitukset surmasivat siviileitä. Neuvostoliiton välillä intensiivistäkin pommituksista huolimatta suomalaisten siviilihenkilöiden surmien lukumäärä ei noussut korkeammaksi kuin 939, mikä oli vain noin 1,5 prosenttia Suomen kärsimistä surmista jatkosodassa.²

Jatkosotaa koskevien näkemysten kehitys Suomessa

Olen seurannut pitkään keskustelua Suomen roolista toisessa maailmansodassa. 1950–1970-luvuista minulle on muodostunut sellainen mielikuva, että historioitsijoiden keskuudessa varsin yleistä oli patriootin suhtautuminen jatkosotaan. Monet heistä olivat osallistuneet Suomen sotapolitiikkaan tavalla tai toisella: nähtävästi heillä oli tarve puolustella sitä, mihin he olivat osallistuneet. Yleistä silloin oli, että jos ulkomaalainen tutkija julkaisi jotain Suomea arvostelevaa jatkosodasta, hänet teiltiin ’yksissä miehin’ väitteellä, ettei hänellä ollut kaikkia tarpeellisia tietoja käytössään. Toki oli myös tutkijoita, jotka pyrkivät objektiiviseen analyysiin. Tämä tendenssi lisääntyi

² Hanski 1992, s. 55–62.

sitä mukaa, mitä pitempi aika oli kulunut jatkosodasta. Tässä tutkimuksessani korostuvat ne tutkimukset, joiden objektiivinen pyrkimys on mielestäni ilmeistä.

Siinä missä nykypäivän historioitsijoiden keskuudessa objektiivisuus on valtavirtaa, samaa ei suuremmin näy tieteellisen yhteisön ulkopuolella. Suomen johtajat ja valtaosa kansasta näyttävät suhtautuvan jatkosotaan patrioottisesti – katsoen Suomen ajautuneen turvaa saadakseen ja vaihtoehtojen puuttuessa Hitlerin Saksan rinnalle mutta katsoen yhteistyön Saksan kanssa niin vähäiseksi, että on mahdollista puhua Suomen erillissodasta. Toki historioitsijoiden uudet tulkinnat ovat vaikuttaneet monien kansalaistenkin näkemyksiin.

Juridiikka ja politiikka tässä tutkimuksessa

Oikeustieteen tutkijan mielen täyttää ylevä tunne, jos hän sanoo itselleen tekevänsä puhtaasti objektiivisen, poliitikasta vapaan tutkimuksen. Monet kollegat ovat kuitenkin todistelleet, että 'puhtaan' juridisen tutkimuksen tekeminen ei onnistu.³ Mitä tulee tähän tutkimukseeni, en tohdi väittää tekeväni puhdasta juridista tutkimusta. Kysymys Suomen jatkosotaan ryhtymisestä on vahvasti poliittinen asia, jota kansakunnan elintärkeitä etuja koskevana ei ehkä tulisi yrittää arvioida juridisella mittarilla.⁴ Tällaisen näkemyksen tueksi voidaan viitata Suomen sotasyllisyysoikeudenkäyntiin, joka oli luonteeltaan vahvasti poliittinen. En yhdy tällaiseen näkemykseen, vaan aloitan analyysini seuraavasta lähtökohtatilanteesta: tämän päivän Suomen yhteiskunnallisessa keskustelussa jatkosota ei ole vahvasti esillä, mutta saattaa sellaiseksi nousta. Jos se nousee esille, poliittisten puolueiden erilaiset näkemykset voivat luoda melko vahvoja jännitteitä. Yli 80 vuotta jatkosodan jälkeen yritän tarkastella jatkosotaa kansainvälisen oikeuden näkökulmasta – en toimiakseni tuomarina vaan kansainvälisen oikeuden tutkijana, jolla on noin puolen vuosisadan kokemus alaltaan ilman ulkopuolisia sidonnaisuuksia. Tahtoisin toimia ulkopuolisena, jonka kansalaisuudella ei ole väliä, mutta eiköhän silti mukana seuraa länsimaiset yhteiskunnat läpileikkaava jako konservatiiveihin/patriootteihin ja edistysmielisiin/liberaaleihin. Siinä jaossa en kytene ulkopuolisuuteen, mutta tukeudun tuon ajan tapahtumien analysoinnissa siihen, mitä historioitsijat ovat saaneet selville. En ole ammattimainen historian tutkija, joten pyrin olemaan johtopäätöksissäni melko varovainen käsitellessäni sitä, mitä tapahtui. Esimerkkinä mainitsen ns. Mainilan laukaukset, joista historioitsijat ovat esittäneet erilaisia näkemyksiä – kukaan ei ole aukottomasti todistanut, mitä todella tapahtui tai tapahtuiko mitään.

Läntisessä maailmassa on laajasti hyväksytty se näkemys, että jokaisen toiseen maailmansotaan osallistuneen valtion tulisi tehdä analyysi – itse kriittinenkin – omasta ja kansalaistensa roolista tuossa sodassa. Saksaa pidetään esimerkkinä valtiosta, joka on tuollaisen analyysin tehnyt. Muita esimerkkejä ovat Italia ja Norja. Päinvastaisen esimerkin tarjoaa Japani. Suomessa valtiovalta päätti antaa tuon analyysin tutkijoiden tehtäväksi ja on myöntänyt tuohon tutkimustyöhön melkoisesti varoja. Oletus kai on,

³ Esimerkiksi vuonna 2021 ilmestyi kaksi kirjaa, jossa analysoidaan kansainvälisen ja politiikan suhdetta, ks. Orford 2021 ja Schäfer & Peters (toim.) 2021. Pyrkimys 'puhtaaseen' juridiseen tutkimukseen saattaa johtaa kohteena olevan aikakauden yhteiskunnallisten olosuhteiden puutteelliseen huomioonottamiseen ja niin muodoin epärealistiseen lopputulokseen.

⁴ Ks. Rosas 1980, s. 99 ja 102–104.

että ajan mittaan historioitsijoiden tutkimuksilla on vaikutus yleiseen mielipiteeseen. Valinnan voi odottaa vähentävän poliittista vastakkainasettelua.

En pyri analysoimaan Suomen johtajien (tai muidenkaan viranomaisten) mahdollista syyllisyyttä, vaan kohteenani on Suomen valtion toiminta sen kansainvälisoikeudellisten sitoumusten valossa. Koska Suomessa järjestettiin monia jatkosotaan liittyneitä oikeudenkäyntejä, toki käsittelen niitä lyhyesti, mutta tutkimukseni painopiste ei kuitenkaan ole niissä. Vaikka oma analyysini johtaa tiettyyn johtopäätökseen, jossa on tekijöinä mm. Suomen läheinen suhde Hitlerin Saksaan sekä maailmansodan voittaneiden liittoutuneiden näkemys, poissuljettua ei ole, että Suomen johtajat mielsivät vuonna 1941 ja sen jälkeenkin tilanteen eri tavoin. Tätä kysymystä pidän silmällä tutkimuksen edetessä.

Miten asennoidun väitteeseen, että tutkimukseni tulokset edustavat lähinnä jälkiviisastelua? Kun teen tätä tutkimusta tavalla, jota ei ole juuri lainkaan tehty, tottahan siinä kaikuu jälkiviisaus. Se ei ole kuitenkaan riittävä peruste tutkimuksesta pidättymiseen. Yhtäältä myöhemmän yhteiskunnan tulee oppia aiemmista kokemuksistaan ja toisaalta sillä, miten suhtaudumme jatkosotaan, voi olla vaikutusta siihen, miten arvioimme Suomen nykyistäkin suhdetta Venäjään ja Suomen kuvaa Euroopassa.

Tämän kirjan käsikirjoituksen valmistuttua Venäjä ryhtyi hyökkäyssotaan Ukrainaa vastaan helmikuussa 2022. Poliittinen ilmapiiri Suomessa muuttui kielteisemmäksi Venäjää kohtaan – julkisuudessa aina historian tulkintoja myöten. Sillä ei ole vaikutusta tähän tutkimukseen. Olen tieteenharjoittaja, tarkemmin kansainvälisen oikeuden tutkija, joka pyrkii tässä tutkimuksessa analysoimaan vuosien 1941–1944 jatkosotaa tuon ajan kansainvälisen oikeuden valossa. Euroopan poliittinen tilanne on nyt kovin erilainen kuin mitä se oli 80 vuotta sitten.

Tutkimustyön eteneminen

Tämä tutkimus etenee siis seuraavasti: osa 1 käsittelee aluksi Suomen tietä jatkosotaan, sodankäyntiä, Itä-Karjalan miehitystä, vaikeaa irtipääsyä jatkosodasta sekä Suomen kohtelua rauhanprosessissa. Sen jälkeen selostan hyökkäyssodan kieltoa tehden kansainvälisoikeudellisen analyysin siitä, rikkoiko Suomi hyökkäyssodan kieltoa. Lisäksi selvitan Suomen suhdetta Saksaan – olivatko ne liitossa keskenään? Osa 2 käsittelee kansainvälisen oikeuden valossa sitä, miten Suomi kohteli neuvostoliittolaisia sotavankkeja ja miehittämänsä Itä-Karjalan siviiliväestöä. Osa 3 kysyy, saiko Suomi liian ankaran kohtelun jatkosodan jälkeisessä rauhanprosessissa. Kirja päättyy lukuun kokoaivista huomioista koskien Suomen roolia jatkosodassa.

Analyysiani saattaa jonkin verran vaikeuttaa se seikka, että Suomessa asiakirjoja tuhoettiin jatkosodan loppuvaiheessa kiusallisista todisteista pääsemiseksi.⁵ Tämä on ollut ongelma historian tutkijoille ja sitä kautta myös kansainvälisen oikeuden tutkijalle.

⁵ Ks. Visuri 2013, s. 29, ja Silvennoinen 2008, s. 356–359.

PERUSTIETOJA KANSAINVÄLISESTÄ OIKEUDESTA

Kansainvälisen oikeuden järjestelmä on valtioiden luoma oikeusjärjestelmä sääntelemään niiden keskinäisiä suhteita. 1800-luvun puolivälissä se saavutti tason, jolla se alkoi luomaan monen valtion välisiä yleissopimuksia sääntelemään valtiosuhteita tehokkaammin. Monissa yleissopimuksissa oli sekä uusia sääntöjä että jo velvoittavan statuksen saavuttaneita vakiintuneita tapoja. Monet tuon ajan yleissopimuksista sääntelivät valtioiden välisiä sotia ja saivat ratifiointeja useimmilta valtioyhteisön jäseniltä.

Ensimmäisen maailmansodan jälkeen valtiot loivat kansainvälisen järjestön, Kansainliiton, johtamaan valtioyhteisöä. Kansainliitto sai paljon myönteistä aikaan valtioyhteisössä, mutta 1930-luvun puolivälissä sen merkitys heikkeni aggressiivisten valtioiden nousun myötä. Toisessa maailmansodassa Kansainliitolla ei ollut lähes mitään merkitystä. Samaan kurimukseen ajautui Pysyvä kansainvälinen tuomioistuin, joka oli melko onnistuneesti ratkonut valtioiden välisiä oikeudellisia riitoja.

Toisen maailmansodan alkupuoliskolla saattoi olla epäselvää, oliko kansainvälisellä oikeudella mitään merkitystä, mutta Saksaa vastaan taistelevat liittoutuneet valtiot puolsivat järjestelmän voimassaoloa. Niiden näkemys sai lisämerkitystä Stalingradin taistelun raskettua Saksan tappioon. Maailmansodan loputtua ne rankaisivat Saksaa ja sen johtajia kuten myös Saksan rinnalla taistelleita valtioita ja niiden johtajia. Myöhemmässä vaiheessa näidenkin valtioiden uudet hallitukset ilmoittivat hyväksyvänsä valtioilleen sanellut rauhansopimukset, joista tuli koko valtioyhteisön hyväksymiä ratkaisuja.

Valtiot ovat kansainvälisen oikeuden keskiössä. Ne ovat itsenäisiä eli suvereneja: niillä on yksinomainen toimivalta omalla alueellaan. Millään valtiolla ei ollut (eikä ole) oikeutta tunkeutua toisen valtion alueelle ilman lupaa. Tunkeutumisen tapahtuessa valtiolla oli oikeus tuhota alueelleen tunkeutuvat asevoimat. Oikeudellisessa mielessä valtiot ovat tasa-arvoisia. Kaikilla valtioilla oli velvollisuus noudattaa kansainvälisiä veloitteitaan ja pidäytyä toisten valtioiden oikeuksien loukkaamisesta. Monella muulla tavoin valtiot eivät olleet tasa-arvoisia, sillä niiden kokoerot olivat kovin suuria. Toki esimerkiksi yli 50 miljoonan ihmisen valtiolla oli paljon enemmän sananvaltaa kansainvälisellä kentällä kuin yhden miljoonan ihmisen valtiolla.

Kehittyneissä kansallisissa oikeusjärjestelmissä ovat eroteltuina lainsäädäntövalta, toimeenpanovalta ja tuomiovalta, mutta niin ei ollut 1930-luvun kansainvälisessä oikeudessa. Valtioilla oli sekä lainsäädäntövalta että hallintovalta ja tuomiovaltaa toteuttamassa oli vain joitakin kansainvälisiä oikeuselimiä rajoitelulla toimivallalla.

Valtiot luovat uusia sääntöjä kansainväliseen oikeuteen. Sääntöjen keskeinen lähde on kirjalliset valtiosopimukset. Sopimusoikeuden peruseriaatteiden mukaan jokainen valtio on vapaa päättämään, sitoutuuko se noudattamaan jotain sopimusta eli ratifioiko se sopimuksen, mutta jos se on ratifioinut, sillä on velvollisuus noudattaa sopimusta vilpittömässä mielessä eli *bona fide*. Näin oli 1930-luvulla ja näin on nyt. *Bona fide* vastakohta on *mala fide*, mikä merkitsee selvästi sopimuksen loukkausta. Tässä tutkimuksessa tärkeässä asemassa on pieni joukko yleissopimuksia ja suurempi joukko kahdenvälisiä sopimuksia.

Toinen kansainvälisen oikeuden tärkeä lähde oli (ja on) kansainvälinen tapaoikeus. Siitä on erillinen laatikko osassa II.

Rauhansopimukset ovat omiutinen kategoria sopimuksia. Monissa tapauksissa niissä eivät vallinneet sopimusoikeuden peruseriaatteet, vaan ne tavattiin sanella hävinneelle osapuolelle ja ovat tulleet voimaan ilman sen suorittamaa ratifiointia. Tämän joutui Suomikin kokemaan vuosina 1940–1947. Toisaalta Suomella oli myös erilainen kokemus: sen rauhansopimus Neuvosto-Venäjän kanssa vuonna 1920 ei ollut saneltu sopimus, vaan kahden suvereenin valtion välinen sopimus niiden keskinäisistä suhteista ja valtionra-

jasta. Tuolloin Venäjän kansainvälinen asema oli tukala, mutta ei pienellä Suomella ollut kykyä sanella sopimusta suurelle naapurilleen.

Vaikka kehittyneeseen kansalliseen oikeuteen verrattuna kansainvälinen oikeus oli (ja on) puutteellinen oikeusjärjestelmä, muodollisesti se oli (ja on) kansallisen oikeuden yläpuolella. Valtio ei voinut vedota kansalliseen lakiinsa perusteeksi hyväksymänsä kansainvälisoikeudellisen velvollisuuden rikkomiselle. Jos se olisi ollut mahdollista, kansainvälinen oikeus olisi menettänyt merkityksensä lähes täydellisesti.⁶

Kuva 1. Kuulutusta yleisestä liikekannallepanosta tarkastellaan Helsingissä 20. kesäkuuta 1941. Kuva: SA-kuva.

⁶ 1930-luvun ja toisen maailmansodan ajan kansainvälisestä oikeudesta ks. Björkstén 1937 ja Castrén 1947.

JATKOSOTA: HYÖKKÄYS- VAI PUOLUSTUSSOTA? LIITTOLAIS- VAI ERILLISSOTA?

1. Jatkosota ja sen taustat

1.1 Itsenäisen Suomen ensimmäiset vuosikymmenet

Itsenäisen Suomen ensimmäiset vuodet olivat levottomia. Vielä levottomampia ne olivat Venäjällä, jossa keisari oli syösty vallasta ja marraskuussa 1917 radikaalit bolševikit ottivat vallan. Bolševikkihallitus tunnusti kansojen itsemääräämisoikeuden nimissä Suomen itsenäiseksi, Venäjstä erilliseksi valtioksi aivan vuoden 1917 lopussa. Pian muut Suomen naapurivaltiot ja monet muut Euroopan valtiot tunnustivat uuden valtion.

Suomessa sisällissota puhkesi tammikuun lopussa 1918. Venäjän vallankumouksen inspiroimat alempiin kansanluokkiin kuuluvat ns. punaiset ryhtyivät kapinaan hyväosaisten edustamaa ns. valkoista hallitusta vastaan, mutta sota päättyi heidän tappioonsa. Valkoisten voiton sinetöi Saksan sotilaallinen interventio valkoisten pyynnöstä. Kapinallisia rangaistiin ankarasti, ja sen lisäksi vankileireillä kapinallisia kuoli joukko-omitassa heikon ravinnon ja kulkutautien uhreina.⁷

Bolševikit olivat auttaneet kapinallisia, mutta ei niin laajassa mitassa, että Venäjän olisi katsottu valtiona osallistuneen Suomen sisällissotaan. Sodan aikana maassa oli huomattava määrä kurittomia venäläisiä sotilaita, joilla ei enää ollut johtajia. Heidän roolinsa sisällissodassa jäi melko vähäiseksi – heidän suuntansa oli kohti kotimaata. Olisivatko valkoiset voittaneet ilman Saksan interventiota, siitä on eriäviä mielipiteitä, mutta vahvinta kannatusta näyttäisi saaneen se näkemys, että valkoiset olisivat voittaneet.⁸ Kansainvälisen oikeuden mukaan valtion laillisella hallituksella oli oikeus kutsua vieraan valtion asevoimia apuun kukistamaan kapina.⁹

Venäjälläkin puhkesi sisällissota – jo vuoden 1917 lopussa jatkuen aina vuoteen 1922. Bolševikit selvisivät voittajina pitkästä ja maata repineestä sodasta.

Seuraavina vuosina kahden valtion välit olivat huonohkot. Suomalaiset olivat tyytymättömiä maan itärajaan ja halusivat koko Karjalan liitettäväksi Suomeen. Suomalaiset vapaaehtoiset organisoivat vuosina 1919–1920 hyökkäyksiä Itä-Karjalaan pyrkimyksessä nostattaa paikallinen väestö kapinaan bolševikkeja vastaan, mutta pyrkimykset epäonnistuivat.¹⁰

Kireistä väleistä huolimatta Suomi ja Neuvosto-Venäjä kykenivät solmimaan rauhansopimuksen Tartossa vuonna 1920.¹¹ Rajakysymyksessä Suomella oli jonkinlaista liikkumavaraa valita, haluaisiko se ulottaa suvereenisuurensa Petsamoon vai osaan Itä-

⁷ Kekkonen 2016, s. 41–174.

⁸ *Ibid.*, s. 95–98, ja Hannikainen 1992, s. 9–12.

⁹ Brownlie 1963, s. 321–327, Hannikainen 1992, s. 13–14. Valkoinen hallitus oli tullut valtaan eduskuntavaalien tuloksena.

¹⁰ Niinistö 2005, s. 10–85 ja s. 148–83.

¹¹ Suomen Asetuskokoelman Sopimussarja, 1/1921.

Karjalasta.¹² Ehkä yllättävästi Suomen neuvottelijat pitivät Petsamoä tärkeämpänä – sen valinta avasi Suomelle tien Pohjoiselle jäämerelle. Itä-Karjala säilyi osana Venäjää. Neuvosto-Venäjä antoi kuitenkin rauhansopimuksesta erillisen julistuksen Itä-Karjalan itsehallinnosta. Julistus ei ollut tiukasti velvoittava.¹³ Rauhanneuvotteluissa rajan läheisyys Pietarista (Leningradista) ei noussut esiin tärkeänä kysymyksenä, vaan selaiseksi se tulisi nousemaan vasta toisen maailmansodan aattona.

Vuonna 1921 bolsevismin vastaiset voimat ryhtyivät kapinaan Itä-Karjalassa. Suomalaisilla taistelijoilla oli huomattava rooli kapinasodassa – yksi kapinallisten johtajista oli Suomen armeijan majuri Paavo Talvela. Bolsevikit kukistivat kapinan ja Neuvosto-Venäjä syytti aiheellisesti Suomea Tarton sopimuksen rikkomisesta.¹⁴

Suomi liittyi Kansainliiton jäseneksi vuonna 1921, kun taas Neuvosto-Venäjä (Neuvostoliitto vuodesta 1922 lähtien) ei liittynyt. Suomi yritti saada Itä-Karjalan aseman Kansainliiton päälinten käsittelyyn ja menestyikin aluksi, mutta lopputulos oli nolla. Näin kävi myös Pysyvässä kansainvälisessä tuomioistuimessa, joka päätti olla ottamatta Itä-Karjalaa käsittelynsä, koska Neuvostoliitto ei ollut tuomioistuimen perussäännön osapuoli.¹⁵

Kahden valtion väliset suhteet jatkuivat kylminä. Tämä ei ollut yllättävää, koska sisällissodat olivat niissä päättyneet eri tavoin. Suomessa ajatus Itä-Karjalan sisältävästä Suur-Suomesta pysyi vahvasti elossa. Kallenautio kuvaa 1920-luvun lopun tilannetta Suomen näkökulmasta, mikä korosti tarvetta vahvistaa puolustusta, seuraavasti:

”Suomella nähtiin olevan vain yksi vihollinen, Neuvostoliitto, ja tämä asetelma nosti Suomen ja Neuvostoliiton voimasuhteiden kehityksen ensisijaiseksi turvallisuuspoliittiseksi tekijäksi. Sotilaallisen liittoutumisen mahdollisuutta ei käytännössä ollut, eikä Suomessa vallinnut mitään harhakuvaa Kansainliiton mahdollisuuksista estää suurvaltanaapuri Neuvostoliiton hyökkäystä.”¹⁶

1930-luvun alussa Neuvostoliitto halusi vahvistaa turvallisuuttaan hyökkäämättömyyssopimusten muodossa. Se ja Suomi solmivat hyökkäämättömyyssopimuksensa vuonna 1932. Sopimuksen voimassaoloaika pidennettiin vuoden 1934 lisäpöytäkirjassa vuoteen 1945.¹⁷ Jos osapuolet eivät onnistuneet selvittämään riitojaan diplomaattisin keinoin, sopimuksen mukaan niiden tuli alistaa riitansa kansainväliseen välitysmenettelyyn erityisessä välityselimessä. Lisäpöytäkirja määräsi, ettei hyökkäämättömyyssopimusta saanut irtisanoa ennen vuotta 1945. Hyökkäämättömyyssopimuksesta huolimatta kahden valtion väliset suhteet eivät parantuneet. Moskovassa Suomea pidettiin yhtenä Neuvostoliitolle vihamielisimmistä Euroopan valtioista – sen kasvot oli käännetty Saksaa kohti.

¹² Niinistö 2001, s. 149–165.

¹³ Kallenautio 1985, s. 62–66.

¹⁴ Niinistö 2005, Nygård 1978, 87, Seppälä 1989, s. 13–14.

¹⁵ Permanent Court of International Justice: *Finland v. Russia, Advisory Opinion on the Status of Eastern Karelia*, Advisory Opinion No. 5, 1923, www.worldcourts.com (vierailtu 19.2.2018).

¹⁶ Kallenautio 1985, s. 123.

¹⁷ Suomen Asetuskokoelman Sopimussarja, 13/1932 ja 58/1934. Näiden asiakirjojen alkuperäiskieli oli ranska.

Kuva 2. Vastikään itsenäistyneen Suomen alue vuonna 1920, voimassa vuoteen 1940. Kuva: Baltic Yearbook of International Law.

Adolf Hitlerin johtama Saksa, Benito Mussolinin johtama Italia sekä Japani erosivat Kansainliitosta vuosina 1933–1934. Neuvostoliitto puolestaan hyväksyttiin Kansainliiton jäseneksi vuonna 1934 – Suomi äänesti Neuvostoliiton jäsenyyden puolesta. Kansainvälinen tilanne kiristyi 1930-luvun edetessä, sillä Kansainliitosta eronneet kolme valtiota ryhtyivät aggression tielle hyökkäämällä naapurivaltioidensa kimppuun tai pakottamalla ne myönnytyksiin. Saksa ja Neuvostoliitto pitivät toisiaan ideologisina verivihollisina.¹⁸

Suomen ja Neuvostoliiton suhteissa 1930-luvulla oli parempia ja huonompia vaiheita.¹⁹ Suomi seurasi kauhistuneena Suuren Terrorin tapahtumia Neuvostoliitossa ja tämä puolestaan pelkäsi lännen suunnasta aseellista hyökkäystä, mukana Suomi. Suomessa kyllä tunnustettiin normaalien naapurisuhteiden luomisen tärkeys, mutta niiden aikaansaamiseen ei uskottu eikä siksi tosissaan pyritty. 1930-luvun puolivälissä Suomi suuntautui ulkopolitiikassaan muihin pohjoismaihin päin, minkä tarkoituksena oli

¹⁸ Hilger & Meyer 1953, s. 250–87, Kallenautio 1985, s. 146–152, Ylikangas 2007, s. 270, ja Monde Diplomatiquen Historia-atlas 2011, s. 42.

¹⁹ Kahden valtion suhteista 1930-luvulla, ks. Kallenautio 1985, s. 144–178.

yhteisen puolueettomuuden vahvistaminen. Neuvostoliitto puolestaan epäili Suomen suhteita Hitlerin Saksaan, ja niinpä saksalaisen sukellusvenelaivueen vierailu Helsingissä elokuussa 1937 johti lähes kahden valtion välien katkeamiseen. Tilannetta kärjistyivät rajavälikohtaukset syksyllä 1937. Maaliskuussa 1939 Neuvostoliitto ehdotti pieniä rajamuutoksia kahden valtion välillä: Suomi vuokraisi neljä Suomenlahden saarta Neuvostoliitolle tai vaihtaisi ne Itä-Karjalasta saatavaan aluekorvaukseen. Suomi ei suostunut ehdotukseen, vaikka jatkoneuvotteluja kannattivat puolustusneuvoston puheenjohtaja marsalkka Mannerheim ja Moskovan suurlähettiläs Yrjö-Koskinen.

1.2 Suomen tie jatkosotaan

1.2.1 Talvisota

Hitlerin Saksa hyökkäsi Puolaan 1.9.1939 aloittaen toisen maailmansodan. Viikkoa aiemmin Saksa ja Neuvostoliitto olivat solmineet keskinäisen hyökkäämättömyyssopimuksen – ns. Molotov–Ribbentrop-sopimuksen (totuudenmukaisempi nimi olisi ollut Stalin–Hitler-sopimus) – muiden maiden suureksi yllätykseksi. Sopimuksessa oli *salainen pöytäkirja*, joka määritteli rajaa osapuolten etupiireille. Suomi lankesi Neuvostoliiton etupiiriin.²⁰ Pöytäkirjan mukaisesti Neuvostoliitto valtasi Puolan itäosan syyskuun kuluessa. Sopimuksesta huolimatta kumpikin osapuoli piti toista ideologisenä arkkivihollisena. Kumpikaan niistä ei voinut luottaa siihen, että toinen osapuoli noudattaa sopimusta ja sen pöytäkirjaa. Vuonna 1939 sopimus vastasi niiden senaikaista etuja.

Saksan hyökättyä Puolaan Britannia ja Ranska julistivat sodan Saksalle. Kansainliitto oli jo ajautunut heikkouden tilaan eikä kyennyt estämään maailmansotaa. Asevoimaa oli käytetty valtioiden sopimusvelvoitteista huolimatta. Eurooppa oli menossa sekaisin.

Syksyllä 1939 Neuvostoliitto kääntyi Suomen puoleen ehdottaen aluevaihtoa. Sen mukaan Suomi 1) siirtäisi rajaa Karjalan kannaksella länteen päin Leningradin turvallisuuden takia; 2) luopuisi määrätystä Suomenlahden saarista; 3) luopuisi osasta Petsamo; ja 4) vuokraisi Hangon ympäristöineen Neuvostoliitolle sotilastukikohdaksi. Vastineeksi Suomi saisi syrjempää Karjalasta kaksi kertaa suuremman alueen kuin mistä se luopuisi. Kyseessä oli ehdotus alueiden vaihtamiseksi, ei uhkavaatimus.

Suomi ilmaisi valmiutta rajoitettuun kompromissiin, mm. rajan siirtämiseen Karjalan kannaksella länteen päin mutta ei niin paljon, että se menettäisi Viipurin, Suomen toiseksi suurimman kaupungin. Se ei suostunut Hangon luovuttamiseen sotilastukikohdaksi, koska Neuvostoliiton sotilaallinen läsnäolo lähellä Helsinkiä uhkasi Suomen turvallisuutta ja itsenäisyyttä.

Suomen linjan muotoili ulkoministeri Eljas Erkko pääministeri Paavo Cajanderin ja monien muiden johtavien poliitikkojen tuella. Erkon mielestä Suomen tulisi suostua vain rajoitettuun kompromissiin. Kun neuvottelut ajautuivat umpikujaan marraskuussa, Erkko oli vakuuttunut, että Neuvostoliitto palaisi aikanaan neuvottelupöytäan

²⁰ Secret Supplementary Protocols of the Molotov–Ribbentrop Non-Aggression Pact, September 1, 1939, teksti löytyy julkaisusta *History and Public Policy Program Digital Archive*, Library of Congress of the United States, http://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/1_10994.

huolimatta sen esittämistä uhkauksista. Erkon hämmästykseksi niin ei tapahtunut, vaan Neuvostoliitto hyökkäsi asevoimin Suomen kimppuun marraskuun lopussa ja julisti Suomen uuden hallituksen perustetuksi Terijoella.²¹ Kyseessä oli ns. nukkehallitus, jonka jäsenet olivat aiemmin Neuvostoliittoon paenneita kommunisteja. Tämä oli vakava viesti: aikoiko Neuvostoliitto vallata Suomen ja liittää sen suvereenisuutensa alaiseksi tai tehdä siitä sosialistisen ystäväväaltion?

Kiivaiden taisteluiden jälkeen Neuvostoliitto pakotti maaliskuussa 1940 Suomen hyväksymään Moskovan rauhansopimuksen.²² Se oli kuitenkin luopunut Suomen valloituksesta (ainakin toistaiseksi) ja nukkehallituksesta.²³ Neuvostoliitto otti sen minkä halusi. Suomi menetti noin 10 % maa-alueestaan. Diplomaattiset suhteet uudistettiin pian.

Muutama päivä ennen Neuvostoliiton hyökkäystä se syytti Suomea tykistöiskusta rajan yli Mainilan kylään, jolloin neljä neuvostosotilasta kuoli ja suurempi määrä loukkaantui. Mainilan laukaukset olivat tärkeä perustelu hyökätä Suomen kimppuun. Myöhemmissä tutkimuksissa on käynyt ilmeiseksi, että Mainilan laukaukset olivat joko fiktiota tai Neuvostoliiton masinoimia. Vaikka laukaukset olisi ammuttu Suomesta, pieni rajavälikohtaus ei missään tapauksessa oikeuttanut hyökkäyssotaan ryhtymistä. Neuvostoliiton hyökkäyssodan hyväksyminen olisi tehnyt pilkkaa suhteellisuusperiaatteesta kansainvälisessä oikeudessa.

Suomi oli joutunut hyökkäyssodan uhriksi Kansainliiton peruskirjan, ns. Kellogg–Brand-sopimuksen (ks. jäljempänä alaluvussa 3), Tarton rauhansopimuksen, kahdenvälisen hyökkäämättömyyssopimuksen ja useiden muiden sopimusten vastaisesti. Suomalaiset puolustivat maataan sitkeästi ja menestyksellä, mutta vastustajalla oli niin paljon enemmän joukkoja ja aseita, että Suomen puolustuskyky alkoi murtumaan ja se tarvitsi aselepoa. Suomi sai runsaasti aineellista ja moraalista tukea ja Kansainliitto erotti Neuvostoliiton jäsenyydestään.²⁴ Vapaaehtoinen ruotsalainen lentäjäläivue osallistui Pohjois-Suomen puolustamiseen. Ruotsi ei julistautunut puolueettomaksi vaan ei-sotaakäyväksi valtioksi. Vapaaehtoisia tuli monista maista puolustamaan ase kädessä Suomea, suurin ryhmä (8 000) Ruotsista iskulauseella: 'Suomen asia on meidän'.²⁵ Kuitenkaan mikään valtio ei tullut asevoimin puolustamaan Suomea hyökkääjää vastaan.

Vaikka Neuvostoliitto sai talvisodassa tahtonsa perille – loukattuaan räikeästi kansainvälistä oikeutta – sen kokonaissuoritus oli heikko. Se menetti valtavan määrän sotilaita kelvottoman huollon takia. Erään neuvostoliittolaisen upseerin kerrotaan todenneen kyynisesti, että 'valtasimme tarpeeksi maata voidaksemme haudata sinne kaatuneet sotilaamme'. Neuvostoliiton motiiveja – Leningradin turvallisuuden vahvistamistarvetta – voi yrittää ymmärtää, mutta sen käyttäytyminen oli ylimielistä ja korostetun laitonta.²⁶

²¹ Kallenaution 1985, s. 178–187; Meinander 2012, s. 49–51 ja 58–59. Ylikankaan mukaan Neuvostoliiton aluevaihdon ehdotukset olivat melko vaatimattomia – etenkin kun verrataan niitä talvisodan lopputulokseen. Ulkomailta Suomea oli varoitettu Neuvostoliiton valmiudesta hyökätä Suomeen. Ks. Ylikangas 2007, s. 254–264. Talvisodasta yleisesti ks. Talvisodan pikkujättiläinen 1999.

²² Suomen Asetuskokoelman Sopimussarja, 3/1940.

²³ Synnä lienee ollut se, että Britannia ja Ranska olivat valmistelemassa aseellista interventiota Suomen tueksi.

²⁴ Brownlie 1963, s. 105–107.

²⁵ Bring 2008, s. 197–201.

²⁶ Upton 1965, s. 13–25.

Suomen poliittinen johto teki marraskuussa virheen Neuvostoliiton seuraavien toimenpiteiden arvioinnissa. Pantakoon merkille, että sellaiset merkittävät henkilöt kuin marsalkka C.G. Mannerheim ja J.K. Paasikivi – molemmat Suomen tulevia presidenttejä – olivat ehdottaneet Suomelle kompromissihaluisempaa suhtautumista neuvotte- luissa. Toisaalta on kuitenkin korostettava, ettei Suomella ollut mitään velvollisuutta suostua Neuvostoliiton ehdotuksiin.

Lähes kaikki menetetyillä alueilla asuneet asukkaat muuttivat lännemmäksi Suomeen ja tarvitsivat katon päänsä päälle. He menettivät käytännöllisesti katsoen kaiken omai- suutensa. Suomella oli suururakka asuttaa nämä noin 420 000 maahanmuuttajaa.

Kuva 3. Suomi talviso- dan jälkeen vuonna 1940. Kuva: Baltic Year- book of International Law.

1.2.2 Väli rauhan aika: itsenäisyyden säilyttämishuolista Suur-Suomen unelmiin

Suomi oli häidin tuskin välttänyt miehityksen ja oli kärsinyt suuresti. Sen tulevaisuuden näkymät heikkenivät entisestään, kun keväällä 1940 Saksa valloitti Tanskan ja Norjan ja pian sen jälkeen Benelux-maat ja ison osan Ranskaa. Neuvostoliitto vastasi haasteseen²⁷ kesällä valloittaen Baltian maat ja liittäen ne omaan alueeseensa. Kaikki nämä olivat kansainvälisen oikeuden räikeitä loukkauksia. Kansainliitosta ei ollut enää miinkään, vaan Suomen täytyi tähyillä yksittäisistä maista tukea itsenäisyydelleen. Saksa kontrolloi täysin liikennettä Itämerellä, mikä rajoitti Suomen ulkomaankaupan mahdollisuuksia.

Keväällä 1940 Neuvostoliitto vaati Suomelta pikkutarkasti rauhansopimuksen noudattamista. Kesän kuluessa sen vaatimukset lisääntyivät ja se esitti uhkauksia. Suomella oli perusteita pelätä, että Neuvostoliitto suunnitteli Suomelle Baltian maiden kohta-
loa.²⁸ Suomen johto päätti, että sen pitää pyrkiä välttämään syksyn 1939 tilannetta, jossa mikään valtio ei tullut merkittävin asevoimin puolustamaan Suomea laitonta hyökkäystä vastaan. Suomelle kävi selväksi, että ainoa valtio, josta se saattoi saada sotilaallista turvaa Neuvostoliittoa vastaan, oli Saksa. Mutta talvisodan aikana Saksa oli noudattanut puolueettomuutta – tunnustaen salaisen pöytäkirjan etupiirijaon.

Totesin edellä, ettei Molotov–Ribbentrop-sopimuksen osapuolilla ollut vahvaa uskoa toistensa haluun noudattaa sopimusta, jota kumpikin piti itselleen väliaikaisesti edullisena ratkaisuna. Viiheen siitä, että tilanne saattoi muuttua, Suomi sai elokuussa 1940, kun se sai salaisen tarjouksen Saksalta. Saksan armeija halusi kuljettaa joukkojaan Pohjois-Norjaan Suomen kautta. Vastineeksi Saksa lupasi myydä Suomelle modernia asekalustoa. Suomi ilmoitti suostumuksestaan välittömästi, ja siitä alkoi kahden valtion suhteiden lähentyminen. Kauttakulkusopimus solmittiin syyskuussa.²⁹

Marraskuussa 1940 Molotov–Ribbentrop-sopimuksen osapuolet pitivät kokouksen Berliinissä. Tapaamista selostavat Visuri & Murtorinne tuoreessa tutkimuksessaan. Tapaamisen jälkeen saksalaiset informoivat Suomea sen tuloksista. Hälyttyneenä siitä, että Suomessa liikkui saksalaisia joukkoja, ulkoministeri Molotov halusi Saksan vahvistuksen sille, että Suomi pysyi edelleen Neuvostoliiton etupiirissä. Molotov halusi Saksan suostumuksen, tai ainakin pidättymisen vastustamasta, että Neuvostoliitolla oli täysi valta päättää suhteestaan Suomeen – jopa Suomen valtaamisesta. Hitler oli kieläytynyt hyväksymästä Suomen valtausta.³⁰

²⁷ Kallenautio 1985, s. 215. Hänen mukaansa Neuvostoliitto oli vakuuttunut, että lähitulevaisuudessa se päätyisi sotaan Saksaa vastaan. Ks. myös Beevor 2012, s. 17.

²⁸ Visuri 2013, s. 38.

²⁹ Ks. Meinander 2012, s. 68, ja Upton 1965, s. 193. Jyränki (ks. Jyränki 1978, s. 238) käsittelee sopimuksen juridista asemaa: sopimus tuli voimaan nootien vaihdolla. Suomen puolesta sen allekirjoitti presidentti Ryti. Valtioneuvosto sai tiedon sopimuksesta vasta, kun se oli tehty eikä sitä esitetty lainkaan eduskunnan hyväksyttäväksi. Sopimusta ei löydy Suomen Asetuskokoelman Sopimussarjasta, josta kaikkien Suomen virallisesti ratifioimien sopimusten tekstit löytyvät. Etsiessäni sopimusta internetistä löysin tekstin otsikolla 'Kauttakulkusopimus', jonka alaotsikko on 'Salainen komennusasia' ja sen jälkeen kolme pääotsikkoa ovat 'Meritse tapahtuvat kuljetukset', 'Maitse tapahtuvat kuljetukset' ja 'Maa- ja järjestelyelin'; Sopimuksen teko hälytti Neuvostoliiton johdon, joka epäili – aiheellisesti – että sopimusta käytettäisiin tekosyynä saksalaisotilaiden sijoittamiseen Suomeen.

³⁰ Upton s. 233–236 ja 346; Assarsson 1963, s. 50; von Blücher 1951, s. 214; Jonas 2010, s. 175.

Visurin & Murtorinteen mukaan:

”Vaikka suomalaiset saivat virallisten lähteittensä välityksellä vain äärimmäisen niukasti tietoja Berliinin kokouksesta ja sen ratkaisuksista, tieto Molotovin siellä levittämistä vaatimuksista ja etenkin Hitlerin päätöksestä tuli sen sijaan erityiskanavien tietä jo parin viikon kuluessa varsin laajalti Suomen johtavien piirien tietoon. Tietojen välittyminen kansallissosialistisen puolueen erityislähettiläiden välityksellä antoi kuitenkin niille oman rajoitetun, väritetyn ja tarkoitushakuisen luonteen. Niin Vetjens kuin muutkin viestintuojat halusivat ennen muuta todistaa, että Hitler oli Berliinissä asettanut sulun Molotovin Suomea koskeville valloitus suunnitelmille ja levittänyt näin ”suojelevan varjonsa” Suomen ylle. Tämän viestin oli samalla määrä osoittaa suomalaisille vastaan sanomattomasti, että ainoa suunta, josta suomalaiset saattoivat etsiä apua, oli Saksa ja sen suuri johtaja Adolf Hitler. Sen sijaan suomalaiset eivät saaneet silloin tai myöhemminkään tietää, mistä kaikesta Berliinissä oli keskusteltu eikä etenkään sitä, että Hitler oli vielä Berliinin neuvotteluissa toistuvasti vakuuttanut Suomen kuuluvan ensisijaisesti Neuvostoliiton vaikutuspiiriin. ... Siten suomalaiset joutuivat saamansa suodatetun informaation perusteella tyytymään varsin rajoitettuun kuvaan omaa maataan keskeisesti koskeneista neuvotteluista.”³¹

Joulukuussa saksalaiset kertoivat suomalaisille operaatio Barbarossa -suunnitelmasta eli suunnitelmasta toteuttaa massiivinen hyökkäys Neuvostoliiton kimppuun. Tällä ilmoituksella Saksa halusi aloittaa salaiset sotilaalliset neuvottelut Suomen kanssa.

Saksa ja Suomi kävivät salaisia korkean tason sotilaallisia neuvotteluja tammikuusta 1941 lähtien. Suomen pääneuvottelijana toimi kenraali Erik Heinrichs. Maaliskuun lopussa Suomen johto sai tiedon, että Saksan hyökkäys Neuvostoliittoon alkaisi luultavasti 22. kesäkuuta. Seikkaperäisessä tutkimuksessaan jatkosodan taustasta Jokipii toteaa, että maaliskuussa Suomen johto otti ajatuksissaan ’täyden askeleen’ läheiseen yhteistyöhön Saksan kanssa.³² Pitkällä oltiin jo helmikuussa.³³

Ratkaisevat neuvottelut käytiin touko-kesäkuussa, tärkeimmät 3.–6. Helsingissä. Ylättävän vähän asiakirjoja on löytynyt näiden neuvottelujen tuloksista. Polvinen kirjoittaa, että toukokuun neuvotteluissa agendalla oli hyökkäyssota, ei puolustussota. Kun Suomen pääneuvottelija, kenraali Heinrichs, palasi Suomeen, hän toi mukanaan selvästi muotoillun ehdotuksen hyökkäyssotaan osallistumisesta. Ehdotus hyväksyttiin Suomen johdon sisäpiirissä. Kun presidentti Ryti kertoi hallitukselle sodan vaarasta ja osittaisen liikekannallepanon tarpeesta, hän ei kertonut Saksan kanssa käytyjen neuvottelujen tuloksista.³⁴

Meinanderin mukaan keväällä ja kesällä 1941 saksalaisuus oli voimakkaasti esillä Suomen julkisuudessa. Huhtikuussa avattiin Saksan teollisuuden näyttely Helsingissä,

³¹ Visuri & Murtorinne 2019, s. 224–225. Kirjan liitteenä on lähettiläs Schmidtin tekemät muistiinpanot Hitlerin ja Molotovin tärkeimmästä Suomea koskeneesta keskustelusta 13. marraskuuta. Sen mukaan ulkoministeri Ribbentrop totesi Molotoville, ettei Suomen ongelman pitäisi olla suuri, sillä solmimallaan rauhansopimuksella Neuvostoliitto oli saanut kaikki strategiset toiveensa täytetyiksi. Ks. Visuri & Murtorinne 2019, s. 272–279. Ks. myös Ylikangas 2007, s. 278.

³² Jokipii 1987, s. 634–38, etenkin s. 636.

³³ *Ibid.*, s. 164–166, ja Tiihonen 2021, s. 134–135.

³⁴ Polvinen 1995, s. 294–295.

jossa hakaristilippu ja Suomen lippu liehuivat vierekkäin. Saksalaisia luennoitsijoita vieraili Suomessa. Nämä vahvistivat suomalaisten uskoa Saksan ylivaltaan Euroopassa. Suur-Suomea koskevat toiveet eivät enää näyttäneet vain unelmilta. Meinander jatkaa:

Huolimatta sympatioistaan länsimaita kohtaan sekä presidentti Ryti että marsalkka Mannerheim olivat vakuuttuneita keväällä 1941, että Saksa pystyisi lyömään Neuvostoliiton lyhyessä salamasodassa. Toukokuussa 1941 presidentti Ryti pyysi vaivihkaa kahta tieteenharjoittajaa laatimaan tieteellisesti perustellun tutkimuksen, jossa 'todistettaisiin' Neuvostoliiton Itä-Karjalan kuuluvan Suomelle sekä maantieteellisin että kulttuurisin perustein. Kuukautta myöhemmin eräs johtava suomalainen historioitsija sai samanlaisen pyynnön presidentiltä, joka tarvitsi myös poliittisia ja strategisia perusteita Suomen laajenemiselle. Molemmat kirjat tehtiin tarkoituksessa taivuttaa Saksan päätöksentekijöitä hyväksymään Suomen aluevaatimukset idässä. Kirjat julkaistiin saksan kielellä.³⁵

Mainitut kirjat eivät salanneet Suomen uskoa siihen, että rajojen uudelleenjärjestely toteutuisi Euroopassa ja että Suomi halusi merkittävän roolin tuossa prosessissa. Kirjat julkaistiin saksan lisäksi useilla muillakin kielillä. Professori Jalmari Jaakkolan kirja totesi johtopäätöksensä, että Euroopan rajojen uudelleenjärjestelyssä Suomea ja Neuvostoliiton suomalaisugrilaisia kansoja tulee kohdella oikeudenmukaisesti; Suomen tulee saada toteuttaa kansallinen ja historiallinen tehtävänsä yhdistää kaikki suomalaisugrilaiset kansat yhteen valtioon. Suomen tulee myös saada moraalinen, laillinen ja taloudellinen korvaus niistä barbaarisista hyökkäyksistä, joita Neuvostoliitto suoritti vuosina 1939 ja 1941. Siksi Neuvostoliiton tulee luovuttaa Suomelle paitsi ne alueet, jotka se valtasi vuoden 1940 rauhansopimuksessa myös Itä-Karjala ja Kuolan niemimaa. Väestöjen vaihto tulee suorittaa: suomalaisugrilaiset kansat Neuvostoliitosta Suomeen ja venäjänkieliset Suomesta Neuvostoliittoon. Jaakkolan käyttämä kieli oli avoimen nationalistista.³⁶

Vuoden 1941 alkukuukausina Neuvostoliiton johto vakuuttui siitä, että Suomen ja Saksan suhteet olivat läheiset. Sen tuloksena Neuvostoliiton politiikka Suomea kohtaan muuttui sovittelevammaksi. Se teki joukon ehdotuksia tuossa hengessä, mutta ei saanut positiivisia vastauksia. Niinpä toukokuussa Stalin lupasi lähettää 20 000 tonnia viljaa – ja lähettikin – Suomeen poislähtevän suurlähettiläs J.K. Paasikiven läksiäislahjaksi. Tämä ei vaikuttanut Suomen asenteeseen, sillä se ei nimittänyt tilalle uutta suurlähettilästä. Suomea edusti vain asiainhoitaja.³⁷

Touko-kesäkuussa saksalaisia sotilaita saapui joukoittain Pohjois-Suomeen.³⁸ Kun Saksa hyökkäsi Neuvostoliittoon 22.6., saksalaissotilaita oli Suomessa noin 200 000. Suomi alistui Pohjois-Suomessa sijaitsevat armeijajyksikkönsä saksalaisen ylipäällikön määräysvaltaan ja Saksa alistui muualla Suomessa sijaitsevat joukkonsa Suomen asevoimien ylipäällikön marsalkka Mannerheimin määräysvaltaan. Joukko yhteisiä sotilaiden

³⁵ Meinander 2012, s. 70–71.

³⁶ Jaakkola 1941, s. 95–97.

³⁷ Suomen johto piti Paasikiveä liian myöntyväisenä suhtautumisessa Neuvostoliittoon, ks. Upton 1965, s. 320–24 ja s. 331–333, ja Visuri 2013, s. 49.

³⁸ Jyrängin (1978, s. 238) mukaan kauttakulkusopimuksen puitteet rikottiin moninkertaisesti kahden valtion sotilaiden yhteisillä päätöksillä.

lisiä operaatioita valmisteltiin erityisesti Itämeren alueella. Suomi luovutti kuusi lentokenttää Saksan ilmavoimien käyttöön. Suomi oli valmis tukemaan Saksan hyökkäyssotaa Neuvostoliittoa vastaan ja osallistumaan siihen.³⁹

Saksa hyökkäsi Neuvostoliiton kimppuun (Stalinin hämmästykseksi) 22. kesäkuuta 1941 aggressiivisin tarkoituksin ja massiivisella voimalla, aloittaen näin suurimman koskaan käydyn sodan kahden valtion välillä (operaatio Barbarossa). Adolf Hitler julisti, että Saksa taisteli yhdessä Suomen ja Romanian kanssa.⁴⁰ Saksan hyökkäyksen alkaessa Suomi oli jo pannut liikekannalle asevoimansa, jotka olivat paremmin aseistettuja kuin aiemmin. Suomi ei kuitenkaan halunnut tulla leimatuksi Saksan aggressiiviseksi liittolaiseksi ja lykkäsi hyökkäystään parilla viikolla.⁴¹ Suomi ei antanut virallista puolueettomuusjulistusta vaan vain epävirallisemman julistuksen.⁴² Saksan hyökkäyksen päivänä Neuvostoliiton suurlähettiläs Helsingissä, Pavel Orlov, totesi United Pressin haastattelussa Neuvostoliiton toivovan rauhaa Suomen kanssa. Neuvostoliitto oli valmis pitämään Suomea puolueettomana valtiona niin kauan kuin Suomen alueelta ei suunnattu aseellista toimintaa Neuvostoliittoa vastaan.⁴³ Tämä oli vaikea ehto Suomelle, sillä Saksa käytti käyttöönsä saamia lentokenttiä hyökkäyslentoihin Neuvostoliittoa vastaan⁴⁴, Suomen merivoimat oli saanut tehtävän avustaa saksalaisia heti Saksan hyökkäyksen alusta lähtien ja kaksi sissiryhmää oli ylittämässä rajan pohjoisessa pommitusaikein.⁴⁵ Petsamossa saksalais-suomalaiset poliisivoimat valtasivat Neuvostoliiton konsulaatin.⁴⁶ Eversti Mikola arvioi, että vaikka Suomi pysytteli sodan alussa sen ulkopuolella, sen sotilasyhteistyö Saksan kanssa oli sodankäyntiyhteistyötä.⁴⁷

Saksa otti varaslähdön sotatoimille jo ennen suurta hyökkäystä 22.6. klo 03. Ainakin yhdessä niistä Suomi oli mukana. Saksalaista miinalaivastoa saapui Etelä-Suomen alue-merelle 14.–15.6. noin 40 aluksen verran ja suomalaisten avustuksella ne naamioitiin ja piilotettiin saaristoon. Illalla 21.6. ne alkoivat kahtena ryhmänä laskea miinoja Suomenlahden väylille ja Neuvostoliiton satamien edustalle.⁴⁸ Niiden toimintaan osallistui kolme suomalaista sukellusvenettä aiemmin yhdessä tehtyjen suunnitelmien mukaisesti.⁴⁹ Visurin mukaan, vaikka Saksan laivastovoimien saapuminen Suomen rannikolle oli hyvin naamioitu, neuvostoliittolaisille selvisi helposti, että heitä vastaan hyökättiin Suomesta.⁵⁰

³⁹ Keväällä Suomi ei voinut enää perääntyä osallistumasta Saksan hyökkäykseen (jos se tapahtuisi). Suomi ei osoittanut mitään merkkejä vetäytymishalusta. Ks. Jokipii 1987, s. 355–475 ja s. 640–644.

⁴⁰ The Führer to the German People: 22 June 1941. <https://research.calvin.edu/german-propaganda-archive/hitler4.htm> (vierailtu 25.11.2018). Hitlerin lausunnon luki radiossa propagandaministeri Joseph Göbbels.

⁴¹ Meinander 2012, s. 69.

⁴² Jokipii 1987, s. 548–550.

⁴³ *Ibid.*, s. 605–606.

⁴⁴ *Ibid.*, s. 581–590.

⁴⁵ *Ibid.*, s. 590–592 ja 642–643, ja Rantanen 2012, s. 310.

⁴⁶ Visuri 2013, s. 58.

⁴⁷ Mikola 1967, s. 143.

⁴⁸ Jokipii 1987, s. 457–465 ja s. 562–569, ja Suomen merisodan pikkujättiläinen 2015, s. 193–195.

⁴⁹ Jokipii 2007, s. 571–581.

⁵⁰ Visuri 2017, s. 57–58.

Jokipii kuvaa yön 21.–22.6. miinoitusoperaatiota seuraavasti:

”Suuri offensiivinen miinoitusylläkkö... onnistui Suomen suosiollisella myötävaikutuksella - kokonaisuutena yli kaikkien odotusten... Pelottava Punalipun laivasto suljettiin... jo sodan avausyönä Baltian ahtaille ranta-reiteille ja Suomenlahden perukkaan ja menetti strategisen merkityksensä suuresta voimastaan huolimatta.”⁵¹

Näin kyseessä oli suurimerkityksellinen miinoitusoperaatio.

Neuvostoliittolaiset reagoivat suomalaisten rooliin miinoituksessa nopeasti. Saksan asevoimien edustaja Suomen päämajassa, kenraali Waldemar Erfurth, kirjoitti päiväkirjaansa 22.6. kohdalle, että ”[S]uomalaisten toivomat Venäjän hyökkäystoimet ovat alkaneet. Varhain aamulla kello 6.15 pommitti kuusi venäläistä lentokonetta suomalaista rannikkopatteria Alskärin saaristossa, Turusta lounaaseen... Myös kaksi suomalaista rannikkovartiolaivaa joutui Neuvostoliiton lentokoneiden hyökkäyksen kohteeksi Porvoon lounaispuolella.”⁵² Seuraavina päivinä 23.–24.6. Neuvostoliitto suoritti muutaman rajoitetun lentopommituksen.⁵³

Kolme päivää operaatio Barbarossan alkamisen jälkeen – siis 25.6. – Neuvostoliiton ilmavoimat aloitti laajahkot pommitukset useita Suomen lentokenttiä vastaan, etenkin niitä, jotka Suomi oli luovuttanut Saksan käyttöön, mutta myös eräitä muita kohteita vastaan.⁵⁴ Neuvostoliitto arvioi, että Suomi oli suostunut Saksan liittolaiseksi.⁵⁵ Saksan ja Suomen yhteiset sotilastoimet, saksalaisten joukkojen suuri lukumäärä Suomessa ja suomalaisjoukkojen alistaminen saksalaiseen komentoon Pohjois-Suomessa vakuuttivat Neuvostoliitolle, että sen oli paras pommittaa Suomea itsepuolustukseksi odottamatta Suomen päähyökkäystä.

Neuvostoliiton suorittamat pommitukset tarjosivat Suomelle syyn julistaa maailmalle ja omalle kansalleen, että Suomi oli jälleen joutunut Neuvostoliiton aggression kohteeksi. Kansalaiset olivat hämmästyneitä ja rinnastivat Neuvostoliiton hyökkäyksen marraskuussa 1939 tapahtuneeseen hyökkäykseen. Suomen yhteiset neuvottelut ja niiden tulokset sekä yhteistuumin toteutetut sotavalmistelut Saksan kanssa oli toteutettu salassa julkisuudelta. Ei eduskuntaakaan ollut informoitu asianmukaisesti.⁵⁶

Ruotsi ja Britannia olivat hyvin perillä siitä pelistä, jossa Suomi oli osapuolena. Ne varoittivat, että Suomi oli valitsemassa tien, jolla ”karhu voi tulla vastaan”.⁵⁷ Varoitukset osoittautuivat oikeiksi.

⁵¹ Jokipii 1987, s. 569.

⁵² Visuri 2017, s. 140. Visurin kirjan pääosa muodostuu Erfurthin päiväkirjamerkinnöistä vuonna 1941. Ks. myös Suomen ilmasodan pikkujättiläinen 2011, s. 163.

⁵³ Jokipii 1987, s. 594.

⁵⁴ *Ibid.*, s. 603, ja Suomen ilmasodan pikkujättiläinen 2011, s. 163.

⁵⁵ Alexander Warma, *Viron suurlähettiläs Suomessa vuosina 1939–1944*, totesi muistelmissaan, että sodan syttyttyä Saksan ja Neuvostoliiton välillä ei ollut epäilystä siitä, että Suomen aktiivinen osallistuminen sotaan Saksan puolella tapahtuisi vain muutamien päivien jälkeen. Ks. Warma 1973, s. 180.

⁵⁶ Jokipii 1987, s. 612–620.

⁵⁷ Ks. *ibid.*, ja Rantanen 2012, s. 299.

Kuva 4. Lapset odottavat matkaa kesälaitumelle Helsingin päärautatieasemalla 20. kesäkuuta 1941. Kuva: SA-kuva.

1.3 Suomi jatkosodassa ja rauhanprosessissa

1.3.1 Jatkosodan alku

Heinäkuun 10. päivänä Suomi hyökkäsi täydellä voimalla itärajan yli. Väestönsä kokoon verrattuna Suomi hyökkäsi suurella armeijalla – 470 000 sotilasta. Lisäksi yli 100 000 henkeä osallistui armeijan tukitehtäviin. Elokuussa sotilaiden luku nousi 520 000:een. Näin noin 16 prosenttia Suomen väestöstä osallistui sotaponnisteluihin. Meinanderin mukaan maailmansodan tuossa vaiheessa se oli korkeampi prosentti kuin millään muulla sotaikäisellä maalla. Suomi näytti olevan valmis etenemään melko pitkälle itään.⁵⁸ Tätä todistivat myös asevoimien päällikön, marsalkka Mannerheimin hyökkäyshenkiset puheet.

Kesäkuun 29. päivänä pitämässään puheessa sotilaille Mannerheim lausui: ”Kutsun Teitä pyhään sotaan kansakuntamme vihollista vastaan.... lähdemme Suomelle turvattun tulevaisuuden luodaksemme yhdessä Saksan voimakkaiden asevoimien rinnalla ja

⁵⁸ Meinander 2012, s. 71.

asetovereina vakain mielin ristiretkelle vihollistamme vastaan.” Niin kutsutussa Miekkatuppikäskyssä 10. heinäkuuta Mannerheim lausui hyökkäyksen alkaessa: ”Karjalan vapaus ja suuri Suomi väikkyy edessämme maailmanhistoriallisten tapahtumien valtavassa vyöryssä... Teidän voittonne tulevat vapauttamaan Karjalan, teidän tekonne luovat Suomelle suuren ja onnellisen tulevaisuuden.”⁵⁹ Jokipiin mukaan tämä lausuma vastasi vallalla olevaa mielialaa armeijan päämajassa.⁶⁰ Presidentti Ryti syytti radiopuheessaan 26. kesäkuuta vahvoin sanankääntein Neuvostoliittoa sen politiikasta Suomea kohtaan ja edellisenä päivänä alkaneesta hyökkäyksestä. Tällä kertaa Suomi ei kuitenkaan jäänyt yksin, vaan sai puolustussodassaan apua Kolmannen valtakunnan (Saksan) asevoimilta.⁶¹

Pohjois-Suomessa suomalaisjoukot ylittivät avoimesti valtakunnanrajan 1. heinäkuuta ja osallistuivat siitä lähtien yhteiseen toimintaan Saksan joukkojen kanssa.⁶² Kun Etelä- ja Keski-Suomessa rajan ylitys tapahtui talvisodan seurauksena menetetyille alueille, pohjoisempana se suuntautui Neuvostoliittoon/Venäjään jo pitkään kuuluneille alueille.⁶³

Kun kansalaiset toipuivat Neuvostoliiton hyökkäyksen aiheuttamasta shokista, he kannattivat voimakkaasti Suomen yhteistyötä Saksan kanssa ja etenemistä itään. Talvisodan aiheuttama katkeruus, väkivaltaisen sosialismin pelko ja viha sitä ja venäläisiä kohtaan, sekä mahdollisuus vallata takaisin menetetyt alueet ja luoda Suur-Suomi Saksan avulla väikkivät useimpien suomalaisten mielissä.⁶⁴ Usko siihen, että Neuvostoliitto lyötäisiin perusteellisesti, kasvoi. Syksyllä Suur-Suomea koskevat toiveet näyttivät toteutuvan ja eräänlainen uskonnollinen näkemys Jumalan erityisessä suojeluksessa olevasta Suomesta sai jalansijaa. Ristiretki ihmiskunnan yhteistä vihollista vastaan näytti onnistuvan.⁶⁵ Aggressiivinen mieliala oli erityisen vahvaa korkearvoisten upseerien ja armeijan piirissä toimivien pappien keskuudessa.⁶⁶ Nämä mielialat olivat vallalla melko pitkään, sillä hallitus toteutti tiukkaa tiedotusvälineiden sensuuria.

1.3.2 Miten Mannerheimin ja Rytin ajattelu kulki?

Oli selvää, että Mannerheim, joka jatkoi asevoimien ylipäällikkönä, ja presidentti Ryti olivat ehdottomasti tärkeimmät henkilöt sotaa koskevia päätöksiä tehtäessä. Mannerheim oli tärkein sodankäynnin päättäjä ja Ryti tärkein poliittisia päätöksiä tehtäessä. Johtoryhmään kuului lisäksi kolme hallituksen ministeriä, jotka osallistuivat päätöksentekoon suhteista Saksaan ja muista tärkeistä ulkopoliittisista asioista.⁶⁷ Jyrängin mukaan sotavuosina valtiollisten asioiden hoidon keskeisiä ainesosia olivat julkisen keskustelun välttäminen ja autoritäärinen vaatimus luottamuksesta suppeaan poliitti-

⁵⁹ Mannerheimin puheiden tekstit löytyvät osoitteesta www.mannerheim.fi/pkaskyt/s_paiva.htm (vierailtu 27.11.2017). Ks. myös Tiihonen 2021, s. 152–154.

⁶⁰ Jokipiin 1987, s. 448.

⁶¹ http://heninen.net/sopimus/ryti1941_f.htm (vierailtu 9.8.2017).

⁶² Visuri 2013, s. 58.

⁶³ Kivimäki 2014, s. 265.

⁶⁴ Varsin yleisesti venäläisistä käytettiin halventavaa nimitystä ’ryssä’. Ei ollut lainkaan epätavallista, että puhuttaessa kuoilleista venäläisistä sotilaista käytettiin sananontaa ’ryssän raadot’. Ks. Kivimäki & Tepora 2012, s. 258.

⁶⁵ Silvennoinen 2014, s. 29–31, ja Upton 1965, s. 368 ja 379–380.

⁶⁶ Kivimäki 2014, s. 267.

⁶⁷ He olivat pääministeri, ulkoministeri ja puolustusministeri. Vuoden 1941 alkupuolella myös Suomen pääneuvottelija saksalaisten kanssa, kenraali Erik Heinrichs, osallistui sisäpiirin päätöksentekoon.

seen johtoryhmään 'maan edun' valvojana. Keskustelun vaimentaminen, tietojen salaaminen ja yleisen mielipiteen yhdenmukaistaminen viranomaisten toimin oli tehokasta.⁶⁸

Edellisillä sivuilla on muodostunut selväkö kuva Mannerheimin ja Rytin ajattelun kehittämisestä. Suomen itsenäisyyden säilymisen turvaamiseksi heistä näytti parhaalta vaihtoehdolta luoda kiinteät suhteet Saksaan. Kun kahden valtion neuvottelut eteni-
vät, he päättivät Suomen liittymisestä Saksan hyökkäyssotaan Neuvostoliittoa vastaan. He vakuutuivat siitä, että Saksa löisi Neuvostoliiton hajalle – luultavasti lyhyessä ajassa.⁶⁹ Saksalaiset lupasivat, että Suomi saisi paitsi takaisin talvisodassa menettä-
mänsä alueet, se saisi myös valloittaa alueita Neuvostoliitosta, ensisijaisesti Itä-Karja-
lan. Suomella näytti olevan useita vaihtoehtoja vallattavista alueista. Oli edullista hyö-
kätä itään täysin voimin Saksan kanssasotijana. Visuri & Murtorinteen mukaan Suo-
men johtajat tekivät ratkaisunsa täysin tietoisina siitä, että kyseessä oli suurten riskien
yritys.⁷⁰

Muitakin mahdollisia vaihtoehtoja oli näköpiirissä – pelottavia vaihtoehtoja. Suomen
johto piti mahdollisena, että Saksa tekisikin Neuvostoliiton kanssa sopimuksen, mikä
merkitsisi Suomen uhraamista Neuvostoliitolle. Tai Neuvostoliitto hyökkäisi Suomen
kimppuun – esimerkiksi Ahvenanmaalle tai Suomen etelärannikolle taikka Petsa-
moon. Tai Suomi ajautuisi kahden rintaman sotaan. Maan etujen turvaamiseksi oli
paras sitoa Suomi niin kiinteästi Saksaan, ettei tämä uhraisi Suomea.⁷¹

Miksi Mannerheim ja Ryt valitsivat samanlaisen linjan kuin Suur-Suomen kannattajat?
He tiesivät varsin hyvin, että 3,8 miljoonan ihmisen maalla oli vastassaan 180 miljoon-
nan ihmisen valtava maa. Oliko heillä riittävät perusteet uskoa, että vaikka Saksa löisi
Neuvostoliiton perusteellisesti, venäläiset eivät kykenisi myöhemmin syyttämään Suo-
mea alueidensa ryöväämisestä – eivätkä kykenisi asevoiman käyttöön vaatimustensa
tueksi? Vai uskoivatko he, että Saksa jakaisi naapurimaamme osiin – vasallivaltioiksi
tai siirtomaiksi?

1.3.3 Suomen sodankäynti jatkosodassa

Lähdettyään hyökkäykseen Suomi saavutti syyskuun alussa talvisotaa edeltäneen rajan
ja eteni viivytyksettä itään päin. Lokakuun alussa Suomen armeija valtasi Itä-Karjalan
pääkaupungin Petroskoin (suomalaiset käyttivät nimitystä Äänislinna) ja joulukuun al-
kupuolella se oli vallannut lähes koko Itä-Karjalan – lukuun ottamatta eräitä alueita
pohjoisessa. Siihen suomalaiset lopettivat etenemisen eivätkä yrittäneet vallata enem-
pää alueita.⁷²

⁶⁸ Jyränki 1978, s. 351.

⁶⁹ Ks. Jokipii 1987, s. 542–543 ja 619–622, Ylikangas 2007, s. 271, Jatkosodan pikkujättiläinen 2007, s. 74, Visuri 2013, s. 30 ja Upton 1965, s. 403.

⁷⁰ Visuri & Murtorinne 2019, s. 245. Ks. myös Tiuhonen 2021, s. 134–137.

⁷¹ Crosby 1967, s. 179, Jatkosodan pikkujättiläinen 2007, s. 41 ja 134. Edwin Linkomies, joka toimi Suomen pääministerinä vuosina 1943–1944, kirjoitti muistelmissaan, että Ryt toivoi Saksan hyökkäävän Neuvostoliittoon. Ks. Linkomies 1970, s. 86.

⁷² Jatkosodasta yleisesti, ks. Jatkosodan pikkujättiläinen 2007, s. 122–147, 332–349 ja 786–807. Saksalainen jalkaväkidivisioona osallistui Itä-Karjalan valtauksen Laatokan pohjoispuolella Suomen-Saksan yhteistyön ilmentymänä.

Yksi Suomen kansalliskirjailijoista, Väinö Linna, kuvasi tavallisten sotilaiden suorittamaa rajan ylitystä näin:

”Pojat, vanha raja.

Niinpä Hietanen linjan keskikohdalla otti pitkän harppauksen ja sanoi: Nyt juur! Täl hetkel Hietasen poika astus ulkomail.

Venäjällä ollahan pojat, sanoi Salo.

Lahtinen ontui äreänä, mulkoillen kulmiensa alta toisia ja murisi: Niin ollaan. Ja tähän loppui meitin oikeutemme. Meinaan että tästä lähtien ollaan rosvoretkellä. Että sen tiedätte.

Rosvoretkellä, rosvoretkellä, ärähti Sihvonen vihaisesti. Myöhän sitä ollaan rosvoja kun rajoja ylitetään. Toiset sitä vaan turvallisuuttaan varjelee, kun rajoja siirtelevät. Rosvoja, rosvoja....khykhy.

Hän hymähti pari kertaa katkerasti, ei niinkään paljon valtiollisesta vihasta kuin sen vuoksi, että hänen kengässään oli hiekkaa eikä hän voinut jäädä poistamaan sitä, koska olisi jäänyt toisista liian kauas.⁷³

Kun Suomen armeija saavutti talvisotaa edeltäneen rajan, Britannia ja Yhdysvallat vaativat Suomea pysäyttämään hyökkäyksensä.⁷⁴ Suomi ei halunnut suhteiden näihin läntisiin suurvaltoihin huonontuvan mutta ei noudattanut niiden kehotuksia. Kömpelösti käyttäytyen se katkaisi diplomaattisuhteensa Britanniaan.⁷⁵ Joka tapauksessa se korosti länsimaille, että sen sodankäynti ja tavoitteet olivat erilaiset kuin Saksalla – se siis kävi erillissotaa.

Ruotsin Helsingin-suurlähettiläs Karl Ivan Westman arvosteli Suomen valintaa niin avoimesti, että Suomen hallitus pyysi Ruotsia kutsumaan Westmanin takaisin ja lähettämään uuden suurlähettilään Helsinkiin.⁷⁶

Nähtävästi johtavat länsivallat eivät uskoneet Suomen vakuutteluja, mutta omaksuivat kuitenkin ’odota ja katso’ -asenteen. Sitten kun Suomi oli vallannut lähes koko Itä-Karjalan ja allekirjoittanut Anti-Komintern Pactin yhdessä Saksan, Italian ja Japanin kanssa⁷⁷, Britannia julisti sodan Suomea vastaan itsenäisyyspäivänä 6. joulukuuta. Samana päivänä Suomen eduskunta teki päätöksen talvisodassa menetettyjen alueiden palauttamisesta osaksi Suomea. Mannerheim ei puoltanut päätöstä, sillä hänen mielestään rajan tulisi sijaita kauempana Leningradista.⁷⁸

Päivää myöhemmin Japani hyökkäsi Pearl Harbouriin ja muutamaa päivää sen jälkeen Saksa julisti sodan Yhdysvaltoja vastaan. Yhdysvaltojen – suurvallan – liittyminen Saksan ja sen liittolaisten vastustajiin lisäsi Suomen huolia. Saksan johtamia ns. akselival-

⁷³ Linna 1955, s. 128.

⁷⁴ Visurin mukaan naapurivaltiot tunsivat hyvin Suomen tilanteen Saksan yhteistyökumppanina. ks. Visuri 2017, s. 59.

⁷⁵ Magill 1981, s. 93, ja Jatkosodan pikkujättiläinen 2007, s. 126.

⁷⁶ Reimaa 2015, s. 157–159.

⁷⁷ Suomen liittyminen sopimukseen tulkittiin kansainvälisesti Saksan, Italian ja Japanin politiikan yleiseksi hyväksymiseksi, ks. Jonas 2010, s. 221–228.

⁷⁸ Visuri 2013, s. 71.

toja vastassa oli maailmanlaajuinen liittouma – ns. liittoutuneet vallat. Yhdysvallat ei kuitenkaan katkaissut diplomaattisia suhteita Suomeen.

Suomi oli vuoden 1941 jälkipuoliskolla menestyksellinen sodankäynnissään, mutta se menetti enemmän miehiä kuin oli menettänyt talvisodassa. Neuvostoliiton asevoimat osoittautuivat vahvemmiksi kuin talvisodassa. Toisaalta Saksan hyökkäys ei edistynyt niin tehokkaasti kuin oli arvioitu. Kyseessä ei ollut salamasota, vaan sota jatkuisi arviotua pidempään eikä voitto olisi varma. Mannerheimin ja Rydin täytyi myöntää, että heidän arvionsa tulevasta sodasta ei ollut osoittautunut oikeaksi. Suomi oli määrännyt lähes kaikki 19,5–45-vuotiaat miehet sotapalvelukseen sadonkorjuuaikana, joten sato jäi normaalia vähäisemmäksi. Tarve vapauttaa miehiä sotapalveluksesta oli suuri. Suomi oli riippuvainen Saksan ruoka- ja aseavusta.⁷⁹ Pohjois-Suomessa suomalaiset menettivät paljon miehiä ja joutuivat vetoamaan saksalaisiin jo kesän lopussa, etteivät he kyenneet jatkamaan hyökkäystoimintaa ilman lisäpanostusta Saksan taholta, jota ei ollut luvassa ennen kesää 1942. Saksa tyytyi saavutettuihin asemiin ja jäi Lapissa puolustuskannalle.⁸⁰ Kesän jälkeen Pohjois-Suomesta käsin suoritettut operaatiot tuottivat vain vähän tuloksia.

Jonas kuvaa suomalaisten murenevia odotuksia:

”Suomalaisten odotukset Saksaa kohtaan ja usko sen nopeaan voittoon idässä hälvenivät nopeasti. Koska Neuvostoliitto ei romahtanutkaan odotusten mukaisesti ja kesti talven 1941–1942 paljon kärsineenä mutta perusteiltaan koskemattomana, Helsingin sotilas- ja poliittiset johtajat muuttivat suunnitelmiaan sen mukaisesti. Mannerheimin aikainen ja rajaton pessimismi, joka tuli esiin vuoden 1941 lopulla, tuli myös saksalaisen osapuolen tietoon ja johti sarjaan lisääntyvän synkkiä arvioita Suomen hallituksessa ja maan valvutuneimman väestön keskuudessa. Helsingin lisääntyvä pessimismi ja sen riski, että pohjoisen tärkeä liittolainen saattaisi rikkoa liiton, huolestutti Berliiniä...”⁸¹

Suomen johtajat päättivät, että oli paras rajoittaa Suomen osallistumista sotaan. Suomi oli ylittänyt voimavaransa, ja nyt oli tarve vähentää sen armeijan kokoa. Visurin sanoin:

”Kun saksalaiset yhä painostivat hyökkäämään Leningradia ja Muurmanin rataa vastaan, Mannerheim ilmoitti helmikuussa 1942 melko suoraan, ettei Suomi enää jatka hyökkäyksiä. Muurmanin radan katkaisemiseksi Sorokassa tehtiin kuitenkin Päämajassa suunnitelmia, mutta niille ei annettu ylipäällikön eikä presidentin hyväksyntää. Kysymys lienee ollut saksalaisten harhauttamisesta, sillä koko operaatiolta puuttui pitävä pohja. Mannerheimin ehdoksi asettama Saksan hyökkäyksen jatkuminen Leningradin alueella ei toteutunut, ja puna-armeijan vastarinnan koveneminen lähestyttäessä Muurmannin rataa oli jo tullut selväksi.”⁸²

⁷⁹ Ylikangas 2007, s. 297, Upton 1965, s. 349–350, ja Jatkosodan pikkujättiläinen 2007, s. 1054.

⁸⁰ Visuri 2017, s. 116–118, ja 2013, s. 75–76, ks. myös s. 58 ja 66.

⁸¹ Jonas 2012, s. 120–121. Ks. myös Lunde 2014, s. 194. Osa Suomen poliittisista johtajista ja armeijan korkeista upseereista eivät olleet yhtä pessimistisiä kuin Mannerheim, mutta tämä oli asevoimien ylipäällikkö.

⁸² Visuri 2017, s. 119.

Mannerheim katsoi, että osallistuminen Leningradin kuristamiseen johtaisi suuriin miehistö tappioihin ja – tulevia rauhanneuvotteluja ajatellen – voisi olla Suomelle raskas painolasti. Olihan Leningrad (Pietari) Leninin ja Pietari Suuren kaupunki. Suomen osuudeksi riittäköön, että Leningradin läheisyydessä sijaitsevat suomalaisjoukot toimivat puskurina piirityksessä.⁸³ Länsimaille saatettiin painottaa, että joukot olivat paikalla puolustuksellisista syistä.

Tammikuussa 1942 suomalaissotilaat onnistuivat katkaisemaan Muurmannin radan mutta joutuivat lähtemään karkuun vahvoja neuvostojoukkoja. Se oli heidän viimeinen radan katkaisuyrityksensä.⁸⁴ Puna-armeijan iskukyky alueella oli lisääntynyt. Mannerheim katsoi, että Muurmannin radan onnistuneeseen katkaisemiseen osallistuminen lisäisi Suomen vastaisuutta johtavissa länsimaissa, joiden avustuskuljetukset rataa pitkin olivat Neuvostoliitolle todella tärkeitä.⁸⁵ Suomelle oli tärkeää, ettei Yhdysvallat kääntyisi täysin sitä vastaan. Polvinen informoi, että Yhdysvaltojen puolivirallisen historian mukaan Washington ja Lontoo olivat jo vuoden 1941 lopussa pohjimmiltaan selvillä siitä, ettei mikään todellinen vaara uhannut Muurmannin rataa suomalaisten taholta.⁸⁶

Saksa yritti painostaa Suomea, mutta kun Suomi ei taipunut, Saksa luopui painostusyrityksistään. Mannerheimin taktiikkana oli myöntyä periaatteessa mutta asettaa sellaisia ehtoja, että niiden täyttäminen oli vaikeaa.⁸⁷ Sitten paine Suomea kohtaan heikkeni, kun Saksa siirsi rintaman painopisteen sen eteläiselle lohkolle.⁸⁸

Ilmojen kylmetessä Saksan sotaonni näytti kääntyvän miinukselle. Sen miehistötapit lisäntyivät ja se menetti jo kerran valtaamiaan alueita. Helmikuussa 1942 saksalaisjoukot onnistuivat hädin tuskin torjumaan neuvostoliittolaisten joukkojen hyökkäyksen.⁸⁹ Tämä oli konkreettinen osoitus siitä, että Saksan voitto sodassa olisi vaikeaa.⁹⁰ Suomi oli saavuttanut tärkeän tavoitteensa eli vallannut Itä-Karjalan eikä sen etujen mukaista ollut kuluttaa voimiaan vuoden 1941 lopun *de facto* rajaa idemmäksi. Talven lopulla 1942 Saksa uskoi kuitenkin, että se kykenisi jatkamaan hyökkäystään itärintamalla ja niin se teki.

Mitä tulee merisotaan, Saksan tavoitteena oli tehdä Itämerestä sen ’sisämeri’, jossa se pitäisi määräysvaltaa vuodesta 1942 eteenpäin. Neuvostoliitto oli tungettu Leningradin edustalle, mutta sukellusveneillä ja lentokoneilla se pyrki horjuttamaan Saksan ylivaltaa Itämerellä, joskin tämä onnistui vain hyvin rajoitetusti. Keskeinen sodankäynnin muoto oli miinasodankäynti. Siihen osallistui myös Suomi suojellakseen pitkää rannikkoaan. Sille oli tärkeää, että reitti länteen päin pysyisi auki sen kauppalaivoille. Miinoja laskettiin ja raivattiin jatkuvasti. Niitä laskettiin etenkin kapeikkoihin; sellaisia sijaitsi Suomen läheisillä merialueilla. Yleisarviona totean, että vuodesta 1942 eteenpäin Suomen merisodankäynti Itämerellä oli luonteeltaan puolustuksellista.⁹¹

⁸³ Visuri 2013, s. 66–69, Kallenautio 1985, s. 235–236 ja Meinander 2017, s. 41.

⁸⁴ Jatkosodan pikkujättiläinen 2007, s. 390–397. Suomalaiset saivat rikotuksi radan yhdestä kohdasta mutta neuvostoliittolaiset korjasivat sen pian. Saksalaiset eivät onnistuneet estämään avustuskuljetuksia rataa pitkin.

⁸⁵ *Ibid.*, s. 1054, Kallenautio 1985, s. 240 ja Visuri 2013, s. 75.

⁸⁶ Polvinen 1964, s. 94–95.

⁸⁷ Kallenautio 1985, s. 241.

⁸⁸ *Ibid.*, s. 240.

⁸⁹ Visuri 2013, s. 74, ja 2017, 118–119 sekä Erfurt Visurissa 2017, s. 345–352.

⁹⁰ Visuri 2013., s. 71–72.

⁹¹ Jatkosodan pikkujättiläinen 2007, s. 492–508.

Lisähuoliakin Suomella oli. Meinander kuvaa niitä seuraavasti:

”Talvella 1941–42 marsalkka Mannerheim ... vastaanotti hälyttäviä tietoja siitä, miten saksalaiset menettivät täysin mahdollisuutensa saada puolelleen valtaamiensa alueiden väestön kannatuksen kohtelemalla heitä räikeän epäinhimillisesti. He eivät ainoastaan itse tuhonneet natsi-propagandassa esittämänsä kommunisminvastaiset argumentit mutta heittivät myös varjon yli suomalaisten aseveljiensä, jotka olivat korostaneet, että hekin taistelevat kommunismia vastaan ja Karjalan väestön vapauden puolesta.”⁹²

Saksan Neuvostoliittoon suuntautuvan sotastrategian valossa Suomen johtajat olivat valinneet todellakin vaarallisen tien ryhtymällä läheiseen yhteistyöhön Saksan kanssa. Yksi outous oli edellisessä sitaatissa selvitetty Saksan yliollainen suhtautuminen Neuvostoliiton vähemmistöjen mahdollista yhteistyöhalukkuutta kohtaan. Saksan valitsema sotastrategia perustui kansallissosialistiseen ideologiaan, jonka tärkeimpiä opinkappaleita olivat antisemitismi, antibolsevismi ja elintilan hankkiminen arjalaisen herrakansan tuhatvuotiselle valtakunnalle idän ali-ihmisten – siis slaavien – kustannuksella.

Saksan rotuideologinen sota toteutettiin erittäin julmasti. Sotavankeja saatiin lokakuun loppuun mennessä 1941 kolme miljoonaa. Suurin osa sotavangeista kuoli tarkoituksellisen julman kohtelun seurauksena. Miljoonia siviileitä sai surmansa nälkiinnyttämisestä, teloitusten ja orjatyövoimaksi alistamisen seurauksena. Kun sitkeät puolustajat turvautuivat partisaanisodankäyntiin, joka aiheutti suurta tuhoa ja epäjärjestystä hyökkääjän riveissä, niihin reagoitiin kollektiivisilla kostotoimilla. Saksan armeija autioitti kokonaisia asuinseutuja polttamalla kyliä sekä joukkoteloituksilla ja -karkotuksilla.

Aikaa alkuvuodesta 1942 kevääseen 1944 voi kuvata asemasodan ajaksi Suomen ja Neuvostoliiton välisellä rintamalla. Taisteluja käytiin vain satunnaisesti. Suomen sotilaallinen yhteistyö Saksan kanssa Itämerellä kuitenkin jatkui. Syksyllä 1942 kahden maan välit etääntyivät.⁹³ Saksan asema sodassa Neuvostoliittoa vastaan heikkeni – ratkaiseva isku oli Saksan armeijan tappio Stalingradissa talvella 1943 ja sitä seurasi epäonnistunut kesäoffensiivi Kurskin rintamalla. Suomen johto teki johtopäätöksen, että Saksa häviää sodan ja Suomella on edessä vaikeat ajat. Parasta oli pyrkiä vetäytymään sodasta sopivan tilaisuuden tullessa – sillä edellytyksellä, että aselevon ehdot olivat kohtuulliset. Kuitenkin Suomi jatkoi Itä-Karjalan miehitystä, koska sitä pidettiin edullisena Suomen puolustukselle ja mahdollisesti valttikorttina rauhanneuvotteluissa.

Joka tapauksessa oli selvää, että Suomen oli syytä valmistautua puolustussotaan, jos se ei onnistuisi rauhan saavuttamisessa. Suomalaiset tiesivät, että sodasta vetäytyminen olisi vaikeaa – yksi tärkeä syy oli Suomen suuri riippuvuus Saksasta. Maaliskuussa 1944 Moskovassa järjestettiin salaiset neuvottelut aselevosta. Suomen pääneuvottelija J.K. Paasikivi palasi Moskovasta mukanaan ehdotus, jonka Suomen hallitus sitten hylkäsi. Paasikivi oli raivoissaan ja totesi, ettei Suomi saisi parempia rauhanehtoja.⁹⁴

Kesäkuussa Neuvostoliiton asevoimat hyökkäsi täydellä voimalla Suomen kimppuun Karjalan kannaksella. Suomen täytyi ilman viivytystä vetää joukkonsa pois Itä-Karja-

⁹² Meinander 2012, s. 74. Ks. myös Assarsson 1963, s. 90.

⁹³ Crawford 2006, s. 7, Beevor 2006, s. 32–33, ja 2012, s. 248–256, sekä Alnaes 2007, s. 630–631.

⁹⁴ Tarkka 1977, s. 50–51.

lasta läpimurtoa estämään. Neuvostoliiton hyökkäys näytti niin voimakkaalta, että Suomen puolustus saattaisi murtua. Saadakseen elintärkeää apua Saksalta Suomi katsoi välttämättömäksi suostua vaatimukseen olla tekemättä *erillisrauhaa* Neuvostoliiton kanssa. Suomi onnistui suostumisen muotoa valittaessa. Presidentti Ryti näet antoi omissa nimissään ulkoministeri Ribbentropin kautta kirjeen Adolf Hitlerille, jonka mukaan

”Huomioon ottaen sen aseveljen avun, jota Saksa antaa Suomelle sen nykyisessä asemassa, selitän Suomen tasavallan presidenttinä, etten muuta kuin Saksan valtakunnanhallituksen kanssa tee rauhaa Neuvostoliiton kanssa, enkä salli, että nimittämäni Suomen hallitus tai kukaan henkilö ryhtyy aselepoa tai rauhaan koskeviin keskusteluihin tahi näitä tarkoituksia palveleviin neuvotteluihin muuten kuin yhteisymmärryksessä Saksan valtakunnanhallituksen kanssa.”⁹⁵

Ryti ilmoitti, että valtioneuvosto oli hyväksynyt hänen laatimansa tekstin.⁹⁶ Saksalaiset pitivät Rytin kirjettä valtiosopimukseen verrattavana sitoumuksena, koska allekirjoittajana oli toimivaltainen presidentti ja sillä oli hallituksen suostumus. Yhteisymmärryksestä käytettiin nimitystä Ryti–Ribbentrop-sopimus.

Saksa jatkoi avun antamista: sekä ruokaa että sotilaallista apua, joka sisälsi panssarintorjunta-aseita, ilmatukea sekä saksalaisen jalkaväkidivisioonan. Tämä oli merkittävä panos suomalaisten taistelukyvykkyyteen ja -mielialaan.⁹⁷ Sitkeästi taistellen suomalaiset estivät Neuvostoliiton läpimurron. Suomen onneksi Neuvostoliiton johto päätti pian siirtää osan Suomen rintaman joukoistaan Keski-Eurooppaan Saksan vastaiselle päärintamalle.⁹⁸

1.3.4 Väli- rauhansopimus ja tapahtumat sen jälkeen

Syyskuun alussa 1944 Suomen johtajat suostuivat Neuvostoliiton vaatimiin rauhanehdotoihin. Ne olivat melko ankarat. Ryti luopui presidentin virasta ja hänen tilalleen tuli Mannerheim. Suomi katsoi, ettei se ollut enää sidottu Rytin omissa nimissään tekemään sopimukseen.⁹⁹ Hänhän ei ollut enää vallassa.

On ymmärrettävää, että saksalaiset olivat raivoissaan Suomen ’petoksesta’, mutta Suomen johdon vastaus oli, että kaikkien valtiojohtajien tärkein velvollisuus oli turvata johtamansa valtion olemassaolo.¹⁰⁰ Saksan asevoimat vetäytyivät Pohjois-Norjaa kohti ja polttivat kostoksi suuren osan Lapin rakennuskantaa.

Neuvostoliiton ja Britannian saneleman aseleposopimuksen eli väli- rauhansopimuksen mukaan Suomi menetti uudestaan talvisodassa menettämänsä alueet ja luovutti Petsamon Neuvostoliitolle sekä vuokrasi Hangon sijasta lähellä Helsinkiä sijaitsevan Pork-

⁹⁵ Siteeraus on Visurista 2013, s. 253–254, ks. myös s. 277. Ks. tarkemmin Jokisipilä 2004, s. 261–367, ja Jonas 2010, s. 359–377.

⁹⁶ Jälleen eduskunta sivuutettiin. Sopimustekstiä ei löydy Suomen Asetuskokoelman Sopimussarjasta. Ks. Jyränki 1978, s. 349.

⁹⁷ Jokisipilä, *ibid.*, s. 379–381, ja Meinander 2012, s. 81.

⁹⁸ Meinander, *ibid.*, s. 82–83, ja Tuunainen 2012, s. 159–167.

⁹⁹ Jokisipilä 2004, s. 414–419.

¹⁰⁰ Blücher 1951, s. 416–417.

kalan sotilastukikohdaksi Neuvostoliitolle.¹⁰¹ Suomen täytyi riisua aseista Suomessa sijaitsevat saksalaiset joukot ja luovuttaa heidät Neuvostoliitolle. Sopimus määräsi Suomen maksamaan Neuvostoliitolle sotakorvauksena 300 miljoonan dollarin edestä tavaraa kuten puutavaraa, laivoja ja koneita. Sen täytyi palauttaa Neuvostoliitolle kaikki Itä-Karjalasta viety omaisuus sekä luovuttaa Neuvostoliitolle kaikki saksalainen omaisuus. Samoin Suomen tuli luovuttaa kaikki hallussaan olevat neuvostosotavangit kuten myös ne Neuvostoliiton kansalaiset, jotka oli internoitu tai tuotu väkisin Suomeen.¹⁰² Kaikki fasistiset ja sotilaallisuonteiset järjestöt, jotka olivat harjoittaneet propagandaa Neuvostoliittoa ja muita liittoutuneita valtioita vastaan, täytyi purkaa. Vielä Suomi sitoutui yhteistoimintaan liittoutuneiden valtioiden kanssa sotarikoksista syytettävien henkilöiden pidättämiseksi ja tuomitsemiseksi.

Pian sopimuksen allekirjoittamisen jälkeen liittoutuneet valtiot lähettivät valvontakomissionsa Suomeen valvomaan sopimuksen noudattamista. Neuvostoliittolaisilla oli komissiossa johtava rooli, mutta toki oli tärkeää, että myös Britannian edustajia oli komission jäseninä. Komissio poistui Suomesta vasta vajaat kolme vuotta myöhemmin eli vuonna 1947.

Vuoden 1947 Pariisin rauhansopimus lisäsi velvoitteita Suomelle. Tässä sopimuksessa Suomen vastapuolina olivat kaikki Suomelle sodan julistaneet valtiot.¹⁰³ Sopimus asetti monia rajoituksia Suomen asevoimille (artiklat 13–33). Huomionarvoinen oli säännös, jonka mukaan rauhansopimus tuli voimaan heti Neuvostoliiton ja Britannian ratifioitua sen (artikla 36).

1.4 Joitakin yleisiä johtopäätöksiä alaluvusta 1

Kuten syksyllä 1939, myös vuonna 1941 Suomen poliittinen johto teki ongelmallisen arvion sodan näkymistä. He yliarvioivat Saksan kyvyn lyödä Neuvostoliitto. Monilla asiantuntijoilla muissa maissa oli samanlainen arvio. Kuitenkin se oli Suomen johto, joka ryhtyi arvion perusteella sotimaan. Jo syksyn 1941 edetessä Suomen johtajien täytyi myöntää, että heidän arvionsa oli ainakin osaksi väärä. Vuoden 1943 alussa he joutuivat tunnustamaan, että he olivat olleet pahoin väärässä. Vuoden 1942 viimeisenä päivänä kirjailija Olavi Paavolainen parahti päiväkirjassaan: ”... miten aiot suoriutua tulevasta vuodesta, sinä rakas, tyhmä isänmaa?”¹⁰⁴

¹⁰¹ Suomen Asetuskokoelman Sopimussarja, 4/1944.

¹⁰² Kyseisen artiklan 10 sanamuoto mahdollisti argumentoinnin sen puolesta, ettei Itä-Karjalasta Suomeen vapaaehtoisesti siirtyneitä Neuvostoliiton kansalaisia tarvinnut palauttaa, mutta käytännössä Suomi oli artiklan tulkinnassa tiukasti Neuvostoliiton määräysvallassa. Toki Suomi saattoi kaikessa hiljaisuudessa sallia sellaisten henkilöiden pakenemisen Ruotsiin. Ks. Pekkarinen & Pohjonen 2005, s. 13–19 ja yleisesti teoksen osa I.

¹⁰³ Suomen Asetuskokoelman Sopimussarja, 20/1947.

¹⁰⁴ Paavolainen 2006, s. 300. Alun perin teos julkaistiin vuonna 1946.

Kuva 5. Suomen alue jatkosodan jälkeen vuonna 1944. Alue-
menetykset vahvisti
Pariisin rauhansopimus.
Kuva: Baltic Yearbook
of International Law

Kun Suomen armeija ylitti valtiorajan kesän 1941 jälkipuoliskolla, se teki sen maksimivoimalla. Suomi oli valmistautunut valtaamaan vierasta aluetta. Syksyn kuluessa kävi selväksi, että Suomi oli ylittänyt kestämyksensä ja joutui supistamaan armeijaansa. Harjoitetun sotapolitiikan seurauksena maa ajautui ravintopulaan. Suomi oli näet kärsinyt suuresti talvisodasta ja joutui asuttamaan yli 400 000 henkilöä, jotka muuttivat pois Neuvostoliiton valtaamilta alueilta. Kesällä 1941 Suomen ravintotilanne oli melko hyvä, mutta ei niin hyvä, että kesän satokautena lähes kaikki 19,5–45-vuotiaat miehet voitiin määrätä sotapalvelukseen. Sato jäi normaalia pienemmäksi ja ravintopulasta kärsivät etenkin leireihin suljetut ihmiset, joita kuoli tuhansittain nälkään ja epidemioihin.

Mitä tulee Neuvostoliiton sota-ajan politiikkaan, kaiken kaikkiaan se onnistui pääpyrkimyksissään, mutta kyllä sen voitto Saksasta oli suunnattomien kärsimysten ryyditämä. Sen Suomea kohtaan harjoittamassa politiikassa oli ylimielisyyttä ja taitamattomuutta, mutta suurvallalla oli varaa sellaiseen. Tärkeintähän Neuvostoliitolle oli liittoutuneiden valtioiden muodostama vahva sotaliitto.

2. Kansainvälisoikeudellinen analyysi

2.1 Hyökkäyssodan kiellon kehitys ennen toista maailmansotaa ja status sodan aikana

Ennen ensimmäistä maailmansotaa kansainvälinen oikeus tunnusti laajahkon oikeuden ryhtyä sotaan, jos valtio X oli sitä mieltä, että valtio Y oli loukannut sen oikeuksia eikä suostunut suorittamaan hyvitystä. Johtava termi valtiosuhteissa oli 'voimatasapainon teoria' – valtopolitiikan termi, jolla ei ollut mitään kansainvälisoikeudellista sisältöä.¹⁰⁵

Kun Kansainliitto perustettiin vuonna 1919, sen perussääntö asetti tuntuvia rajoituksia jäsenvaltion oikeudelle ryhtyä sotaan mutta ei kieltänyt sitä kokonaan. Jos kaksi jäsenvaltiota ei onnistunut ratkaisemaan riitaansa rauhanomaisin keinoin, niiden tuli alistaa riita Kansainliiton riitojen ratkaisumenettelyyn. Jos ei näilläkään keinoilla saatu riitaa ratkaistuksi, niiden tuli odottaa kolme kuukautta ennen kuin niillä oli oikeus aloittaa sota. Jos Kansainliiton neuvosto kuitenkin hyväksyi yksimielisesti raportin riidan ratkaisemisesta, valtioilla ei ollutkaan oikeutta ryhtyä sotaan. Jos valtio rikkoi em. säännöksiä, neuvoston tuli suositella sopivia toimenpiteitä riidan osapuolille – pakotteetkin olivat mahdollisia.¹⁰⁶

Pian saatettiin todeta, ettei Kansainliiton osittainen sotien kieltojärjestelmä toiminut hyvin käytännössä. Siksi vuonna 1928 solmittiin Pariisissa uusi, hyvin lyhyt yleissopimus sotien hylkäämisestä kansallisen politiikan välikappaleena, jota kutsutaan yleisesti sopimuksen johtavien puuhamiesten mukaan Kellogg–Briand-sopimukseksi.¹⁰⁷ Kellogg oli Yhdysvaltojen ulkoministeri ja Briand Ranskan ulkoministeri. *Sopimus tuomitsi sotaan ryhtymisen kansainvälisten riitaisuuksien ratkaisukeinona ja kansallisen politiikan välikappaleena* (I artikla). Sopimuksen osapuolet sopivat siitä, että valtiot eivät saa pyrkiä ratkaisemaan riitojaan ja konfliktejaan *koskaan muuten kuin rauhanomaisin keinoin* (II artikla). Sopimus ei sanonut mitään siitä, miten toimittaisiin, jos valtio loukkasi sopimusta. Yksinkertainen idea oli, että itsepuolustusotia¹⁰⁸ lukuun ottamatta valtioiden ei tullut koskaan ryhtyä sotaan. Räikein loukkaus oli hyökkäyssota.

Kellogg–Briand-sopimus sai nopeasti suuren määrän valtioiden ratifiointeja. Vain neljä Latinalaisen Amerikan valtiota jätti sopimuksen ratifioimatta, koska niiden mielestä sopimus ilman sääntöjä reagoinnista loukkauksiin jäi liian epämääräiseksi. Ne kuten myös monet muut valtiot ratifioivat Latinalaisessa Amerikassa valmistetun ns. Anti-War Pactin (1933), joka sotien kieltämisen lisäksi sääti, ettei asevoimalla hankittuja aluevaltauksia tunnusteta laillisiksi. Toiseen maailmansotaan mennessä kaikki olemassa olevat valtiot olivat sitoutuneet hyökkäyssodan kieltoon. 1930-luvulla Kellogg–Briand-sopimukseen ja Anti-War Pactiin viitattiin tai niiden sanamuotoa sisällytettiin lukuisiin valtiosopimuksiin ja muihin kansainvälisiin asiakirjoihin.¹⁰⁹ Oli selvää, ettei

¹⁰⁵ Brownlie 1963, s. 3–50.

¹⁰⁶ Suomen Asetuskokoelman Sopimussarja, 22/1918–1920.

¹⁰⁷ Suomen Asetuskokoelman Sopimussarja, 25/1929.

¹⁰⁸ Itsepuolustusotien oikeutuksesta ks. Brownlie, s. 235–250. Valtion oikeus puolustautua aseellista hyökkäystä vastaan oli valtion luontainen, perimmäinen oikeus niin kauan kuin kansainvälinen yhteisö ei ole kyennyt turvaamaan uskottavasti jokaisen valtion olemassaoloa ja turvallisuutta.

¹⁰⁹ Brownlie 1963, s. 51–111, Hannikainen 1988, s. 118–123, sekä Fenwick 1948, s. 526.

tämä kielto ollut vain yksi kielto muiden kieltojen joukossa vaan se oli ensiarvoisen tärkeä kielto.

Kellogg–Briand-sopimuksen tultua voimaan mikään valtio ei irtisanoutunut siitä tai kieltänyt sen velvoittavuutta. Kun jokin valtio loukkasi Kellogg–Briand-sopimusta, Kansainliitto tai/ja valtiot reagoivat loukkausta vastaan. Kansainliitto ei kyennyt tehokkaaseen toimintaan hyökkääjävaltioita vastaan mutta joka tapauksessa hyökkääjälle tehtiin selväksi, että se oli loukannut kansainvälistä oikeutta. Neuvostoliitto vahvisti useissa yhteyksissä sitoutumisensa sopimuksen kunnioittamiseen.¹¹⁰

Kellogg–Briand-sopimuksen johdantoteksti sisältää yhden virkkeen, jota on syytä kommentoida. Sen mukaan ”jokainen sopimusvaltio, joka vastedes pyrkii edistämään kansallisia etujaan sotaan ryhtymällä, on julistettava menettäneeksi tämän sopimuksen suomat edut”. Tämän täytyi merkitä ainakin sitä, että aggressioon ryhtyneeltä valtiolta kielletään sen tulokset kuten esimerkiksi vieraan alueen valloitus. Sellaisia näkemyksiä esitettiin, että valtion X ryhtyminen hyökkäykseen vapautti toiset valtiot velvollisuuksista sitä vastaan ja oikeutti Kellogg–Briand-sopimuksen irtisanomisen.¹¹¹ Valtioiden käytäntö puhui kuitenkin esitettyä tulkintaa vastaan. Mikään valtio ei irtisanonut sopimusta tai ilmoittanut vapautuneensa velvollisuuksista jotain aggressioon ryhtynyttä valtiota kohtaan. Jos valtiot olisivat reagoineet Saksan aggressioihin irtisanomisella tai julistuksella, ettei sopimus enää sitonut niitä suhteissa Saksaan, sopimus olisi menettänyt suuren merkityksensä.

Talvisodan jälkeen Suomi olisi voinut kehittää tulkinnan, että sen Kellogg–Briand-sopimukseen perustuvat velvollisuudet Neuvostoliittoa kohtaan olivat päättyneet ja että sillä oli oikeus ryhtyä sotaan Neuvostoliittoa vastaan, mutta se ei tehnyt niin. Se tiesi, ettei tällainen tulkinta olisi saanut suurtakaan vastakaikua kansainvälisessä yhteisössä.

Johtopäätöksenä voi todeta, että kun toinen maailmansota alkoi, *kaikki valtiot olivat sitoutuneet pidättymään hyökkäyssodasta*. Kansainliiton johtamassa kansainvälisessä yhteisössä Kellogg–Briand-sopimuksen hyökkäyssodan kielto oli kattava kielto – sen mukaan kaikki hyökkäyssodat olivat laittomia.¹¹² Itsepuolustus-oikeutta koskevat varaukset eivät heikentäneet sopimusta.¹¹³ Brownlie argumentoi, että paitsi että hyökkäyssodan kielto velvoitti kaikkia valtioita sopimusten nojalla, kaikilla valtioilla oli samanlainen velvollisuus myös kansainvälisen tapaoikeuden mukaan.¹¹⁴

Mitä se merkitsi, että valtio oli ratifioinut Kellogg–Briand-sopimuksen? Se merkitsi sitä, että sopimus velvoitti tuota valtiota noudattamaan sopimusta vilpittömässä mielessä (*bona fide*).¹¹⁵ Valtiolla ei ollut päätäntävaltaa päättää, noudattaako se sopimusta vai ei.¹¹⁶ Koska Kellogg–Briand-sopimus oli niin lyhyt ja kategorinen, oliko sen luoma velvoite riittävän tarkkarajainen mahdollistamaan sopimuksen uskottavan tulkinnan?

¹¹⁰ *Ibid.*, s. 76–83.

¹¹¹ Ks. Oppenheim 1946, s. 157 ja Wehberg 1931, s. 87–88.

¹¹² Wehberg, *ibid.*, s. 81, Jescheck 1952, s. 76, Skubiszewski 1968, s. 744, Rifaat 1979, s. 78, ja Hannikainen 1988, s. 123.

¹¹³ Eräät valtiot tekivät kyseenalaisia varauksia, mutta niillä ei ollut suurtakaan vaikutusta toisessa maailmansodassa.

¹¹⁴ Brownlie 1963, s. 110–111.

¹¹⁵ Jos sen sijaan valtio oli allekirjoittanut jonkin yleissopimuksen, tämä ei vielä merkinnyt lopullista sitoutumista vaan toisaalta lupausta käsitellä sopimukseen sitoutumista maan valtiosäännön edellyttämällä tavalla.

¹¹⁶ McNair 1961, luku 30.

Lyhyesti ja yleisluontoisesti formuloidut säännökset kansainvälisissä sopimuksissa eivät olleet (eivätkä ole) lainkaan harvinaisia ja siksi niiden tulkinta voi olla vaikeaa, mutta säännöksen perusvelvollisuudet ovat todennettavissa. Näin oli myös Kellogg–Briand-sopimuksen laita. Selvimmät tapaukset sopimuksen kieltämisestä sodista olivat hyökkäyssodat, joissa asevoimaa käytettiin laajassa mitassa ja aggressiivisessa tarkoituksessa, kuten kohdevaltioon kuuluvan alueen valtaaminen tarkoituksessa ottaa se määräysvaltaan tai asettaa kohdevaltioon ’nukkehallitus’. Saksan hyökkäys Neuvostoliittoon oli räikeimmän kategorian hyökkäyssota, sillä sen tarkoituksena oli tuhota kokonainen suuri kansakunta, ei vain vallata se. Myös Neuvostoliiton hyökkäys Suomeen talvisodan alussa oli selvästi vastoin Kellogg–Briand-sopimusta.

Jokaisella valtiolla oli luonnollinen ja perimmäinen oikeus puolustautua olemassaolonsa uhkaa vastaan. Mitä tulee aseellisen itsepuolustuksen oikeuteen, Frimanin johtopäätös on, että maailmansotien välisenä aikana termi ’puolustus’ ymmärrettiin sanan tavallisessa merkityksessä eli vastauksena välittömästi uhkaavaan tai jo alkaneeseen väkivaltaan.¹¹⁷ Kansainliiton pääelimet hylkäsivät argumentit laajemman itsepuolustuksen puolesta.¹¹⁸ Pääsääntöisesti valtion oli pyrittävä puolustautumaan hyökkäystä vastaan omalla alueellaan. Hyökkäyksen laajuus ja intensiteetti voivat kuitenkin oikeuttaa valtion ulottamaan puolustautumisensa rajojensa ulkopuolelle.

Mitä tulee humanitaarisen interventioon, totta on, ettei Kellogg–Briand-sopimus kieltänyt sotaa pienemmän asevoiman käyttöä. Lisäksi voitaisiinko argumentoida, ettei valtion suorittama laajakaan vieraaseen valtioon suunnattu aseellinen humanitaarinen interventio rikkonut sopimusta, koska sen pyrkimys oli jalo – siis suojella vainottua tai muuten hengenvaarassa olevaa kansanosaa tuhoutumiselta? Ronzittin johtopäätös maailmansotien välisestä ajasta kuitenkin on, etteivät valtiot käytännöllisesti katsoen koskaan perustelleet asevoiman käyttöään humanitaarisen intervention oikeudella.¹¹⁹

Vuonna 1933 tehtiin kaksi sopimusta hyökkäyksen määritelmästä. Ne saivat yhteensä kahdentoista valtion ratifioinnit. Toisessa niistä sekä Suomi että Neuvostoliitto olivat sopimusosapuolia. Sopimus sisälsi luettelon hyökkäysteoista, joita olivat esimerkiksi vieraaseen valtioon kuuluvan alueen valloittaminen sekä maa-, meri- tai ilmavoimilla suoritettu hyökkäys. Mikään hyökkäystekko ei ollut sallittu viittaamalla toisen valtion sisäisiin asioihin, kuten hallinnon puutteisiin tai vallankumoukseen, vastavallankumoukseen taikka sisällissotaan. Hyökkäystekkoon syyllistyi se valtio, joka ensimmäisenä käytti asevoimaa.¹²⁰ Tämä säännös – asevoiman ensikäytön tuomittavuus – sai kritiikkiä, sillä se jätti täysin pois laskuista ennakoivan puolustautumisen pian selvästi tulossa

¹¹⁷ Friman 2017, s. 28, Brierly 1955, s. 316, ja *ibid.*, s. 250.

¹¹⁸ Neff 2008, s. 303–307.

¹¹⁹ Ronzitti 1985, s. 91. Ks. myös Simonen 2011, s. 6, Chesterman 2001, s. 43, ja Cassese 2005, s. 299.

¹²⁰ Ks. Suomen Asetuskokoelman Sopimussarja, 3/1934, ja Brownlie 1963, s. 353 ja 360.

olevaa hyökkäystä vastaan.¹²¹ Tämä saattoi olla se peruste, miksi nämä kaksi sopimusta eivät saaneet enempää ratifiointeja.¹²²

Toisen maailmansodan aikana oli ajanjakso (1940–1942), jolloin hyökkäyssodan kielltoa loukattiin niin usein – pahimpana esimerkkinä Saksa mutta vähemmässä määrin myös eräät muut valtiot kuten Neuvostoliitto – että hyökkäyssodan kiellon pysymistä voimassa saatettiin epäillä. Tämä oli se ajanjakso, jona Suomen jatkosota alkoi. Käytössäni oleva oikeuskirjallisuus ei sisällä väitteitä siitä, että 1930-luvulla voimakkaasti korostettu hyökkäyssodan tiukka kiello toisen maailmansodan aikana saanut kilpailevan tulkinnan, jonka mukaan hyökkäyssodan kiello oli menettänyt merkityksensä. Luultavasti tämä vaihtoehto oli esillä Suomen hallituspiireissä ja toimi taustatekijänä, joka oikeutti Suomen ottamaan ’oikeuden omiin käsiinsä’ (ks. jäljempänä). Pian liittoutuneet valtiot kuitenkin vahvistivat, että hyökkäyssodan kieltosääntö oli voimassa koko ajan ja ne toimisivat – ja toimivatkin – sen mukaisesti.

Kun kaksi kansainvälistä sotilastuomioistuinta perustettiin maailmansodan jälkeen tuomitsemaan Saksan ja Japanin poliittisia ja sotilasjohtajia, yksi rikoskategorioista oli rikokset rauhaa vastaan. Nürnbergin kansainvälisen sotilastuomioistuimen perussääntön 6 (a) artikla sääti seuraavaa:

Rikokset rauhaa vastaan: hyökkäyssodan suunnittelu, aloittaminen tai toteuttaminen taikka kansainvälisten sopimusten tai vakuutusten vastainen sota taikka osallistuminen yhteiseen suunnitelmaan tai salaliittoon niiden toteuttamiseksi;

Nürnbergin tuomioistuimen perussääntö luotiin vuonna 1945 Saksan johtavien sotarikollisten – ihmisyksilöiden – oikeudenkäyntejä varten.¹²³ Tuomioistuin lausui selvästi, että se katsoi perussääntönsä rikoskategoriat voimassa olevaksi kansainväliseksi oikeudeksi ja hyökkäyssodan pahimman luokan kansainväliseksi rikokseksi, koska se kokosi pahuuden kokonaisuudessaan sisälleen.¹²⁴ Tuomioistuin viittasi Kellogg–Briand-sopimukseen hyökkäyssodan kiellon johtavana lähteenä. Syyllisiksi hyökkäyssotarikokseen katsottiin vain johtavat sotarikolliset.

Nähdäkseni Nürnbergin tuomioistuin tulkitsi oikein kansainvälistä oikeutta. Ja Kansainliitto oli yksiselitteisesti tuominnut Neuvostoliiton hyökkäyssodan Suomea vastaan vuosina 1939–1940.

¹²¹ Alexandrov 1996, s. 73. Saksan hyökkäys Puolaan syyskuun 1939 alussa oli kouluesimerkki ensi kiellon ongelmallisuudesta. Saksa loihti mukamas puolalaisotilaiden suorittaman hyökkäyksen itseään vastaan, vaikka tosiasiallisesti kyseessä oli puolalaisunivormuihin pukeutuneiden saksalaisotilaiden suorittama hyökkäys. Samantyyppinen petkus saattoi olla kyseessä Mainilan kylässä marraskuun lopulla 1939 tapahtuneella väkivaltaisella rajanylityksellä, jota Neuvostoliitto käytti yhtenä perusteena hyökkäykselle Suomen kimppuun. Kun YK:n yleiskokous hyväksyi vuonna 1974 hyökkäyskäsitteen määritelmän, lähtökohtaisesti ensimmäinen hyökkäysteko toteutettiin määritelmän, ellei turvallisuusneuvosto päättänyt toisenlaiseen ratkaisuun olemassa olevien olosuhteiden perusteella. Ks. määritelmän Art. 2 yleiskokouksen päätöslauselman 3314(XXIX) liitteenä olevassa hyökkäyskäsitteen määritelmässä.

¹²² Rifaat 1979, s. 90–91.

¹²³ United Nations Treaty Series, Volume 82, s. 279.

¹²⁴ *Trial of the Major War Criminals before the International Military Tribunal, Nuremberg, 14 November 1945 – 1 October 1946*, Volume I, (Nuremberg, 1947) s. 186.

Jatkosodasta kirjoittaneet historioitsijat ovat vain harvoin puhuneet hyökkäyssodasta mutta ovat monesti analysoineet sitä, toimiko Suomi *liitossa* Saksan kanssa. Liitto-termin valinta viittasi osavastuuseen hyökkäyssodasta.¹²⁵

2.2 Pariisin rauhansopimus ja sotasyllisyysoikeudenkäynti

2.2.1 Suomen käyttämä asevoima rauhansopimuksessa

Pariisin sopimuksen johdanto toteaa, että Suomi, tultuaan Hitlerin *Saksan liittolaiseksi* ja osallistuttuaan sen rinnalla sotaan Neuvostoliittoa ja muita liittoutuneita valtioita vastaan, on osaltaan vastuussa tästä sodasta. Johdantoteksti ottaa kuitenkin huomioon lieventävänä asiana sen, että Suomi keskeytti syyskuussa 1944 sotatoimet Neuvostoliittoa vastaan ja irtautui sodasta, katkaisi suhteensa Saksaan ja sen satelliitteihin sekä on lojaalisti täyttänyt välirauhansopimuksen ehdot. Johdannon mukaan liittoutuneet vallat ja Suomi ovat halukkaita solmimaan keskenään rauhansopimuksen, joka ratkaisee avoimeksi jääneet asiat *oikeudenmukaisuuden* periaatteiden mukaisesti. Onpa kiintoisaa selvittää, miten tätä periaatetta sovellettiin liittoutuneiden suhtautumisessa Suomeen.

Rauhansopimus ei sano nimenomaisesti, että Suomi osallistui *hyökkäyssotaan*, mutta viittaus liittoon Saksan kanssa ja koko sopimuksen sävy rangaistuksenluonteisista velvoitteista Suomelle sallivat loogisesti sen johtopäätöksen, että Suomen katsottiin osallistuneen hyökkäyssotaan. Joku voi yrittää argumentoida, että sopimusten johdannoilla on vain rajoitettu oikeudellinen merkitys, mutta tässä sopimuksessa johdannon lausuma Suomen vastuusta muodostaa monien oikeudellisia velvoitteita sisältävien säännösten perustan.

Tiukassa oikeudellisessa analyysissä voitaisiin väittää, ettei enää ole tarvetta kattavalle kansainvälisoikeudelliselle analyysille Suomen toiminnasta jatkosodassa, koska rauhansopimus oli ja on Suomea velvoittava voimassa oleva sopimus. Kylmän sodan päätyttyä monet sopimuksen artiklat ovat menettäneet velvoittavuutensa mutta eivät kaikki. Suomi ei ole ehdottanut rauhansopimuksen muille osapuolille uuserviointia sen roolista jatkosodassa. Minulla on jonkin verran omakohtaista kokemusta Britannian asenteesta, joka ei ole ollut myötämielinen uuservioinnille. Rauhansopimus on voimassa.

Kylmän sodan jälkeisinä vuosina Suomen johtajat, jättäen vaille huomiota rauhansopimuksen johdannon, ovat korostaneet, että Suomi kävi puolustuksellista erillissotaa Neuvostoliittoa vastaan.¹²⁶ Samaa mieltä on Suomen kansan valtaosa.¹²⁷ Toisaalta enemmistö nykyajan suomalaisista historianprofessoreista on sitä mieltä, että Suomi

¹²⁵ Ks. seuraavassa, mitä termejä Pariisin rauhansopimus Suomen kanssa käytti.

¹²⁶ Ks. Kinnunen & Jokisipilä 2012, s. 455–467. He selittävät Suomen presidenttien Tarja Halosen ja Martti Ahtisaaren sekä pääministeri Paavo Lipposen näkemyksiä. Halonen puheessaan korkea-arvoiselle kuulijakunnalle Pariisissa jätti kokonaan mainitsematta Suomen yhteistyön Saksan kanssa. Presidentti Mauno Koivisto vapautti Suomen vastuusta muistelmissaan toteamalla, että kaikki Suomen johtajien toiseen maailmansotaan liittyvät päätökset olivat oikeita. Siitä ks. Jatkosodan pikkujättiläinen 2007, s. 42.

¹²⁷ Jokipiin vuonna 1987 (s. 513) esittämän näkemyksen mukaan Suomen kansalle ei kerrottu jatkosodan todellisesta taustasta: ”Ainoana osapuolena sitä ei ollut silloin informoitu kehityksen suunnasta ja salausta on menestyksellisesti jatkettu sodan jälkeenkin. Ehkäpä sen vuoksi monet suomalaiset eivät ole vieläkään sisäistäneet todellista asian tilaa.”

taisteli liitossa Saksan kanssa Neuvostoliittoa vastaan.¹²⁸ Koska kansallisessa keskustelussa Pariisin rauhansopimus on ollut täysin syrjässä, pidän tätä analyysiani tarpeellisenä.

Toki on mahdollista argumentoida, että Pariisin rauhansopimus kuten yleensäkin rauhansopimukset oli voittajan oikeutta. Vaikka toisen maailmansodan jälkeisessä rauhansopimusten arvostettavia päätöksiä, Neuvostoliiton selviytyminen siitä ilman negatiivisia seurauksia tekee Pariisin rauhansopimuksesta tyypillistä voittajan oikeutta. Koko kansainvälinen yhteisö on kuitenkin tunnustanut lähes kaikki rauhansopimusten päätökset laillisiksi, mukaan lukien Suomen kohtelun välirauhansopimuksessa ja Pariisin rauhansopimuksessa.

2.2.2 Sotasyllisyysoikeudenkäynti

Liittoutuneet valtiot olivat päättäneet, että kaikkien Saksan 'satelliittien' johtajat tuli asettaa rikosoikeudelliseen vastuuseen tuomioistuimen edessä. Liittoutuneet näyttivät olevan sitä mieltä, etteivät Suomen johtajat olleet suursotasyllisiä vaan kansakuntansa itsenäisyyden säilyttämiseen pyrkiviä johtajia. He kuitenkin tuudittautuivat Saksan ylivoiman lumoihin siinä määrin, että johdattivat Suomen mukaan Saksan hyökkäykseen.

Kenraali Andrei Zhdanov, joka toimi liittoutuneiden valvontakomission johtajana Suomessa, totesi, että Suomi sai kolme merkittävää myönnytystä: 1) kuolemanrangaistuksia ei vaadittu, 2) vain pieni johtavien henkilöiden piiri alistettiin oikeudenkäyntiin ja 3) Suomi sai järjestää oikeudenkäynnin itse. Tarkka arvioi, että Suomi onnistui valitsemaan vähiten huonon vaihtoehdon.¹²⁹ Kun valvontakomissio ja Suomen uusi hallitus neuvottelivat oikeudenkäynnin järjestämisestä, komissio ilmoitti, että suomalaiset saivat valmistella ja toteuttaa oikeudenkäynnin itse, mutta tämä tapahtuisi komission valvonnan alaisuudessa.¹³⁰

Suomalaisten muotoilemat syytekohdat puhuivat passivisuudesta: tapahtumien annettiin edetä eikä aktiivisesti pyritty rauhaan, sallittiin Itä-Karjalan miehitys, aiheutettiin taitamattomasti diplomaattisuhteiden katkeaminen Britannian kanssa ja sotatila kahden maan välillä, torjuttiin rauhanaloitteita tai oltiin passiivisia sekä hyväksyttiin Rytin–Ribbentrop-sopimuksen tekeminen Saksan kanssa. Syytekohdat olivat kaukana hyökkäyssotarikosta koskevasta syytteestä. Koska sotilasjohtajia ei ollut syytettyjen joukossa, taktisesti syytetty pyrkivät säilyttämään suurimman osan vastuusta näiden harteille.

Kansallisessa sotasyllisyysoikeudenkäynnissä syytettyinä olivat presidentti Rytin, kuusi ministeriä ja Suomen Saksan-suurlähettiläs Kivimäki. Oikeudenkäynti oli avoimesti poliittinen.¹³¹ Marsalkka Mannerheim ei ollut syytettyjen joukossa, sillä Neuvostoliit-

¹²⁸ Ks. Helsingin Sanomat, 19.10.2008, osa A. Nuorison keskuudessa historianprofessorien näkemys on saanut lisääntyvää kannatusta.

¹²⁹ Tarkka 1977, s. 184 ja 245.

¹³⁰ Polvinen 1981, s. 131–140.

¹³¹ Tarkka kiinnittää aiheellisesti huomiota siihen, että puolustusasianajajien mukaan perustettu sotasyllisyysoikeus ei ollut varsinainen tuomioistuin vaan eräänlainen poliittinen komissio tai erityiselin. Ks. Tarkka 1977, s. 180–181. Ks. myös Jonas 2010, s. 417. On kuitenkin todettava, että ko. elimen jäseninä olivat mm. molempien korkeimpien oikeuksien presidentit – ja toinen heistä toimi puheenjohtajana. Tästä ks. Tarkka, s. 178–180.

ton johto laski, että hänellä oli parhaat edellytykset saada kansakunta hyväksymään ankarat rauhan ehdot realismin nimissä.¹³²

Oikeudenkäynnissä päätetyt tuomiot vaihtelivat kahden ja kahdeksan vuoden vankeuden välillä. Valvontakomissio ei kuitenkaan suostunut tuomioihin, vaan vaati kovempia rangaistuksia. Niinpä tuomioistuimen 'korjatut' rangaistukset olivat kahden ja kymmenen vuoden haarukassa. Kovimman rangaistuksen sai Ryti.¹³³

En ryhdy tässä tutkimuksessa analysoimaan tarkemmin sotasyllisyysoikeudenkäyntiä, vaan teen lyhyen johtopäätöksen: liittoutuneet vallat eivät pitäneet Suomen johtajia hyökkäyssotarikokseen syyllisinä – painopiste sanalla 'rikokseen' – vaan lievemmin syyllisinä. Jos eivät johtajat, tuskin Suomen valtiokaan.

2.3 Kansainvälisoikeudellinen analyysi Suomen perusteluista sotapolitiikalleen

Kun seuraavassa esitän Suomen argumentteja, en pitäydy Suomen esittämissä argumenteissa jatkosodan aikana ja sen loppuselvittelyssä, vaan otan vapauden esittää mielestäni parhaita tarjolla olleita kansainvälisoikeudellisia ja muitakin argumentteja.

2.3.1 Neuvostoliiton uhka

2.3.1.1 Suomen perustelut

Suomen ensimmäinen argumentti ei ole juridinen mutta se on tärkeä Suomen politiikan ymmärtämiseksi. Talvisodan jälkeenkin Neuvostoliitto käyttäytyi aggressiivisesti Suomea kohtaan ja oli mahdollista, että se aloittaisi pian uuden sodan valloittaakseen koko Suomen. Suomi teki kaikkensa välttääkseen sen tilanteen, että se joutuisi sotaan yksin Neuvostoliittoa vastaan. Saksa oli voimakas Euroopassa ja Suomi oli taloudellisesti riippuvainen Saksasta.¹³⁴ Suomi ei ollut natsimielinen ja tiesi, että Saksa oli käyttäytynyt aggressiivisesti, mutta Suomi koki Saksan ainoaksi turvallisuuttaan suojaavaksi mahdollisuudeksi. Suomi oli toiminut sodan oikeussääntöjä kunnioittaen.

Suomi oli kahden voimakkaan diktatuurin välissä – puun ja kuoren välissä. Se tiesi, miten oli käynyt Puolalle, joka oli kieltäytynyt turvaamasta kumpaankaan suurvaltasta: ne hyökkäsivät sen kimppuun ja jakoivat sen.¹³⁵ Suomen onnistui luoda yhteistyösuhte Saksa kanssa, mutta vuoden 1941 alkupuolella sillä ei ollut mitään varmuutta Saksan Neuvostoliiton suhteiden kehittymisestä – sotako vai jokin sopimus, joka saattaisi vaarantaa Suomen itsenäisyyden? Epävarmuuden vallitessa Suomi päätti sitoutua Saksa-yhteistyöhön parantaakseen mahdollisuuksiaan olla joutumatta yksin Neuvostoliittoa vastaan. Totta on, että Suomi myös toivoi voivansa korjata talvisodan aiheuttaman epäoikeudenmukaisuuden saamalla takaisin menettämänsä alueet ja saavansa korvauksen Neuvostoliiton aiheuttamista kärsimyksistä ja menetyksistä. Lisäksi oli

¹³² Visuri 2013, s. 277.

¹³³ Tarkka 1977, s. 212–221. Tarkka on kirjoittanut oikeudenkäynnistä ja sen taustoista kaksi hyvätasoista monografiaa. Molempien tiedot löytyvät jäljempänä artikkelin kirjallisuusluettelosta. Ks. myös Tallgren 2014, s. 516–527.

¹³⁴ Edellä on todettu, että kevästä 1940 lähtien Saksa kontrolloi Itämerta ja saattoi rajoittaa suomalaisten kauppa-aivojen liikkumista Itämerellä ja eteenpäin Atlantille.

¹³⁵ Ks. Taylor 1961, s. 190.

tärkeää, että Suomi saisi turvallisemman rajan alueensa ja Neuvostoliiton välille – kolmen kannaksen rajan.

Krosbyn mukaan Saksa oli Suomelle paras vaihtoehto, sillä jos Suomi olisi päättänyt olla liittoutumatta kummankaan suurvallan kanssa, se olisi vedetty sotaan kuitenkin. Saksa oli ainoa realistinen vaihtoehto.¹³⁶

2.3.1.2 Analyysi

Totta on, että Suomi oli vaikeassa tilanteessa kahden voimakkaan diktatuurimaan läheisyydessä. Se tiesi, että turvautuminen Saksaan sisälsi vaaroja ja että pienenä kansakuntana sen tuli harkita tarkoin ulkopolitiikkansa. Sen täytyi tietää, että Kellogg–Brand-sopimuksen liberaali tulkinta, joka sallisi poikkeuksia, sisältäisi vaaroja, eikä saisi kansainvälisen yhteisön hyväksyntää.

2.3.2 Suomen suhde Saksaan

2.3.2.1 Suomen perustelut

Suomi ei ollut Saksan liittolainen, vaan kahden valtion välinen suhde perustui löyhempään yhteistyöhön. Valtioiden välillä ei ollut keskinäistä liittosopimusta. Valtiot tosin tekivät yhteisiä operaatioita mutta niiden päämäärät olivat erilaiset. Saksa antoi aineellista apua Suomelle mutta sekään ei luonut liittosuhdetta eikä tehnyt Suomesta Saksan satelliittia. Suomella oli omat rajoitetut päämäärät ja se kieltäytyi Saksan ehdottamasta tunkeutumisesta Itä-Karjalan ulkopuolelle. Se kieltäytyi osallistumasta Leningradin kuristamiseen ja Muurmännin radan katkaisuyrityksiin.¹³⁷ Suomen ongelma oli, että kun se oli saavuttanut tavoitteensa, se ei onnistunut vetäytymään sodasta, sillä Saksa olisi reagoinut asevoimin.

2.3.2.2 Analyysi

a) Salaiset neuvottelut

Saksalais-suomalaiset neuvottelut käytiin salassa. Näistä vuoden 1941 alkupuolen neuvotteluista ei annettu julkisuuteen juuri mitään – ei sopimustekstejä eikä yhteisymmärrystä merkitseviä asiakirjoja. Yksi Suomen oikeudellisista pääargumenteista oli, ettei mitään liittosopimusta kahden valtion välillä solmittu. Visurin mukaan Hitlerin ja Ryttin keskinäinen kirjeenvaihto vahvisti neuvottelujen tulokset – sotilaalliset välipuheet – spesifioimatta näiden tulosten sisältöä. Visurin mukaan kysymys oli ”liittolaissodan aloittamisesta sotilaallisesti painottuneilla ja erittäin salaisilla sopimuksilla, jolloin valtio-oikeudellisiin näkökohtiin ei paljon kiinnitetty huomiota”.¹³⁸ Hän informoi, että saksalaisten käsityksen mukaan valtionpäämiesten välinen vakuutuskirjeiden vaihto oli valtiosopimukseen rinnastettava teko. Tämä näkemys ei ollut ristiriidassa kansainvälisen oikeuden kanssa, sillä valtiojohtajilla oli (ja on) laajahko toimivalta sitoa edustamansa valtio kansainvälisoikeudellisiin velvoitteisiin. Jokipii toteaa seuraavasti:

¹³⁶ Crosby 1967, s. 232–237.

¹³⁷ Muutaman kerran suomalaisotilaat hyökkäsivät Muurmännin radalle ja tekivät tuhojaan, mutta nämä operaatiot olivat luonteeltaan rajoitettuja, ks. https://fi.wikipedia.org/wiki/Kirovin_rata.

¹³⁸ Visuri 2013, s. 22–25, 52 ja 55–56.

”...vaikka virallista sopimuspaperia sotilaiden kesken puolin ja toisin tarkasti vältettiin tekemästä, koska se oli molemmille maille ulkopoliittisesti edullisempaa, Saksan ja Suomen aseveljeys tai koalitio perustui Helsingin ja Kielin salaisiin yhteistoimintaneuvotteluihin, joiden tulokset toteutuivat paremmin kuin konsanaan sinetöidyt sopimusasiakirjat.”¹³⁹

Ei ole yllättävää, että jos kaksi valtiota suunnittelee yhdessä toimintaa, joka rikkoo kansainvälistä oikeutta räikeästi, ne sopivat siitä salaisella epämuodollisella sopimuksella. Kun ’töllön töihin’ lähdetään...

b) Vahvoja todisteita sotilasliitosta

Kahden valtion välinen yhteistyö oli niin läheistä, että se viittaa sotilasliittoon, jonka tarkoituksena oli hyökätä Neuvostoliiton kimppuun. Tärkeimmät todisteet, joista monia on käsitelty jo edellä, olivat seuraavat:

- Saksalaisjoukkojen lukumäärä Suomessa ennen Saksan hyökkäystä 22. kesäkuuta 1941 oli noin 200 000.
- Pohjois-Suomessa sijaitsevat asevoimat alistettiin saksalaisen komentajan määräysvaltaan. Tämä merkitsi sitä, että pohjoisessa suomalaisjoukot osallistuivat Saksan hyökkäykseen Neuvostoliiton alueelle – pohjoisessa yhteishyökkäys alkoi 1. heinäkuuta. Se täytyy tosin myöntää, kuten edellä on esitetty, että tämän yhteisen pohjoisen armeijan rooli jäi sodassa Neuvostoliittoa vastaan vähäiseksi, mutta kun asiasta sovittiin, uskottiin yhteisen sotajoukon paljon suurempaan menestykseen.
- Muualla Suomessa saksalaiset asevoimat, kooltaan pienet, alistettiin marsalkka Mannerheimin komentoon.
- Saksalaiset ja suomalaiset sotilasjohtajat olivat yhtä mieltä Suomen hyökkäyssuunnasta Neuvostoliittoon. Polvisen mukaan saksalaiset halusivat kertoa suomalaisille, milloin näiden tuli hyökätä ja mihin suuntaan. Mannerheim sai 9. heinäkuuta ilmoituksen saksalaisilta, että hyökkäyksen tuli alkaa seuraavana päivänä. Hän oli harmissaan ilmoituksen myöhäisyydestä, mutta suomalaisjoukot ryhmitettiin nopeasti uudelleen ja ne todellakin aloittivat hyökkäyksen 10. heinäkuuta.¹⁴⁰
- Kun Suomi hyökkäsi 10. heinäkuuta, se hyökkäsi maksimaalisella voimalla – ylittäen omat voimavaransa, kuten nähtiin loppuvuonna 1941 ja vuonna 1942. Suomi valloitti huomattavan kokoisen alueen vierasta maata ja jos Saksa olisi menestynyt paremmin hyökkäyksessään, Suomi ei sulkenut strategiassaan pois lisäalueen valtausta. Ylittämällä voimavaransa Suomi teki itsensä yhä riippuvaisemmaksi Saksan aineellisesta avusta, etenkin sotilaskalustosta.¹⁴¹ Jokisipilän mukaan Suomi sai niin suurta aineellista apua Saksalta, että ilman sitä Suomen selkäranka olisi murtunut.¹⁴²
- Suomi luovutti kuusi lentokenttää Saksan käyttöön ennen Saksan hyökkäystä Neuvostoliittoon.
- Merialueilla tehtiin yhteisiä operaatioita.

¹³⁹ Jokipii 1986, s. 638. Ks. myös s. 625–626.

¹⁴⁰ Polvinen 1979, s. 15–16.

¹⁴¹ Jatkosodan pikkujättiläinen 2007, s. 145, ja Upton 1965, s. 349–350.

¹⁴² Jokisipilä 2007, s. 163. Samaa mieltä on Ylikangas 2007, s. 297. Ks. myös Jonas 2010, s. 206–207 ja 231–232. Hänen mielestään Suomen suuri riippuvuus vähensi erillissotateesin voimaa.

- Saksa toimitti paljon sotilaskalustoa ja ruoka-apua sekä antoi luottoa Suomelle. Sotilaallinen apu kesä-heinäkuussa 1944 auttoi merkittävästi Suomea kestämään Neuvostoliiton hyökkäyksen.
- Saksan pyynnöstä Suomi salli vapaaehtoisista suomalaisista koostuvan SS-pataljoonan perustamisen. Pataljoona osallistui Neuvostoliiton vastaiseen sotaan Saksan armeijan osana Suomen ulkopuolella, lähinnä Saksan itärintamalla.¹⁴³
- Suomi liittyi Anti-Komintern sopimukseen, jonka Saksa, Japani ja Italia solmivat kansainvälistä kommunismia ja Neuvostoliittoa vastaan. Tosin sopimus ei luonut Suomelle konkreettisia velvoitteita.
- Suomi tunnusti nopeasi Saksan valtaamilleen alueille perustamat satelliittivaltiot.¹⁴⁴
- Presidentti Ryti teki omissa nimissään mutta valtioneuvoston suostumuksella sopimuksen Saksan ulkoministeri Ribbentropin kanssa. Siinä hän sitoutui siihen, että hänen ollessaan vallassa, Suomi ei tee erillisrauhaa Neuvostoliiton kanssa. Jos ei erillisrauhaa, kuinka Suomi olisi käynyt erillissotaa?
- Suomalaisviranomaiset luovuttivat saksalaisviranomaisille 2 000–3 000 neuvostoliittolaista sotavankia ja saksalaiset puolestaan suomalaisille suunnilleen saman verran suomensukuisia sotavankia.¹⁴⁵
- Pohjois-Suomessa sijaisi noin 100 saksalaisten ylläpitämään sotavanki- ja työleiriä noin 30 000 neuvostoliittolaiselle sotavangille.¹⁴⁶

Liittoutuneet valtat olivat sitä mieltä, että Suomi, Romania ja Unkari olivat Saksan liittolaisia, jopa satelliitteja. Suomelle ne antoivat jonkin verran paremman aseman kuin kahdelle muulle liittolaiselle.¹⁴⁷

Historioitsijoista Jonas kirjoittaa, että Suomen osallistuminen operaatio Barbarossaan ei jätä epäilystä sille, että Saksan ja Suomen hyökkäys Neuvostoliiton kimppuun oli vähintäänkin yhteinen sotilasoperaatio, jolle yhteistä oli tarkoitus käydä hyökkäyssotaa. Sodan valmistelut Saksan ja Suomen välillä olivat intensiivisemmät kuin Saksan valmistelut muiden liittolaistensa kanssa.¹⁴⁸ Kivimäen ja Lunden mielestä puheet Suomen erillissodasta Neuvostoliittoa vastaan lähentelivät absurdia.¹⁴⁹ Jokipiin mukaan kahden valtion yhteistyö oli niin läheistä, ettei ole mahdollista puhua Suomen erillissodasta vaan intensiivisestä sotakumppanuudesta, joka täytti sotilasliiton kriteerit – ilman muodollista liittosopimusta.¹⁵⁰ Jokisipilä puolestaan katsoo, että jos Saksan ja Suomen suhdetta täytyy kuvata yhdellä sanalla, on vaikea välttää sanaa ’liitto’ – ottaen huomioon Suomen riippuvaisuuden asteen ja keskinäisen yhteistyön intensiteetin. Hän korostaa samalla, että Suomi ei ollut alistussuhteessa Saksaan, vaan Suomella oli omat päämäärät ja edut.¹⁵¹ Yleisesti Saksa kohteli Suomea varsin kunnioittavasti.

¹⁴³ Swanström 2018, s. 31–42. SS-pataljoona käsitti noin 1400 miestä. Vuonna 1943 se palasi Suomeen ja sen jäsenet jaettiin eri joukko-osastoihin sotimaan Neuvostoliittoa vastaan.

¹⁴⁴ Jonas 2010, s. 216.

¹⁴⁵ Silvennoinen 2012, s. 513–514.

¹⁴⁶ Westerlund 2008e, s. 310–319.

¹⁴⁷ Jokipii 2007, s. 626–628 ja 652, ja Visuri 2013, s. 25. Nürnbergin kansainvälinen sotilastuomioistuin katsoi tuomiossaan vuonna 1946, että Saksa veti Suomen, Romanian ja Unkarin mukaan Neuvostoliittoa vastaan, *Trial of the Major War Criminals before the International Military Tribunal, Nuremberg, 14 November 1945 – 1 October 1946*, Volume I, (Nuremberg, 1947), s. 214.

¹⁴⁸ Jonas 2012, s. 112–113, ja 2010, s. 207.

¹⁴⁹ Kivimäki 2012, s. 6, ja Lunde 2014, s. 390.

¹⁵⁰ Jokipii 1986, s. 355–516, 548–550 ja 612–628.

¹⁵¹ Jokisipilä 2007, s. 173. samoin Westerlund 2008b, s. 13.

Totean *johtopäätöksenä*, että todisteet Suomen läheisestä suhteesta Saksaan puhuvat *vahvasti sotilasliiton puolesta*.

2.3.3 Aloittiko Neuvostoliitto hyökkäyssodan Suomea vastaan? Oliko Suomessa oikeus aseelliseen itsepuolustukseen?

2.3.3.1 Suomen perustelut

Suomi joutui Neuvostoliiton lentohyökkäysten kohteeksi 22.6. alkaen. Suuremmat lentohyökkäykset alkoivat 25.6. Vuoden 1933 hyökkäyksen määritelmää käsittelevä sopimus sanoi selkeästi, että se valtio, joka ensimmäisenä käyttää asevoimaa, on hyökkääjä. Se oli Neuvostoliitto, joka viimeistään 25. kesäkuuta aloitti sodan – kuten se oli tehnyt vuonna 1939. Suomi käytti asevoimaa itsepuolustukseksi.

2.3.3.2 Analyysi

Kun Saksa aloitti massiivisen hyökkäyksen Neuvostoliiton kimppuun 22. kesäkuuta, Adolf Hitler totesi radiopuheessa¹⁵² Saksan kansalle, että laaja hyökkäys Neuvostoliittoon oli alkanut. Hän jatkoi, että Saksan joukot taistelivat yhteisessä rintamassa Suomen ja Romanian joukkojen kanssa bolsevistista Neuvostoliittoa vastaan Euroopan suojelemiseksi. Olisiko Neuvostoliiton johtajien, jotka tiesivät paljon saksalais-suomalaisesta yhteistyöstä¹⁵³, tullut epäillä, että Hitler liioitteli Suomen roolia? Tuskin.

Kuten edellä totesin, pääsääntöisesti valtion oli pyrittävä puolustautumaan hyökkäystä vastaan omalla alueellaan. Hyökkäyksen laajuus ja intensiteetti voivat oikeuttaa valtion ulottamaan puolustautumisensa rajojensa ulkopuolelle. Tämä oli tilanne Saksan hyökätessä laajalla rintamalla ja laajoin asevoimin Neuvostoliiton kimppuun. Tuo rintama ulottui Pohjois-Suomen ja Neuvostoliiton väliselle rajalle. Näin Saksan käytössä olevat suomalaiset lentokentät näyttäsivät olleen hyväksyttävä kohde Neuvostoliiton puolustautumistoimenpiteille.

Hitlerin julistus sellaisenaan näyttää olleen riittävä peruste Neuvostoliitolle käyttää asevoimaa Suomea vastaan. Saksan massiivinen hyökkäyssota Neuvostoliittoa vastaan uhkasi Neuvostoliiton olemassaoloa – kysymys oli elämästä ja kuolemasta. Jos Suomi olisi halunnut pyrkiä varmistamaan sen, ettei Neuvostoliitto käytä asevoimaa sitä vastaan, olisi ollut tärkeää 1) todeta Hitlerin liioittelun Suomen roolia, 2) antaa lain mukainen julistus puolueettomuudesta, 3) korostaa Neuvostoliitolle, että Saksan joukot ovat Suomessa vain varmistamassa Suomen puolustusta ja 4) vakuuttaa, ettei Suomesta suoriteta mitään aseellisia toimia Neuvostoliiton alueelle. Neuvostoliiton suurlähettiläs tarjosi tätä mahdollisuutta, mutta Suomi ei voinut antaa vakuuttavaa vastausta.

Mitä tulee em. hyökkäyksen määritelmää koskevan sopimuksen säännökseen ensimmäisen asevoiman käytön ratkaisevasta merkityksestä, Suomi oli piilottanut saksalaisen miinalaivueen saaristoonsa ja oli osallistunut sen tärkeään miinoitusoperaatioon Itämerellä 21.–22.6. sekä oli luovuttanut lentokenttiä Saksan ilmavoimien käyttöön niiden pommituksissa Neuvostoliittoa vastaan. Tässä tapauksessa katson sen riittäväksi asevoiman ensimmäiseksi käytöksi. Toisaalta Hitlerin radiopuhe oli niin

¹⁵² Hitlerin viestin radiossa luki propagandaministeri Joseph Göbbels.

¹⁵³ Tiihonen 2021, s. 147–148, ja Visuri 2017, s. 59, jonka mukaan Suomen puolueettomuusvakuuttelulla ei ollut mitään uskottavuutta naapurimaissa, jotka tunsivat todellisen tilanteen.

merkittävä tekijä, että sen valossa ei näyttäisi olleen suurta tarvetta selvittää sitä, kumpi osapuoli käytti 21.–24.6. välisenä aikana ensimmäisenä asevoimaa – Suomi vai Neuvostoliitto.

Johtopäätös: Neuvostoliitolla oli vahvat perustelut argumentoida, että sillä oli oikeus aseelliseen itsepuolustukseen Suomea vastaan Saksan hyökkäyksen alettua.¹⁵⁴ Suomen osalta Hitlerin radiopuhe piti paikkansa. Viimeistään Itä-Karjalan valtauksen yhteydessä varmistui, etteivät Suomen aseelliset toimet kesä-heinäkuussa olleet itsepuolustusta. Jos kyseessä olisi itsepuolustus, se ei olisi oikeuttanut koko laajan Itä-Karjalan valtaamista.

2.3.4 Oliko Suomella oikeus miehittää Itä-Karjala – ja liittää se suvereenisuutensa alaiseksi?

2.3.4.1 Miehitys 1941–1944

Heinäkuun puolivälissä 1941 marsalkka Mannerheim antoi ei-julkisen päiväkäskyn Itä-Karjalan väliaikaisen sotilashallinnon perustamisesta. Itä-Karjala oli kooltaan noin 170 000 neliökilometriä eli puolet nykyisen Suomen koosta. Se sijaitsee Suomen rajan läheisyydessä Vienanmeren ja Äänisen ja Laatokan järvien välissä.

Suomen esittämät perustelut Itä-Karjalan miehitykselle olivat 1) hankkia korvaus Neuvostoliiton hyökkäyssotien Suomelle aiheuttamista menetyksistä ja vaikeuksista, 2) karjalaisen väestön pelastaminen julmalta neuvostojärjestelmältä ja 3) turvata Suomelle helpommin puolustettavat rajat aggressiivista naapurimaataan kohtaan.

Suomalaisten saapuessa Itä-Karjalaan valtaosa sen asukkaista oli evakuoitu Neuvostoliiton muihin osiin. Jäljellä oli vain 85 000–87 000 asukasta, enimmäkseen naisia, lapsia ja vanhuksia. Noin puolet oli suomalaisugrilaisia ja puolet vierasheimoisia, enimmäkseen venäläisiä. Tarkoitus oli koota vierasheimoiset leireihin, joista heidät siirrettäisiin myöhemmin Saksan valtaamille alueille Neuvostoliitossa. Suomalaisugrilaiset saivat monin tavoin paremman kohtelun. Miehittäjän pettymykseksi sillä ei ollut yhteistä kieltä monien suomalaisugrilaisten kanssa – heidän kielensä oli venäjä.

Suomalainen miehittäjä ei onnistunut siirtämään kaikkia vierasheimoisia leireihin vaan vain noin puolet heistä (enimmillään 24 000). Miehittäjä epäonnistui pahoin leirien hallinnoinnissa vuosina 1941–1942, etenkin vuonna 1942. Leirit olivat ylikansoitettuja, ravintohuolto ja sairaanhoito olivat riittämättömät. Kuolleisuusprosentti leireillä oli vähintään 17, ehkä jopa 25 prosenttia. Korkean kuolleisuuden pääsyyt olivat epidemiat, puutteellinen ravinto ja kova työ. Vuosina 1943–1944 olot leireillä paranivat tuntuvasti. Saksan odotettua heikomman sotamenestyksen johdosta Suomi luopui suunnitelmasta siirtää vierasheimoiset asukkaat Saksan valtaamille alueille Venäjällä. Hyvin todennäköisesti heidän kohtalonsa siellä olisi ollut erittäin kova.

2.3.4.2 Suomen perustelut

Neuvostoliitto oli harjoittanut karjalaisten vastaista politiikkaa Itä-Karjalassa, joka oli karjalaisten perinteinen asuinalue. Etenkin Suuren Terrorin vuodet 1936–1938 olivat kauhistuttavia. Etnisiä vähemmistöjä vainottiin, sillä heitä pidettiin epäluotettavina ve-

¹⁵⁴ Johtopäätökselläni olen samaa mieltä Jonasin kanssa. Ks. Jonas 2012, s. 113. Ks. myös Warma 1973, s. 180.

näläisiin verrattuna. Itä-Karjala kärsi tuntuvasti – monia karjalaisia teloitettiin tai heitettiin vankileireihin.

Professori Rafael Erich, joka oli maan johtava kansainvälisen oikeuden asiantuntija¹⁵⁵, laati Suomen hallitukselle (tämän pyynnöstä) muistion, jossa hän käsitteli Suomen oikeutta miehittää Itä-Karjala ja siirtää se Neuvostoliiton alaisuudesta osaksi Suomea. Hän saattoi todeta, että Neuvostoliitto oli laittomasti vallannut alueita Suomesta itselleen – ja talvisodan jälkeenkin harjoittanut aggressiivista politiikkaa Suomea vastaan.

Erich jatkoi, että Neuvostoliitto oli loukannut Itä-Karjalaa koskevia velvollisuuksiaan Tarton rauhansopimuksessa. Kun vuonna 1920 suomensukuiset karjalaiset muodostivat Itä-Karjalan väestön enemmistön, vuonna 1941 he muodostivat vain vähemmistön hallinnollisten rajojen muutosten, muiden kansallisuuksien – lähinnä venäläisten – alueelle siirtojen, sekä karjalaisten poissiirtämisten seurauksena. Tarton sopimuksessa Neuvostoliitto sitoutui tunnustamaan karjalaiselle väestölle kansallisen itsemääräämisoikeuden Itä-Karjalan alueellisen itsehallinnon muodossa. Tuolloin se antoi myös yksipuolisen, itsehallinnon sisältöä tarkentavan julistuksen. Erichin mielestä Neuvostoliitto laiminlöi täysin velvoitteensa ja esti todellisen itsehallinnon toteutuksen.¹⁵⁶

Erich totesi, että yleisen kansainvälisen oikeuden periaatteiden mukaisesti Suomella oli oikeus vaatia hyvitystä Neuvostoliitolta sen Suomelle aiheuttamista loukkauksista. Koska Neuvostoliitto rikkoi räikeästi velvollisuuksiaan hyökätessään Suomeen ja yrittäessään vallata sen, kielsi karjalaisilta todellisen itsehallinnon ja muutti suomensukuisen karjalaisen väestön vähemmistöksi omalla alueellaan, sopiva hyvitys Suomelle ja karjalaisille olisi Itä-Karjalan liittäminen Suomeen. Näin poistuisi Länsi-Karjalaa ja Itä-Karjalaa erottava luonnoton rajaviiva, ”vaan kaikki elävät saman suvereenisen valtioturvallisuuden turvissa. Ainoastaan tätä tietä kansallinen Itä-Karjala voi pelastua ja eheytyä Suomen kansa ja yhteiskunta saavuttaa luonnollisen rajansa, joita sen pysyväinen turvallisuus vaatii”.¹⁵⁷

Erich mainitsi yleisen kansainvälisen oikeuden periaatteet, mutta ei spesifioinut siinä yhteydessä niitä – siis sitä, että mitkä periaatteet hänellä oli mielessä. Tekstistä käy ilmi, että hän tarkoitti ainakin loukkauksen kohteeksi joutuneen valtion oikeutta saada hyvitys, mutta hän ei perustellut sitä, että Suomi saisi ”ottaa oikeuden omiin käsiinsä”.

2.3.4.3 *Analyysi*

a) Itä-Karjalan sisäiset tapahtumat

Perustilanne oli, että Itä-Karjala oli kuulunut useiden vuosisatojen ajan Venäjän suvereenisuuden piiriin ja että siellä asui sekä karjalaista että venäläistä väestöä. Alueen kantäväestö oli karjalaista, mutta siellä oli vuosisatoja asunut myös venäläistä väestöä. Karjalaiset muodostivat enemmistön.

Tarton rauhansopimuksen mukaan Itä-Karjala pysyi osana Venäjää (Neuvostoliittoa), mutta sopimus viittasi Itä-Karjalan kansalliseen itsemääräämisoikeuteen (siis alueel-

¹⁵⁵ Erich ei ollut vain kansainvälisen oikeuden asiantuntija, vaan hänellä oli ollut myös poliittisesti aktiivinen rooli. 1920-luvun alussa hän oli toiminut Suomen pääministerinä edustaen kokoomuspuoluetta.

¹⁵⁶ Rafael Erich, Lausunto, allekirjoitettu 26. marraskuuta 1941, Horellin kokoelma PK 1350/5, SA. Ks. myös Laine 1982, s. 56–58.

¹⁵⁷ *Ibid.*, s. 11–12 ja etenkin johtopäätökset s. 62–64. Sitaatti on lausunnon lopusta, s. 64.

liseen itsehallintoon). Neuvostohallitus siis tunnusti itsehallinto-oikeuden mutta ei tunnustanut Suomelle oikeutta toimia Itä-Karjalan tapahtumien valvojana. Kuitenkin jo vuonna 1921 Neuvosto-Venäjä/Neuvostoliitto suostui menettelyyn, jonka mukaan Suomi saattoi esittää kysymyksiä sille suomalais-neuvostoliittolaisessa sekakomiteassa ja sen täytyi vastata kysymyksiin.¹⁵⁸ Suomalaiset olivat tyytymättömiä tähän kompromissiin.

Suomi piti aktiivisesti Itä-Karjalan kysymystä esillä sekä kansainvälisesti että kansallisesti. Neuvostoliitto torjui Suomen yritykset saada Kansainliitto ottamaan kantaa Itä-Karjalan asemaan. Neuvostoliittolaiset syytivät Suomea kovin sanoin osallistumisesta Itä-Karjalan vuoden 1921 kansannousuun, minkä he katsoivat Neuvostoliiton suverenisuuden ja Tarton rauhansopimuksen vastaiseksi.

Neuvosto-Venäjä perusti Karjalan työkommuunin vuonna 1920 toteuttamaan Itä-Karjalan itsehallintoa. Vuonna 1923 siitä kehitettiin Karjalan autonominen sosialistinen neuvostotasavalta, joka oli itsehallintoyksikkö Venäjän sosialistisessa neuvostotasavallassa. Neuvostoliiton valtiojärjestys oli hyvin erilainen Suomen valtiojärjestyksestä. Suomen näkemyksen mukaan Itä-Karjalan järjestelmä ei täyttänyt aidon itsehallinnon vaatimuksia. Huolimatta Suomen hallituksen syytöksistä Neuvosto-Karjalan johto, joka koostui Suomesta sisällissodan seurauksena paenneista kommunisteista, pyrki suojelemaan karjalaisen väestön etuja.¹⁵⁹ Kun 1930-luvun puolivälissä kansainvälinen ilmapiiri ja Neuvostoliiton oma ilmapiiri kiristyivät, Itä-Karjalassa suomalaiset johtajat syrjäytettiin ja venäjän kieli nostettiin johtavaan asemaan. Suuren Terrorin vuodet 1936–1938 olivat kamalia Stalinin Neuvostoliitossa sekä vähemmistöille että venäläisille.

Jo 1920-luvulla Neuvostoliiton johto päätti lisätä venäläisten asukkaiden osuutta Itä-Karjalan asukkaista, sillä se epäili Suomella olevan imperialistisia suunnitelmia Itä-Karjalan suhteen. Väestön siirrot supistivat karjalaisten osuutta alueella.

Kansainvälisen oikeuden mukaan valtiolla oli yksinomainen toimivalta päättää omasta poliittisesta ja talousjärjestelmästään mukaan lukien sen valtiojärjestys, ellei sen kansainvälisistä velvoitteista muuta johtunut. Neuvostoliitto oli liittovaltio, jossa oli laajemman ja rajoitetumman itsehallinnon omaavia alueita.¹⁶⁰

b) Suomen argumenttien analyysi

Rafael Erich katsoi Suomella olevan oikeus vallata ja liittää Itä-Karjala alueeseensa hyvityksenä Neuvostoliiton räikeästä Suomen oikeuksien loukkauksesta ja Suomen alueiden väkivaltaisesta siirtämisestä omaan alueeseensa. Lisäperusteluina olivat karjalaisten kova kohtelu sekä Suomen turvallisempien rajojen luominen.

Saksa ja Suomi olivat etukäteen sopineet sotilaallisesta yhteistyöstä hyökkäyksessä Neuvostoliittoon. Suomen hyökkäys olisi rajoitettu osa Saksan hyökkäystä. Suomi tunkeutui Itä-Karjalaan Saksan aloitettua menestyksellisen massiivisen hyökkäyksen Neuvostoliiton kimppuun. Itä-Karjalan valtaus eteni hyvin, sillä Neuvostoliiton kyky puolustautumiseen oli rajallinen. Suomen tavoitteena oli Suur-Suomen luominen,

¹⁵⁸ Nygård 1978, s. 86–87.

¹⁵⁹ Tätä mieltä ovat *ibid.*, s. 86, ja Churchill 1970, s. 193.

¹⁶⁰ Vuoden 1933 hyökkäyksen määritelmää käsittelevä sopimus sääti, että valtion sisäiset asiat, mukaan lukien sen hallinnon puutteet tai vallankumouksesta, vastavallankumouksesta tai sisällissodasta johtuvat ongelmat, eivät oikeuttaneet hyökkäystä, ks. Suomen Asetuskokoelman Sopimussarja, 3/1934.

mikä oli ollut päämäärä Suomen itsenäistymisestä lähtien. Näin valtaus toimi kansallisen politiikan välikappaleena. Tätä oli vaikea hyväksyä Kellogg–Briand-sopimuksen valossa. Jos Suomen toiminta hyväksyttäisiin Kellogg–Briand-sopimuksen tulkintana sillä perusteella, että Suomen velvollisuudet Neuvostoliittoa kohtaan olivat päättyneet, sopimus olisi menettänyt merkityksensä. Kuten edellä on esitetty, kansainvälinen yhteisö ei puoltanut tällaista tulkintaa. Totta on, että Neuvostoliitto oli loukannut räikeästi Suomen oikeuksia, mutta Kellogg–Briand-sopimus ei sallinut loukatun valtion ryhtyvän omaehtoisesti sodan avulla muokkaamaan rajoja, vaan niistä oli päästävä sopimukseen rauhanomaista tietä – tässä tapauksessa maailmansodan loppuselvityksissä. Ensimmäisen maailmansodan aluekiistat ratkaistiin sodan jälkeisessä rauhanprosessissa.

Itsepuolustus-oikeutta maailmansotien välisenä aikana koskevan analyysin valossa (ks. edellä) Suomi ei voinut vedota aseelliseen itsepuolustus-oikeuteen vajaat puolitoista vuotta talvisodan päättymisen jälkeen.

Mitä tulee aseellisen humanitaarisen intervention oikeuteen karjalaisten suojelemiseksi, sen mahdollisen hyväksyttävyyden perusehtoihin kuului tilanne, jossa valtiossa X asuva väestö tai sen osa joutui välittömään hengenvaaraan tai muuhun suureen vaaraan eikä saanut suojaa kotivaltioltaan. Silloin valtion Y viimeinen keino oli suorittaa humanitaarinen interventio, joka sen täytyi rajoittaa vain vaarassa olevien ihmisten pelastamiseen tai suojeluun. Myöhäiskesällä 1941 tilanne oli seuraava: Saksa oli aloittanut massiivisen tunkeutumisen Neuvostoliittoon ja sen hyökkäys menestyi hyvin. Saksan valtaamilla alueilla paikallinen väestö oli kuolemanvaarassa, mutta Itä-Karjala ei ollut Saksan pääkohteiden joukossa. Saksalais-suomalaisen suunnitelman mukaan Suomi valtaisi Itä-Karjalan.¹⁶¹ Kun suomalainen miehittäjä saapui Itä-Karjalaan, se totesi, että valtaosa alueen asukkaista oli evakuoitu pois Itä-Karjalasta. Alueelle jääneiden asukkaiden suuri enemmistö oli äitejä, lapsia ja vanhuksia. He eivät olleet sellaisessa vaarassa kuin asukkaat Saksan valtaamilla alueilla. Suomalainen miehityshallinto kohteli paikallisia venäläisiä ja muita vierasheimoisia kovaotteisesti. Teen johtopäätöksen, että 1) humanitaarisen intervention edellytykset eivät olleet täyttyneet Itä-Karjalassa ja 2) suomalainen miehittäjä kohteli osaa väestöstä epäinhimillisesti.¹⁶²

Yksi Suomen argumenteista Itä-Karjalan miehitykselle ja myöhemmälle liittämislle oli hyökkäyksiltä paremmin suojaavan rajan luominen Suomen ja Neuvostoliiton välille. Tällaista argumenttia ei kansainvälinen oikeus voinut hyväksyä. Vieraiden alueiden valtaamisoikeus tulevaisuuden puolustautumista ajatellen rohkaisisi aseelliseen hyökkäykseen ryhtymistä, kun valtiot saisivat omaehtoisesti muokata valtiorajoja asevoimin – josta puolestaan saattaisi seurata vastapuolen hyökkäysyritys. Visuri viittaa Väinö Tannerin näkemykseen tämän vastustaessa miehitykseen ryhtymistä argumentoimalla, että strategiset perustelut eivät oikeuttaneet rajojen siirtämistä vieraalle maalle, sillä samoilla perusteilla oikeutettaisiin Neuvostoliiton talvisotaan liittyvät vaatimukset uusista rajoista.¹⁶³ Toki rauhanprosessissa jatkosodan jälkeen suomalaiset saattoivat aiheellisesti kysyä, miksi se mikä oli sallittua Neuvostoliitolle ei ollut sallittua Suomelle? Nähtävästi liittoutuneet katsoivat Suomen liittymisen Saksan hyökkäys- ja tuhoamissotaan suureksi synniksi.

¹⁶¹ Brownlien mukaan humanitaarinen interventio oli luonteeltaan poliisioperaatio, joka ei saanut johtaa aluemuutoksiin. Ks. Brownlie 1963, s. 338.

¹⁶² Tästä tarkemmin ks. seuraavan osan alaluku 2.

¹⁶³ Visuri 2013, s. 69.

Johtopäätös: Suomella ei ollut oikeutta hyökätä Itä-Karjalaan eikä oikeutta liittää sitä omaan alueeseensa.

2.4 Johtopäätös kysymykseen: Osallistuiko Suomi hyökkäyssotaan?

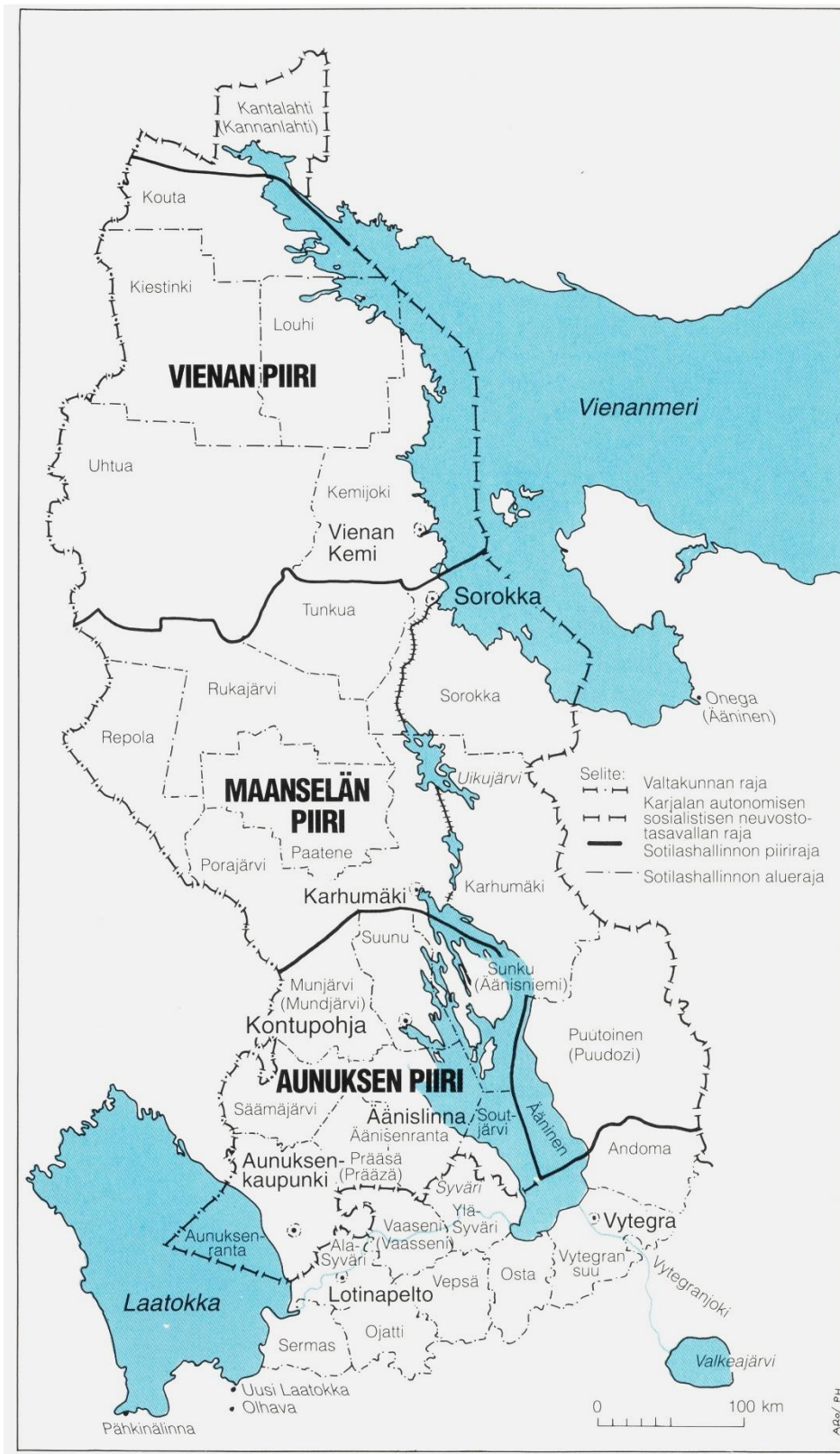
Edellisten sivujen tietojen ja analyysien perusteella totean, että *Suomi osallistui Saksan hyökkäyssotaan* Neuvostoliittoa vastaan vuoden 1941 toisella puoliskolla. Suomi hyökkäsi maksimaalisella voimalla Itä-Karjalaan ja Suomesta oli suuri apu Saksalle sen pohjoisella rintamaloikolla. Kun melko pian Saksan hyökkäyksen alettua jouduttiin toteamaan, ettei se käynyt vain valloitusotaa vaan myös hävitys- ja tuhoamissotaa, tämä muodosti lisämiinuksen Saksan liittolaisille niiden sodassa Neuvostoliittoa vastaan, myös Suomelle. Suomen johtajien kohtelu sotasyllisyysoikeudenkäynnissä viestitti kuitenkin, ettei heitä pidetty *hyökkäyssotarikollisina*.

Vuoden 1941 jälkeen Suomen sodankäynti muuttui melko pian rintamasodaksi ja vähäisemmäksi yhteistyöksi Saksan kanssa sekä vuonna 1944 puolustusodaksi. On kuitenkin liiallista väittää, että Suomen rooli olisi Saksan kannalta muuttunut vähämerkitykselliseksi vuoden 1941 jälkeen. Polvinen toteaa, että Suomen armeija satoi melkoisen määrän vastustajan voimia, minkä ohella Suomen taistelun jatkamisesta riippui Saksan sotilaspoliittinen asema Skandinaviassa, malmin tuonti Luulajasta ja Petsamosta sekä Itämeren säilyminen Saksan 'sisämerenä'.¹⁶⁴

Suomen roolia jatkosodassa ei voida määritellä yksinomaan erillissodaksi tai puolustusodaksi. Jos joku on tiukasti sitä mieltä, että paras termi Suomen ja Saksan yhteistyölle ei ole sotilasliitto vaan sotakumppanuus tai aseveljeys, tällä ei ole vaikutusta siihen, että Suomi osallistui laittomaan hyökkäyssotaan.

Suomen johdon tehdessä päätöksiä ryhtymisestä Saksan vanavedessä Itä-Karjalan valtauksen tärkein tekijä oli se, että johto uskoi Saksan murskaavan Neuvostoliiton/Venäjänsä täysin, mikä mahdollisti Suomellekin Suur-Suomen luomisen valtaamalla Itä-Karjala. Sen tueksi muotoiltiin sellainen kansainvälinen oikeutus, jonka ennen kaikkea Saksa hyväksyisi.

¹⁶⁴ Polvinen 1964, s. 280–281.

Kuva 5. Itä-Karjalan sotilashallintoalueen suunniteltu jako Itä-Karjala Sotilashallintotoesikunnassa 18.9.1941 laaditun karttapiirroksen mukaisesti. Suluissa ItäKar.SE:n suunnitteluvaiheessa käyttämät alueiden kirjoitustavat. Kuva: Jatkosodan historia / Sotatieteen Laitoksen Sotahistorian toimisto 1992.

KUINKA SUOMI KOHTELI SOTAVANKEJAAN JA MIEHITTÄMÄNSÄ ITÄ-KARJALAN SIVIILIVÄESTÖÄ?

Kun valtio riisti vapauden henkilöltä, useimmissa tapauksissa valtio rajoitti hänen toimintavapauttaan niin suuressa määrin, ettei hän kyennyt huolehtimaan itsestään. Valtiolla oli huolenpitovelvollisuus: sen tuli järjestää hänelle asuinpaikka, ravintoa ja tarpeen vaatiessa sairaanhoito ja vaatetus. Edelleen valtion tuli huolehtia vapaudenriiston kohteeksi joutuneen henkilön turvallisuudesta ja pidättyä väkivallasta häntä kohtaan. Tässä mielessä valtion täytyi luoda järjestelmä, jonka tehtävänä oli valvoa vapaudenriiston kohteeksi joutuneiden henkilöiden vartijoiden ym. toimintaa. Ilman näitä säännöksiä ihmiset olisivat olleet täysin vapaudenriiston suorittaneen valtion mielivallan alla. Toisen maailmansodan aikaisessa kansainvälisessä sota-aoikeudessa oli tarpeellisia perussääntöjä vapaudenriiston kohteeksi joutuneiden henkilöiden suojaksi – olivatpa he sotavankeja tai internoituja siviilihenkilöitä. Jo se, että sodankävijävaltioilla oli velvollisuus kohdella sotavankeja ja miehitetyn alueen siviiliväestöä inhimillisesti, tarjosi perusturvaa. Toki nykyajan kansainvälinen oikeus on tässä mielessä paljon kehittyneempi.

1. Miksi niin paljon neuvostoliittolaisia sotavankeja kuoli?

1.1 Yleiskuva

Talvisodassa Suomi otti 5 500–6 000 neuvostoliittolaista sotavankia. Heistä kuoli vain 114–135, mikä merkitsee sitä, että Suomi onnistui hyvin sotavankien kohtelussa. Talvisota kesti 105 päivää, joten sotavankien vankeusaika jäi melko lyhyeksi.¹⁶⁵

Jatkosodan sotavankeja koskeva kertomus on hyvin erilainen kuin talvisodan kertomus. Suomi otti 64 000–70 000 neuvostoliittolaista sotavankia, joista kuoli yli 19 000, luultavasti yli 20 000. Kuolleisuusprosentti oli noin 30. Etnisillä venäläisillä, joita oli sotavangeista lähes 70 prosenttia, se oli ainakin 33.¹⁶⁶ Tarkkojen tietojen puute johtui sotavankien kirjaamisen epätarkkuuksista ja luultavasti myös siitä, että jatkosodan loppuvaiheissa Suomessa tuhottiin kiusallisiksi koettuja asiakirjoja. Epätarkkuuksista huolimatta kokonaiskuva on riittävän tarkka selkeäköiden johtopäätösten tekemistä varten.

Sotavangeista valtaosa saatiin vuonna 1941 – kaikki muut paitsi seuraavina vuosina 1942–1944 saadut 7 000–8 000. Sotavangeista kuoli ajalla 12/1941 – 5/1942 yli 12 000 ja seuraavien kolmen kuukauden kuluessa noin 2 800 eli yhdeksän kuukauden aikana noin 15 000 sotavankia. Kaikkiaan arvioidaan, että jatkosodan aikana noin 1 500 sotavankia kuoli haavoihinsa ja 1 000 sotavankia ammuttiin – oletettavasti karakaamisen tai kapinoinnin takia. Valtaosa heistä ammuttiin suurimman kuolleisuuden aikana. Reilut 300 sotavankia tuomittiin kuolemaan.¹⁶⁷ Neuvostoliittoon palasi loka-

¹⁶⁵ Westerlund 2008a, s. 19–24.

¹⁶⁶ *Ibid.* s. 25–26, ja Kujala 2008, s. 229.

¹⁶⁷ Westerlund 2008a, s. 14 ja 30–31.

marraskuussa 1944 yli 43 600 sotavankia. Ennen vankipalautuksia pienehkö määrä pääsi pakenemaan – joko Ruotsiin tai jääden piileskelemään Suomeen.

Kun neuvostoliittolainen sotilas joutui sotavangiksi, hänen reittinsä kulki divisioonan tasolle perustettujen kokoamispaikkojen kautta armeijakunnan alaisiin järjestelypaikkoihin. Sieltä matka jatkui edelleen rintamasta kauempana sijaitseviin sotavankien järjestelyleireihin, joista heidät siirrettiin varsinaisiin sotavankileireihin tai erikoisleireihin. Jälkimmäisiin – neljään erilaiseen leirityyppiin – sijoitettiin upseerit, suomensukuiset vangit, karkaamisiin syyllistyneet vangit ja poliittinen henkilöstö. Ensimmäisillä kahdella ryhmällä oli helpompaa ja viimeisillä kahdella ryhmällä erityisen vaikeaa, etenkin viimeisellä.

Kuva 6. Lapsia Pohjois-Aunuksen nimeämättömässä kylässä. Kuva: Jatkosodan historia / Sotatieteen Laitoksen Sotahistorian toimisto 1992.

Jatkosodan alussa sotavankihallinto päätettiin toteuttaa samalla tavoin kuin talvisodassa eli erillisten sotavankihallintoelinten mallin mukaisesti, mutta kun sotavankien lukumäärä kasvoi nopeasti eikä jatkosota osoittautunutkaan lyhyeksi ja voittoisaksi, sovellettu malli toimi huonosti. Niinpä vastuu sotavangeista siirrettiin kokonaisuudessaan armeijalle.¹⁶⁸

Sotavankikuolleisuus kolme vuotta kestäneessä sodassa ei ollut Suomen leireillä poikkeuksellisen suurta, mutta kysymyksiä herättää se, miksi lyhyessä ajassa kuoli niin

¹⁶⁸ Jatkosodan pikkujättiläinen 2007, s. 1033–1035, ja Kujala 2008, s. 221.

paljon sotavankeja. Johtuiko tämä siitä, että sotavankeja saatiin jatkosodan alussa paljon odotettua enemmän tilanteessa, jossa Suomessa vallitsi ravintopula, kuten suomalaiset selittivät perusteeksi? Tätä pyritään selvittämään seuraavassa jaksossa.

Neuvostoliitto puolestaan otti jatkosodassa sotavangiksi suomalaisia sotilaita pienen lukumäärän – neuvostoliittolaisten laskelmien mukaan 2 377 ja suomalaisten laskelmien mukaan jopa 3 500. Se oli pieni määrä ottaen huomioon, että jatkosota jatkui yli kolme vuotta. Neuvostoliittolaisten tietojen mukaan suomalaisten kuolleisuus oli 17 %, kun taas suomalaisten laskelmien mukaan se oli tuntuvasti korkeampi – jopa 40 %, Lukujen erot ovat suuret. Suomalaiset sotavangit olivat häviävän pieni rypäs Neuvostoliiton ottamien sotavankien joukossa, sillä saksalaisia sotavankeja oli 2 400 000 ja sekä unkarilaisia että romanialaisia sotavankeja oli paljon enemmän kuin mitä Suomella oli neuvostoliittolaisia sotavankeja.¹⁶⁹

Neuvostoliiton tilanne vuosina 1941–1943 oli erittäin vaikea: se oli joutunut massiivisen hyökkäyksen kohteeksi ja saksalaisen hyökkääjän tarkoituksena oli tuhota Neuvostoliitto ja alistaa sen väestö herrakansan palvelukseen. Niinpä saksalainen hyökkääjä terrorisoi valtaamiaan alueita ja sen väestöä säälimättömästi. Neuvostoliitto perääntyi itään päin kuljettaen mukanaan valtauksen uhkaamaa väestöään ja uhattujen alueiden taloudellisesti tärkeintä omaisuutta sekä siinä mukana sotavankeja. Välimatkat olivat pitkät, sää oli osan vuodesta kylmä, usein tiet olivat huonot raskaille ajoneuvoille. Kaikille vetäytyjille täytyi huolehtia majoitus ja ravinto. Toisaalta monet sotavangit otettiin sinä aikana, eli vuosina 1943–1945, jolloin Neuvostoliiton joukot hyökkäsivät kohti länttä. Oletettavasti Neuvostoliiton vaikeudet olivat silloin vähäisemmät. Neuvostoliitossa oli kuitenkin kehittynyt vihan ilmapäähyttyä – etenkin saksalaisjoukkoja – kohtaan, mutta osansa siitä saivat myös suomalaiset sotavangit, joista useimmat jäivät kiinni vuonna 1944. Sotavankeudesta palanneiden suomalaisten kertomukset vahvistavat sen, että sotavankiaika – vaikkakin melko lyhyt – oli yleensä kova kokemus. Kuvauksen mausteena saattoi joskus olla ripaus ryssävihaakin.

Toisessa maailmansodassa sotavankien kuolleisuusprosentit vaihtelivat suuresti. Länsivaltojen ja Saksan suhteissa kuolleisuusprosentit olivat pienet – tuntuvasti pienemmät kuin Suomen leireillä. Länsivaltojen sotavankeja Saksa kohteli täysin eri tavalla kuin itäisempien valtioiden sotavankeja, joiden osana oli joutua joko keskitysleireille tai orjatyöhön Saksan tehtaisiin. Mitä tulee Neuvostoliiton ottamiin sotavankeihin, suuret määrät etenkin saksalaisia joutuivat – vastavuoroisuuden periaatetta soveltaen – työleireille koviin olosuhteisiin ympäri Neuvostoliittoa. Se ei noudattanut kansainvälisen oikeuden vähimmäisvelvollisuuksia, vaan katsoi oikeudekseen alistaa hyökkääjävaltioista peräisin olevat sotavangit työhön korvaamaan hyökkäysten aiheuttamat suuret tuhot.

1.2 Syyt suureen kuolleisuuteen Suomen sotavankileireillä jatkosodan ensimmäisellä kolmanneksella

Suomalaisten perustelujen mukaan 1) sotavankeja saatiin paljon odotettua enemmän, 2) Suomessa vallitsi ruokapula, 3) sotavangit olivat huonokuntoisia, 4) monet olivat kurittomia ja/tai yrittivät karata ja 5) he huolehtivat huonosti hygieniastaan.¹⁷⁰ Ja kaiken kattavana perusteluna oli väite, että Neuvostoliitto ei ollut sitoutunut kansainväli-

¹⁶⁹ Jatkosodan pikkujättiläinen 2007, s. 1028, ja Poljan 2008, s. 190.

¹⁷⁰ Jatkosodan pikkujättiläinen 2007, s. 1037–1039.

siin sopimukseen, jotka tarjosivat suojelua sotavangeille, joten Suomella ei ollut velvollisuuksia sotavankien kohtelussa Neuvostoliittoa kohtaan.

Miten kestävä oli väite, että sotavankeja saatiin odotettua enemmän?¹⁷¹ Se on sinänsä ymmärrettävää, että kun valtio saa lyhyessä ajassa suuren määrän sotavankeja, seuraavat viikot vaativat tiukkaa koordinoitua. Tässä ei kuitenkaan ollut kyse ainoastaan siitä. Suomi lähti jatkosotaan voitonvarmana – odotettiin lyhyttä sotaa, jonka tuloksena Neuvostoliitto romahtaisi. Jos Saksan ja sen liittolaisten hyökkäyssota olisi menestynyt odotetusti, mielestäni oli varsin mahdollista, että sotavankeja olisi saatu paljon – jopa enemmän kuin mitä saatiin. Ei sotavankien suuri määrä voinut olla iso yllätys.

Entä sitten väite, että Suomessa vallitsi ruokapula, jonka takia oman väestönkin ravitseminen oli vaikeaa? Eikö tämä ollut odotettavissa, kun Suomi lähti satoaikaan hyökkäykseen maksimaalisin resurssein? Miehet olivat armeijassa, eivät pellolla. Saksa oli toki luvannut ruoka-apua Suomelle, mutta ei se ollut tarpeeksi kattamaan vajetta. Jos pienellä valtiolla oli resursseja vallata omaan kokoonsa verrattuna huomattavan suuri alue, kyllä sen täytyi ottaa huomioon se mahdollisuus, että se saisi paljon sotavankeja, jotka tuli majoittaa ja ruokkia.

Se, että jokin osa vangituista sotavangeista oli huonokuntoisia, sairaita tai haavoittuneita, oli normaalia. Heihin nähden Suomella oli sopimusvelvoite tarjota asianmukainen terveydenhoito. Sotavangin huono kunto saattoi johtaa kuolemaan, mutta tuskin se oli syy laajaan kuolleisuuteen. Sekin oli normaalia, että jokin osa sotavangeista oli kurittomia. Pahimmassa tapauksessa tuloksena oli sotavangin ampuminen. Hygieniargumenttia en pidä uskottavana.

Sitä ennen jatkosotaa ylläpidettyä arviota, että voittoisan ja lyhyen sodan lopussa sotavangit voitaisiin palauttaa nopeasti Venäjän alueelle, ei kannattanut esittää sodan jälkeen. Kyseessä oli virhearvio, jonka mukaan ei voitu toimia. Herää kysymys, minne Suomi olisi heidät palauttanut? Pirstaleiksi lyödyn itänaapurimme jollekin alueelle, jonka saksalaiset olivat miehittäneet ja joiden mielivallan alaisiksi he olisivat joutuneet – niinkö? Luultavasti tätä kysymystä ei pidetty voitonhuumassa ja revanssihengen vallassa tarpeellisena pohtia.

Etenkin Antti Kujala mutta myös Lars Westerlund ovat selvittäneet syitä Suomen vangitsemien sotavankien suureen kuolleisuuteen, joka oli suurimmillaan joulukuun 1941 ja toukokuun 1942 välisenä aikana. Tulkitsen heidän tutkimuksiaan siten, että avainsanat olivat suomalaisten *negatiivinen asenne ja välinpitämättömyys* sotavankeja kohtaan. Kujalan kuvaamia asennesyitä olivat revanssihenki (sinänsä ymmärrettävää), voitonvarmuus, ryssäviha, ylimielisyys ja halveksunta. Näitä edesauttoivat tietoisuus siitä, että edesvastuuseen joutuminen pahoinpitelyistä ym. oli erittäin epätodennäköistä. Oman lisänsä sotavankikuolleisuuteen antoivat vankileirien johtajina tai vartijoina toimineet Akateemisen Karjala-Seuran AKS:n ja Isänmaallisen Kansanliikkeen IKL:n jäsenet, joiden asenne neuvostoliittolaisia sotavankeja kohtaan oli usein jyrkän vihamielinen.¹⁷²

¹⁷¹ Silvennoisen mukaan Suomi oli valmistautunut 24 000 sotavangin sijoittamiseen leireilleen, mutta vuoden 1941 aikana se sai yli kaksinkertaisen määrän sotavankeja. Ks. Silvennoinen 2012, s. 367.

¹⁷² Kujala 2008, s. 138 ja 283–284 ja Westerlund 2008a, s. 77. Mainittujen syiden yhdistelmä aiheutti varmaankin paljon vuosien 1941–1942 sotavankisurmia.

Monissa taistelutilanteissa sotavankien ottaminen saattoi olla ongelmallista. Sotilaat saattoivat olla kiihdyksissään taistelusta ja hyvin herkkiä käyttämään aseitaan. Jos antautunutta uskottiin ja hänet otettiin vangiksi, se ei merkinnyt vielä sitä, että hän pääsi sotavangiksi. Joukkojen johtajat saattoivat päättää, että sotavangiksi ottaminen ja kuljettaminen sotavankikeskukseen vaikutti epäkäytännölliseltä. Silloin sotavangin henki oli vaarassa. Jos sotavanki pääsi sotavankikeskukseen, hän sai sotavankistatuksen. Kujalan mukaan Suomessa loppuvuonna 1941 ja vuoden 1942 syksyyn asti rekisteröidytään sotavangit eivät olleet suojassa – päinvastoin vaarallisinta heidän elämänsä oli sotavankileireillä ja sotavankikomppanioissa. Kun Suur-Suomen luomisen tarkoituksessa kaikki taistelukykyiset miehet määrättiin armeijaan, vartijoiksi otettiin vakavan haavoittumisen, henkisten ongelmien, sairauden tai iän perusteella rintamakelpoisuutensa menettäneitä miehiä. Sotavankeja oli paljon ja vartijoita oli liian vähän pitämään sotavankeja kurissa. He eivät kyenneet pitämään järjestystä ja käyttivät aseita hana-kasti. Kujala toteaa, että kun vankien kovaotteista kurissapitoa katsottiin käytännössä läpi sormien, niiltä vartijoilta, joilla oli taipumusta väkivaltaiseen käytökseen, katosivat pidäkkeet. Sotavankileirien järjestyshäiriöt johtuivat suuressa määrin katastrofaalisesta muonatilanteesta ja huonosta kohtelusta.¹⁷³

Kujalan ja Westerlundin mukaan ylikansoitettujen sotavankileirien olot olivat huonot – ravinto, vaatetus, terveydenhoito ja suoja olivat puutteelliset. Ravinto oli laskelmien mukaan suunnilleen riittävää, jos sotavanki sellaisen todella sai. Monet sotavangit olivat sellaisessa kunnossa – useat raskaan työn uuvuttamina – että he olisivat tarvinneet suuremmat tai laadukkaammat ravintoannokset. Ei ollut epätavallista, ettei sotavanki saanut säädettyä ravintomäärää. Ruokaa saattoi kadota kuljetuksen aikana tai se saapui perille pilaantuneena. Vartijat saattoivat jakaa ravinnon mielihalujensa mukaan. Leirien kurjat olot ja niistä aiheutuva sotavankien huono kunto johtivat yhä huonompaan kuntoon, jolloin kulkutaudit pääsivät valloilleen.¹⁷⁴ Jatkosodan pikkujättiläisen mukaan pahimpina kuolleisuuskaukoina vankien kuolleisuus riistäytyi käsistä, kun suomalainen henkilökunta otti osan vangeille tarkoitettusta ruoasta itselleen tai korvasi sen huonommalla. Lisäksi vangit ryöstivät ja ostivat ruokaa toisiltaan. Tällöin päämajan oli välttämätöntä paneutua leirien ongelmiin, mikä tapahtui vuoden 1942 puoliväliin mennessä.¹⁷⁵

Armeijan johtajista erityisesti neljännen armeijakunnan päällikkö, kenraali Karl Lennart Oesch esitti tiukkoja näkemyksiä, ettei sotavankien kurittomuutta saanut sietää ja se tuli kitkeä pois ankarin keinoin. Oeschin alaiset tulkitsivat hänen linjaansa siten, että sotavankien surmaamiskiellon rima oli matalalla. Oesch piti sotavankeja tehokasta sodankäyntiä vaikeuttavana tekijänä ja heidän suojeluaan koskevia säännöksiä vähämerkityksellisinä. Myös se, että päämaja piilotti tiedot eräistä vakavista loukkauksista armeijan maineen suojelemiseksi, oli negatiivinen tekijä.¹⁷⁶

Edelleen negatiivista oli se, että Suomen Punaisella Ristillä ei ollut roolia sotavankileireillä. Tässä kiinnitty huomio siihen, että Punaisen Ristin johtaja oli armeijan ylipäällikkö Mannerheim. Siinä korostui jo alkuaankin epäilyttävän kaksoisroolin kielteinen puoli. Hän kyllä kirjoitti 1.3.1942 Kansainväliselle Punaiselle Ristille kirjeen pyytäen pikaista ruoka-apua sotavankileirien tarpeisiin. Kesällä sitä saatiin, mutta ruokamäärät

¹⁷³ Kujala 2008, s. 148, 245–248 ja 286–288.

¹⁷⁴ Westerlund 2008a, s. 14, 63–64 ja 77, ja Kujala 2008, s. 182–183 ja 287–288.

¹⁷⁵ Jatkosodan pikkujättiläinen 2007, s. 1037–1040.

¹⁷⁶ Kujala 2008, s. 166–214 (etenkin 197–198) ja 291.

riittivät sotavankien ravitsemiseen vain parin päivän ajan.¹⁷⁷ Suomessa oli toki verkosto sotavankien sairaalahoitoa varten, mutta oliko osasyypahimpina kuukausina se, ettei leireiltä lähetetty heikkoja ja sairaita vankeja riittävän nopeasti sairaaloihin?

Sotavankien kuolleisuusprosentit olivat monissa muissakin maissa korkeat, nimenomaan niissä maissa, jotka olivat diktatuureja tai muuten huonosti johdettuja taikka joiden voimavarat sota oli uuvuttanut. Syksyn 1941 Suomi ei kuulunut noiden maiden joukkoon, Totta on, että Suomi oli kärsinyt talvisodasta ja sillä oli sen jälkeen suuri urakka 420 000 Karjalan evakon asuttamisessa, mutta hyökkäyssotaan ei lähtenyt vaikeuksissa oleva kansakunta vaan maksimaalisella voimalla hyökkäävä, voimansa tunnossa oleva kansakunta. Tämän valossa Suomen sotavankipolitiikka oli suuri pettymys.

1.3 Sotavankileirien kohennusyritykset

Suomen armeijan päämaja ja johtoportaat olivat tietoisia sotavankien kurjista oloista, mutta aluksi ne eivät reagoineet leirien tarkastajien raportteihin ongelmista. Vuoden 1942 alkupuolella parannuksiin kuitenkin ryhdyttiin. Toukokuussa 1942 päämajan yhteyteen perustettiin sotavankitoimisto.

Länsimaissa oli kehittymässä näkemys, että Suomen sotavankileireillä ei noudatettu Suomen kansainvälisoikeudellisia velvollisuuksia. Suomen johtajat tiesivät, että Suomea arvosteltiin Saksa-liittolaisuuden takia, joten sotavankileirien oloja ei tullut enää jättää silleen. Tärkeä parannus saatiin aikaan, kun kevättalvella 1942 aloitettiin sotavankien siirtäminen maataloille ja tehtaisiin, joissa heidän asuinoloistaan ja ravinnostaan huolehdittiin paljon paremmin kuin leireillä.¹⁷⁸ Mitä aikaisemmin siirtoihin olisi ryhdytty, sen parempi olisi ollut sotavankitilanteen yleiskuva. Sittemmin myös maan muonatilanne helpottui. Leirit saatiin paremmin toimimaan, kun vankimääräkin oli pienempi – muuanne siirtämisen ja kuolleisuuden johdosta. Vartijoiden taso parani nopeasti.

Vuoden 1942 syksyllä päämaja määräsi alustavan selvityksen tehtäväksi sotavankileirien oloista ja sitä seurasi suurempi selvitys, joka valmistui huhtikuussa 1943. Siinä vaiheessa oli selvää, että päämaja halusi saada leirien olot kunnolliseksi. Syyt olivat Stalingradin taistelun musertava tulos ja Suomen saama kielteinen huomio pohjoismaissa, Britanniassa ja Yhdysvalloissa.¹⁷⁹ Vuosina 1943 ja 1944 sotavankileirien olot olivatkin huomattavasti paremmat kuin vuosina 1941 ja 1942 ja tämä näkyi selkeästi kuolleisuustilastoissa. Sitä mukaa kun tarve saada aikaan siedettävä rauhansopimus kasvoi, sotavankien vointiin ja viihtyvyyteen kiinnitettiin lisääntyvää huomiota.

¹⁷⁷ Westerlund 2008c, etenkin s. 300–304 ja 341–342. Hän arvostelee myös Ruotsin ja Norjan Punaisia Ristejä, etteivät ne auttaneet Suomea selviämään leirien ravinto- ja terveysongelmista.

¹⁷⁸ Kiintoisasti kuvaa Jaakko Heinämäki yhden sotavangin elämää – ja kuolemaa – suomalaisella maatilalla romaanissaan 'Sotavanki Sergei Sokolov' (Warella: 2020, painopaikkaa ei ole ilmoitettu).

¹⁷⁹ Kujala 2008, s. 291–292, ja Westerlund 2008b, s. 15.

1.4 Noudattiko Suomi kansainvälisoikeudellisia velvoitteitaan sotavankien kohtelussa?

1.4.1 Suomen velvollisuudet

Keskeinen sopimus oli Haagin toisessa rauhankonferenssissa vuonna 1907 tehty yleis-sopimus IV, joka koskee maasodan lakeja ja tapoja.¹⁸⁰ Sen olennainen osa on liitteenä oleva ohjesääntö, johon maasodan lait ja tavat on koottu. Ohjesäännön II luku käsittelee sotavankien kohtelua sisältäen perussääntöksiä sotavankien suojaksi (artiklat 4–20). Jatkosotaa ajatellen keskeinen on artikla 4, jonka mukaan ”sotavangit ovat vihollisen hallituksen, mutta eivät niiden yksityisten henkilöiden tai joukko-osastojen vallassa, jotka ovat heidät vanginneet. Sotavankeja on kohdeltava inhimillisesti.” Toisen keskeisen säännöksen, artiklan 7 mukaan ”se hallitus, jonka vallassa sotavangit ovat, on velvollinen ylläpitämään heidät. Milloin sodankävijäin kesken ei ole olemassa erillistä sopimusta, on sotavankeja ravintoon, makuutilaan ja vaatetukseen nähden kohdeltava samoin kuin sen hallituksen sotaväkeä, joka heidät on vanginnut.” Muihin huomionarvoisiin artikloihin kuuluu artikla 6, jonka mukaan valtio saa käyttää sotavankeja – paitsi upseereita – työntekijöinä, mutta ”työt eivät saa olla ylen rasittavia eivätkä missään tekemisissä sotatoimien kanssa”. Myös tärkeä on artikla 8, jonka mukaan karanneet vangit, jotka saadaan kiinni ennen kuin he ovat päässeet takaisin omaan armeijaansa tai päässeet poistumaan sen armeijan valtaamalta alueelta, joka heidät on vanginnut, ovat kurinpitorangaistuksen alaisia. Tämä säännös siis korostaa, että kuvattu sotavanki saa olla vain kurinpitorangaistuksen alainen. Säännös ei ota kantaa siihen, miten valtio saa toimia sotavangin lähtiessä pakoon leiriltä. Siltä osin yleinen käytäntö näyttää olleen, että asevoimaa sai käyttää karkaamisen estämiseksi.

Tärkeimmät edellä selostetuista säännöksistä olivat artikla 4, että sotavankeja tulee kohdella inhimillisesti, sekä sotavankien ravitsemista, majoitusta ja vaatetusta koskeva artikla 7. Ne ovat todellisia perussääntöjä. Ohjesääntö ei ota selvää kantaa siihen, täytyykö sodankävijän aina ottaa antautuneita sotavankeja, mutta jos se on ottanut sotavankeja, heitä tulee kohdella inhimillisesti. Kujala toteaa selvää olleen, että Suomen armeijassa pääsääntöisesti kunnioitettiin antautuneen sotavangin hengen suojaa. Tämän periaatteen poikkeuksia hän käsittelee teoksessa *Sotavankisurmat – neuvostovankien laittomat ampumiset jatkosodassa* - hän toteaa niitä olleen melko runsaasti. Sodan hävinneenä valtioina Suomi velvoitettiin vuoden 1944 välirauhansopimuksessa ”yhteistoimintaan Liittoutuneiden Valtojen kanssa sotarikoksista syytettävien henkilöiden pidättämiseksi ja tuomitsemiseksi” (artikla 13).¹⁸¹ Käsittelem jäljempänä oikeudenkäyntejä, joissa syytettyinä olivat sotavankien surmaajat. Kansainvälisen ajattelun mukaan pelko omien joukkojen vaaraan joutumisesta sotavankien hengen säilyttämisen takia voitiin hoitaa muilla keinoilla kuin sotavankien surmaamisella.

Suomi oli ratifioinut Haagin maasotayleissopimuksen, mutta Neuvostoliiton sitoutumisesta sopimukseen ei ollut täyttä varmuutta. Sopimuksessa oli säännös (artikla 2), jonka mukaan liitteenä oleva ohjesääntö oli sovellettavissa ainoastaan sopimusvaltojen kesken ja ainoastaan, jos kaikki sodankävijät olivat ratifioineet yleissopimuksen. Olen edellisessä luvussa päättänyt siihen johtopäätökseen, että Suomi oli Saksan liittolainen, joten Suomen ja Neuvostoliiton välinen sota ei ollut erillinen sota vaan osa maail-

¹⁸⁰ Suomen Asetuskokoelman Sopimussarja, 11/1924.

¹⁸¹ Suomen Asetuskokoelman Sopimussarja, 4/1944.

mansotaa. Kaikki maailmansodan osapuolet eivät olleet sitoutuneet maasotasopimukseen ja niinpä maasotaohjesääntö ei ollut muodollisesti sovellettavissa jatkosotaan.

Suomi lähti siitä näkemyksestä, että Neuvostoliitto ei ollut selvästi sitoutunut maasotasopimukseen ja sen ohjesääntöön, joten Suomella ei ollut velvollisuuksia sotavankien kohtelussa. Suomi kuitenkin viestitti Kansainvälisen Punaisen Ristin kautta Neuvostoliitolle, että jos Neuvostoliitto sitoutuu noudattamaan maasotaohjesääntöä, Suomikin noudattaa ohjesääntöä. Neuvostoliitto puolestaan oli viestittänyt Saksalle, että jos se sitoutuu noudattamaan ohjesääntöä, Neuvostoliitto noudattaa myös. Saksa, joka noudatti ohjesääntöä brittiläisiin ja amerikkalaisiin sotavankeihin nähden, ei ollut kiinnostunut antamaan sitoumusta Neuvostoliitolle, koska sen tarkoituksena oli tuhota koko Neuvostoliitto.¹⁸² Neuvostoliitto koki nähtävästi, että Saksan tylyn asennoitumisen takia sen ei kannattanut antaa sitoumusta Saksan liittolaiselle Suomelle.

Suomen armeijan päämaja antoi kuitenkin määräyksen, että Suomi noudattaisi seuraavia maasotaohjesäännön säännöksiä:

- Sotavangit ovat Suomen hallituksen vallassa ja heitä on kohdeltava inhimillisesti.
- Sotavangin velvollisuus on ilmoittaa oikea nimensä ja sotilasarvonsa.
- Sotavanki saa pitää yksityiset tavaransa sikäli kuin ne eivät palvele vihollisen sodankäyntiä.
- Sotavankia voi käyttää hänen voimiaan ja kykyjään vastaavaan työhön; raskasta työtä teetettäessä on annettava riittävästi ravintoa.
- Sairastuneille sotavangeille on annettava asianmukaista hoitoa.¹⁸³

Useimmat Euroopan valtiot olivat ratifioineet vuoden 1929 sotavankien kohtelua koskevaa yleissopimuksen. Suomi oli allekirjoittanut sopimuksen mutta se pidättäytyi ottamasta viimeistä askelta eli ratifioimasta sopimusta. Myöskään Neuvostoliitto ei ollut sitoutunut. Tämä sopimus tarkentaa ja vie eteenpäin vuoden 1907 sääntöjä ja sen voitiin katsoa ilmaisevan eurooppalaisia käyttäytymisstandardeja. Westerlund analysoi kansainvälisten sopimusten valossa Suomen sotavankien kohtelua koskevia velvollisuuksia ja niiden noudattamisen ongelmia lainsäädännössä ja käytännössä. Tässä tarkoituksessa hän käy läpi melko yksityiskohtaisesti vuoden 1929 sotavankisopimuksen säännökset ja todentaa Suomen lainsäädännössä olleen useita sopimuksen kanssa ristiriidassa olevia säännöksiä.¹⁸⁴ Totean kuitenkin, että Suomen ja Neuvostoliiton välisessä suhteessa jatkosodan aikana vuoden 1929 sopimus ei ollut sovellettavaa oikeutta.

Näin vaikuttaa siltä, että kuva Suomen ja Neuvostoliiton sotavankien kohtelua koskevista sopimusvelvoitteista jatkosodan aikana tuottaa varsin vähän.

Tämä ei kuitenkaan ole Suomen ja Neuvostoliiton velvoitteiden koko tarina. Maasotayleissopimuksen johdannossa oli tunnettu ns. Martensin¹⁸⁵ klausuuli, jonka mukaan, kunnes täydellisempi sotalakikirja ehditään saattaa voimaan, sopimusvaltioiden hyväksymiin säännöstelymääräyksiin sisältyvässä tapauksissa, väestö ja sodankävijät

¹⁸² Kujala 2008, s. 155–156.

¹⁸³ *Ibid.*, s. 151–154.

¹⁸⁴ Westerlund 2008a, s. 68–77.

¹⁸⁵ Friedrich von Martens oli Venäjällä vaikuttava virolainen kansainvälisen oikeuden professori, jolla oli huomattava rooli Haagin rauhankonferensseissa 1899 ja 1907 (Venäjän edustajana), ja siksi tässä selostettua säännöstä kutsutaan hänen sukunimensä mukaan. Jaan Kross on kirjoittanut Martensin elämästä hienon romaanin nimellä 'Professori Martensin lähtö' (suomennos vuodelta 1986).

jäävät kansainvälisen oikeuden periaatteiden suojaamiksi, sellaisina kuin nuo periaatteet ”ovat tuloksena sivistyskansojen kesken vakiintuneista tavoista, ihmisyyden laeista ja julkisen omantunnon vaatimuksista”. Martensin klausuulissa sopimusvaltiot ilmoittivat, että valtioilla on kaikissa tapauksissa kansainvälisoikeudellisia velvollisuuksia maasodankäynnissään. Martensin klausuulia pidettiin ilmauksena kansainvälisestä tapaoikeudesta, joka oli ja on sopimusoikeuden ohella toinen kansainvälisen oikeuden sääntöjen päälähde, yhdenvertainen sopimusoikeuden kanssa. Haagin vuoden 1907 maasotaohjesäännön keskeiset säännökset katsottiin toisessa maailmansodassa kaikkia sodankävijävaltioita velvoittavaksi kansainväliseksi tapaoikeudeksi.¹⁸⁶ Sekä Erik Castrén että Allan Rosas katsovat laajoissa sota-oikeuteen keskittyvissä monografioissaan, että maasotaohjesääntöä laadittaessa siihen pyrittiin kokoamaan voimassa olevan kansainvälisen tapaoikeuden sääntöjä.¹⁸⁷ Ohjesäännön velvoittavuuden tapaoikeutena tunnusti nimenomaisesti Nürnbergin kansainvälinen sotilastuomioistuimisto, joka tuomitsi natsijohtajat rangaistuksiin. Samanlaisen tunnustamisen antoivat eräät muut samojen vuosien tuomioistuimet.¹⁸⁸ Suomen armeijan päämajan antama ilmoitus niistä velvollisuuksista, joita Suomi aikoi noudattaa Neuvostoliiton vastaisessa jatkosodassa, heijasti melko hyvin kansainvälistä tapaoikeutta. Valitettavasti jatkosodan käytännössä Suomi rikkoi moneen otteeseen tapaoikeuden sääntöjä.¹⁸⁹

Tapaoikeuden kehittymistä edesauttoi se, että sotavankien kohtelulla oli vahvasti *vastavuoroinen* luonne: kohtele muita sillä tavoin kuin toivot muiden kohtelevan sinua. Sillä, miten sodankävijävaltio X kohteli vihollisvaltion Y kansalaisuuden omaavia sotavankejaan, oli useimmiten vaikutusta siihen, miten Y kohteli X-valtion sotavankejaan. Vastavuoroisuus-periaatteen merkitys jäi kuitenkin jatkosodassa heikoksi johdun ensiksikin siitä, ettei vastavuoroista sitoutumislupausta ollut annettu, ja toiseksi siitä, että Suomi otti suuren määrän neuvostoliittolaisia sotavankeja, kun taas Neuvostoliiton ottamien suomalaisten sotavankien määrä oli yli viisitoista kertaa pienempi. Suomi otti valtaosan sotavangeistaan vuonna 1941, kun taas Neuvostoliiton otti valtaosan suomalaisvangeistaan vasta vuonna 1944.

Sekä Suomi, Neuvostoliitto että Saksa olivat ratifioineet toisen vuoden 1929 yleissopimuksen, joka säänteli maasodassa haavoittuneiden ja sairaiden sotilaiden kohtelua.¹⁹⁰ Sopimus velvoitti valtiot järjestämään asianmukaisen hoidon tällaisille sotavangeille. Artikla 1 lausuu, että valtioiden tulee suojella haavoittuneita ja sairaita asevoimien jäseniä kaikissa olosuhteissa. Heidä tulee kohdella inhimillisesti ja heille tulee tarjota tarpeellinen sairaanhoito ilman kansallisuuteen perustuvaa erottelua. Jos sodankävijä joutuu jättämään suojeltavat sotilaat oman onnensa nojaan, sen tulee sotilaallisen tilanteen puitteissa jättää heidän suojakseen lääkintähenkilöstöä ja aineellista apua.

¹⁸⁶ Hanski 1992, s. 47–48 ja 63, ja Roberts & Guelff 1982, s. 44.

¹⁸⁷ Castrén 1954, s. 158, ja Rosas 1976, s. 72. Rosas lisää, että jos jotkut ohjesäännön sotavankiartikloista eivät olleet ohjesäännön syntyessä vahvaa tapaoikeutta, ne olivat ilmaus yleisestä käytännöstä. Oikeastaan Rosas puhuu Haagin ensimmäisen rauhankonferenssin (1899) maasotaohjesäännöstä, jonka seuraaja vuoden 1907 ohjesääntö on. Näillä kahdella ohjesäännöllä ei ole suurtakaan eroa; jälkimmäistä oli paranneltu jonkin verran. Tästä ks. Roberts & Guelff 1982, s. 43–44.

¹⁸⁸ Roberts & Guelff 1982, s. 44, ja Parkkari 2018, s. 48.

¹⁸⁹ Westerlund 2008b, s. 14–18, ja Kujala 2008, s. 281.

¹⁹⁰ Suomen Asetuskokoelman Sopimussarja, 27/1936.

KANSAINVÄLINEN TAPAOIKEUS

Tämän luvun tekstissä on selvitetty, miksi hyvin ratifiointeja saanut Haagin vuoden 1907 maasotayleissopimus ja siihen sisältyvä maasotaohjesääntö eivät olleet sovellettavissa jatkosotaan. Tässä kuvaan tuli kansainvälinen tapaoikeus, joka oli (ja on) toinen kansainvälisen oikeuden sääntöjen päälähde, periaatteessa yhtä velvoittava kuin sopimusoikeus.

Tapaoikeuden normin syntymiseen vaadittiin, että valtiot noudattivat tiettyä käytäntöä ja kokivat käytännön noudattamisen velvoittavaksi (opinio juris). Aiempina vuosisatoina tapaoikeutta kehittyi hitaasti, mutta Kansainliiton aikakaudella tapaoikeuden normeja kehittyi nopeamminkin, sillä järjestön toiminnassa jäsenvaltioiden vakaumus saatettiin todentaa aiempaa paremmin. Jos suuri määrä valtioita oli tapaoikeuden sitomia, ulkopuolisten valtioiden tuli manifestoida vastustustaan, sillä ajan myötä hiljaisuus katsottiin myöntymisen merkiksi.

Kun kansainvälinen tuomioistuin ryhtyy ratkaisemaan jotain sille alistettua riita-asiaa, se tarkastelee ensin sopimusoikeutta, jonka osalta on periaatteessa selvää, mitkä valtiot ovat ratifioineet määrätyn sopimuksen ja joita se siis velvoittaa. Kun tuomioistuin on määritellyt riidan osapuolina olevien valtioiden sopimusvelvoitteet, se ryhtyy tulkitsemaan niitä ja pyrkii muotoilemaan ratkaisunsa riitaan. Tuomioistuin saattaa mielestään kyetä ratkaisemaan riidan tarvitsematta ottaa tarkasteluun muita kansainvälisen oikeuden sääntöjen lähteitä. Hyvä näin. Toisaalta tuomioistuin saattaa haluta tarkastella muitakin lähteitä, joista toisen maailmasodan aikana tärkein oli kansainvälinen tapaoikeus. Usein on niin, että tuomioistuin katsoo tarpeelliseksi tai suorastaan välttämättömäksi turvautua myös tapaoikeuteen.

Tässä luvussa on viitattu useisiin kansainvälisen oikeuden asiantuntijoihin, joiden mielestä Haagin maasotaohjesääntö julkatoi vähintään suurimmalta osaltaan voimassa olevaa kansainvälistä tapaoikeutta hyväksymisaikanaan vuonna 1907. Valtioiden oli jo aiemmin noudattaneet ohjesäännön julkituomia sääntöjä ja kokeneet noudattamansa käytännöt velvoittaviksi.

Riidattomimmin kansainvälistä tapaoikeutta olivat maasotaohjesäännössä julkituodut keskeiset säännökset, kuten kohdehenkilöiden inhimilliseen kohteluun ja heistä huolehtimiseen velvoittavat säännökset. Mikään valtio ei haastanut noita määräyksiä. Jatkosodassa ne eivät siis olleet velvoittavia maasotasopimukseen sisältyvän maasotaohjesäännön mukaan, vaan rinnakkaisen kansainvälisen tapaoikeuden sääntöjen mukaan. Nuo säännöt eivät velvoittaneet vain maasotasopimuksen ratifiointivaltioita, vaan kaikkia olemassa olevia valtioita. Lähtökohtaisesti valtio ei voinut irtisanoa tapaoikeuden sille luomia velvoitteita.

Usein tapaoikeuden ongelmana on se, että siihen saattaa liittyä monia epämääräisyyksiä: mikä on tapaoikeuden sääntöjen tarkka sisältö, velvoittaako se valtioita X tai Y ollenkaan ja jos velvoittaa, niin mistä ajankohdasta lähtien? Jatkosodan tapauksessa nämä vaikeudet eivät aiheuttaneet ongelmaa, sillä jo vuonna 1907 maasotaohjesäännön tunnustettiin sisältävän voimassa olevaa kansainvälistä tapaoikeutta, ja ohjesäännön toimiessa vankkana pohjana tiedossa oli yhtä hyvin kuin sopimusoikeudessa, mikä noiden sääntöjen sisältö oli.¹⁹¹

Yleensä Suomi ei loukannut sotaoikeuden sääntöjä avoimen selvästi, vaan kyseessä oli leväperäinen toiminta ja puutteellinen valvonta. Kuitenkin ainakin yhdessä tapauksessa Suomi rikkoi avoimesti ja nimenomaisesti kansainvälistä sotaoikeutta päämajan

¹⁹¹ Tapaoikeudesta kansainvälisessä oikeudessa ks. Treves 2012, etenkin s. 938–940, ja Hannikainen 2014, s. 57–60.

antamalla käskyllä, että sotavankeja voitiin käyttää miinanraivaukseen – jopa raajari-koiksi paleltuneita.¹⁹² Tämä oli vastoin maasotaohjesäännön 6 artiklaa, jonka mukaan sotavankien työt eivät saaneet olla missään tekemisissä sotatoimien kanssa. Tämä kielto oli osa kansainvälistä tapaoikeutta. Myös sotavankien luovutuksissa Saksalle oli tapauksia, joissa Suomi tiesi heidän tulevan surmatuiksi (ks. jäljempänä).

Korostan tämän jakson lopuksi, että kun kansainvälistä tapaoikeutta sotavankien koh- telusta oli voimassa, sen välttämättömiä peruselementtejä oli vangitsijavaltion velvol- lisuus huolehtia vangitsemistaan sotavangeista – ja kaikista henkilöistä, jotka valtio pidätti tai vangitsi. Peruselementteihin kuuluivat velvollisuus tarjota kunnollinen ma- joitus, vaatetus, ravinto sekä terveydenhoito. Niiden täytyi olla tasoltaan sellaista, että valtaosa säilytti normaalin terveydentilan. Sotavankeja sai rangaista heidän rikoksis- taan ja rikkomuksistaan, mutta rangaistusten tuli olla suhteelliset rikokseen tai rikko- mukseen nähden. Kuolemanrangaistus tuli rajoittaa vakaviin rikoksiin. Sotavankia ei saanut tuomita kuolemaan paosta tai pakoyrityksestä.

1.4.2 Vastuu sotavankisurmista

Perinteisen kansainvälisen tapaoikeuden mukaan valtio kantoi vastuun kaikista niistä kansainvälisen oikeuden loukkauksista, joita sen toimielimet ja virkailijat tekivät – siis täydessä vastuussa kaikkien armeijan jäsenten toimenpiteistä.¹⁹³ Edellä mainitun vuo- den 1907 maasotayleissopimuksen mukaan sen sopijapuolen, joka rikkoo maasotaoh- jesäännön määräyksiä, on korvattava aiheuttamansa vahinko; sen on vastattava sota- voimiinsa kuuluvien henkilöiden kaikista teoista (3 artikla). Suomen vastuunalaisten viranomaisten tuli huolehtia sotavankileireistä – siitä, että niillä toimittiin kansainvä- listen velvoitteiden mukaisesti. Heidän reagointinsa oli ponnetonta vuoden 1941 lop- pukuukausina ja vuoden 1942 alkupuolella.

Suomen valtion vastuu jatkosodan aikaisista kansainvälisen oikeuden loukkauksista toteutui täysin Pariisin rauhansopimuksessa, joka määräsi Suomelle sanktionluonteisia velvollisuuksia ja vahvisti Suomen vuosien 1940 ja 1944 aluemenetykset. Sopimus viit- taa Suomen liittolaisuuteen Saksan kanssa sodassa Neuvostoliittoa vastaan, johon il- man muuta kuului Itä-Karjalan miehitys, mutta vaikea on tietää, asettiko sopimus Suo- melle vastuun sotavankien kohtelun ongelmista vai olisiko kyseessä vain yksilövastuu välirauhansopimuksen 13 artiklan puitteissa. Kyseinen artikla velvoitti Suomen yhteis- toimintaan liittoutuneiden valtioiden kanssa sotarikoksista syytettävien henkilöiden pidättämiseksi ja tuomitsemiseksi.

Välirauhansopimuksen Suomelle sanelivat Neuvostoliitto ja Britannia, jotka olivat so- pimuksen voittajaosapuolet. Ne tulkitsivat 13 artiklaa siten, että Suomen tuli asettaa sotasyllisysoikeudenkäyntiin johtajansa, joiksi määriteltiin kahdeksan Suomen po- liittista johtajaa. Tuossa oikeudenkäynnissä ei sotavankiasioita käsitelty. Tämä on ym- märrettävää, sillä se oli armeija, jonka vastuulla sotavangit olivat. Mitään vastaavaa korkeimpien sotilasjohtajien sotasyllisysoikeudenkäyntiä ei Suomelta vaadittu eikä toteutettu.

Ennen toista maailmansotaa pääperiaate kansainvälisessä oikeudessa oli, että sotaoi- keuden loukkaamisesta syylliset tuomittaisiin heidän kotivaltionsa oikeusjärjestyksen

¹⁹² Kujala 2008, s. 291.

¹⁹³ Vastuusta kansainvälisessä oikeudessa ks. Oppenheim 1955, s. 336–344.

puitteissa. Poliittisten johtajiensa oikeudenkäynnin sai Suomi itse toteuttaa, mutta sen valvojana oli liittoutuneiden valtojen Suomeen heti jatkosodan päättymisen jälkeen lähetetty valvontakomissio, jolla oli suuri määräysvalta Suomeen nähden. Liittoutuneet vallat olivat laatineet listoja syyteeseen asetettavista henkilöistä. Heidät Suomen tuli pidättää ja alistaa oikeuskäsittelyyn. Suomi toimi määrättyllä tavalla, mutta läheskään kaikkia listattuja henkilöitä se ei löytänyt – tai päästi heidät karkuun Ruotsiin. Sotavankien oikeuksien loukkauksista asetettiin kuitenkin lähes 1 400 suomalaista syyteeseen (ks. jäljempänä).

1.4.3 Armeijan päällystön vastuu

Kun Suomen armeija valtasi Itä-Karjalan syksyllä 1941, sotavangeista huolehtimista pidettiin vähämerkityksellisenä asiana, joka tuli hoitaa jotenkuten. Vuoden 1942 alkukuukausina voitiin havaita, että sotavankikuolleisuus oli nousemassa vaarallisesti, mutta asiaan ei tartuttu pontevasti.

Kujala kuvaa tilannetta näin:

”Armeijakuntien esikunnat ja sotavankitarkastajat tiesivät varsin hyvin, että vankileireillä ja sotavankikomppanioissa ammuttiin välistä sotavankia laittomin perustein. Yksittäistapausten paljastuminen aiheutti sen, että jopa päämajassa saakka heräsi epäilyksiä tällaisesta käytännöstä. Juuri sen vuoksi päämaja ja sen linnoitusosasto antoivat kentälle laittomuudet kieltäviä käskyjä. Mikään taho ei kuitenkaan ryhtynyt vaatimaan, että laittomuuksista oli kerta kaikkiaan tehtävä loppu eikä liioin edellyttämään sen mukaisia radikaaleja toimia. Silloin ei epäilemättä pelätty vain kurin järkkyvän sotavankien keskuudessa liiallisen liberalismiin johdosta vaan myös sitä tosiasiaa, että siihenastisten laittomuuksien myöntämisen ja nollatoleranssin vaatija olisi saanut vastaansa aivan liian paljon vaikutusvaltaisia tahoja, jotka olivat laittomuuksiin tavalla tai toisella asianosaisia, vähintäänkin suvainneet niiden olemassaoloa tai jopa yllyttäneet niihin. ... Myös sodanaikainen tarve ylläpitää yksimielisyyttä ja puhdasta julkisivua esti tällaisten kysymysten käsittelemisen.”¹⁹⁴

Päämajan valtuuttaman selvityksen tekijä kapteeni Raimo Pitkänen arvioi, että jos korkein päällystö olisi tehnyt alaisilleen selväksi, että sotavangit nauttivat kansainvälistä suojelua hallituksen ollessa heistä vastuussa ja että maan arvonanto riippui heidän kohtelustaan, lainvastaisia ampumisia ei kaiken todennäköisyyden mukaan olisi tapahtunut. Se on ihmeteltävää, että keskeiset toimijat, joiden nimenomaisena tehtävänä oli valvoa sotavankien kohtelua, korostaessaan tarvetta kohdella sotavankia hyvin, samalla myös kantoivat huolta siitä, että kaikki merkinnät sotavankien teloituksista hävitettiin.¹⁹⁵

Edellä olen raportoinut siitä, miten päämaja piilotti tietoja eräistä vakavista loukkauksista armeijan maineen suojelemiseksi. Tärkeimmässä tapauksessa Mannerheimin läheinen työtoveri kenraali Heinrichs reagoi kauhistuneena päämajan valtuuttaman selvityksen karmeisiin tietoihin sotavankien teloituksista ja pahoinpitelyistä: niitä ei tullut

¹⁹⁴ Kujala 2008, s. 279.

¹⁹⁵ *Ibid.*, s. 192–195 ja 275–278. Kujala selostaa hyväksyvästi Pitkäsen huhtikuussa 1943 päivättyä selvitystä.

päästää julkisuuteen vaan ne olisi paras unohtaa, sillä ne vahingoittaisivat pahoin Suomen kansainvälistä mainetta. Kujala arvelee, että päätöksen tästä tekivät Mannerheim ja Heinrichs.¹⁹⁶ Heinrichsin kauhistunut reaktio viestittää sitä, ettei armeijan korkeimmalla johdolla ollut selkeää kuvaa sotavankileirien ongelmista.

Miten on arvioitava Mannerheimin roolia sotavankiasiassa? On ymmärrettävää, että vanhalla kenraalilla oli paljon tehtävää armeijan johtamisessa eikä hänellä ollut monien nuorempien suomalaiskenraalien energiamäärää, mutta toisaalta hän oli Suomen Punaisen Ristin (SPR) puheenjohtaja. Westerlund suhtautuu hyvin kriittisesti Mannerheimin toimettomuuteen SPR-puheenjohtajana. Mannerheim siunasi sen, että SPR keskittyi vain armeijan tarpeiden tyydyttämiseen. Hän rajoitti oman toimintansa sotavankien puolesta siihen, mikä oli tarpeen suojelemaan hänen omaa mainettaan.¹⁹⁷

Edellä olevien tietojen valossa vaikuttaa selvältä, ettei armeijan päällystö kantanut sitä vastuuta, mikä armeijalla oli sotavankileireistä. Kuvassa oli liikaa välinpitämättömyyttä ja passiivisuutta. Näin jättämällä reagoimatta pontevasti tietoihin laittomuuksista sotavankileireillä Suomen armeija loukkasi Suomen kansainvälisiä velvollisuuksia. Nähdäkseni Westerlund on kuitenkin oikeassa arviossaan, ettei armeijan päämajan pyrkimyksenä ollut vuosina 1941 ja 1942 sotavankien suistaminen nälkäkuolemaan.¹⁹⁸ Mielestäni tämä arvio voidaan ulottaa koskemaan myös sotavankien pahoinpitelyä. Päällystön vastuu oli valvontavelvollisuuden laiminlyömisestä aiheutuvaa vastuuta.

Sotavankeihin kohdistettuja rikoksia tuli käsittelyyn Suomen oikeuslaitoksessa tärkeimpien oikeustapausten päätyessä korkeimpaan oikeuteen. Noissa oikeudenkäynneissä ainoa kenraalikuuntaan kuuluva sotilashenkilö oli kenraaliluutnantti Oesch. Vastuu ei toteutunut mitenkään kattavasti.

1.4.4 Sotavankien luovutukset Saksalle

Ensimmäisessä luvussa mainitsin, että Suomi ja Saksa vaihtoivat (luovuttivat toisilleen) 2000–3000 sotavankia. Luovutukset tapahtuivat monissa eri yhteyksissä erilaisin motiivein. Suomi oli kiinnostunut vastaanottamaan suomalais-ugrilaisia sotavankeja ja Saksa saksansukuisia. Välistä jompikumpi valtio tarvitsi työvoimaa ja sai sitä toiselta. Työtilanteen helpotuttua tällaiset sotavangit palautettiin luovuttajalle. Oli myös sellaisia luovutuksia, joissa poliittiset motiivit olivat keskeisiä. Silloin keskeinen elin suomalaisella puolella oli armeijan päämajan valvontaosasto ja saksalaisella puolella Einsatzkommando Finland. Saksalaiselin toimi Pohjois-Suomessa tehtävänänsä tuhota Saksalle vihamielisiä aineksia, joita neuvostosotavankien joukossa kyllä riitti.

Silvennoisen mukaan Suomi luovutti Saksalle 520 poliittista sotavankia:

”Kaiken kaikkiaan valvontaosasto luovutti lokakuun 1941 ja syyskuun 1942 välisenä aikana suomalaisilta sotavankileireiltä yhteensä 520 neuvostosotavankia saksalaisille viranomaisille. Heidän joukossaan oli kaikkiaan 49 henkilöä, jotka joissain lähteissä on merkitty juutalaisiksi, ja kaikki olivat valvontaosaston silmissä epäiltynä poliittisesta aktiivisuu-

¹⁹⁶ *Ibid.*, s. 197–198.

¹⁹⁷ Westerlund 2008c, s. 300.

¹⁹⁸ Westerlund 2008a, s. 77.

desta, siis poliittisia komissaareja, politrukkeja tai ’kiihkokommunisteja’.”¹⁹⁹

Todennäköisesti nuo 520 sotavankia surmattiin luovutuksen jälkeen joko Suomen alueella tai pian heidän Saksaan saapumisensa jälkeen.²⁰⁰

Kansainvälinen oikeus ei kieltänyt sotavankien luovutuksia valtiosta toiseen. Sellaiset eivät olleet harvinaisia liittolaisten kesken. Päämajassa laaditun raportin mukaan luovuttajavaltion vastuu ei päättynyt sotavankien luovutukseen, vaan sen tuli seurata heidän kohteluaan toisessa valtiossa ja tarvittaessa reagoida heidän oikeuksiensa loukkauksiin. Kun suomalaiset virkailijat vierailivat Saksassa valitsemassa Suomeen luovutettavia henkilöitä, he myös kyselivät Suomen luovuttamien sotavankien perään. Saksalaiset esittelivät heille muutamia mallileirejä, joissa asiat olivat hyvin. Suomalaiset vieraat varmaankin ymmärsivät, että tämä oli silmänlumetta, mutta tyytyivät esittelyihin.²⁰¹ Olihan Suomi taistelemassa yhdessä Saksan kanssa kommunistista Neuvostoliittoa vastaan.

Saksalle luovutettujen poliittisten sotavankien ja juutalaisten luovutukseen vastuullisten henkilöiden perään on vaikea kysellä, sillä syyskuussa 1944 lähes kaikki päämajan valvontaosaston asiakirjat tuhottiin puolustusministeri Rudolf Waldenin määräyksestä.²⁰² Myös paljon Valpon asiakirjoja tuhottiin. Sitä paitsi on syytä pitää mielessä, ettei kaikkia päätöksiä ja sopimuksia merkitty paperille lainkaan.²⁰³ Silvennoinen arvioi, että Suomen sisäministeri varmaan tiesi luovutuksista ja ehkä valtuutti niiden toteuttamisen – siis Ernst von Born mutta vielä suuremmalla varmuudella Toivo Horelli.²⁰⁴ Todistusaineistoa oli ja on kuitenkin vaikea löytää. Horellia ei asetettu syytteeseen.

Vaikkei 520 sotavangin luovutukseen syllisiä henkilöitä ole voitu identifioida, kansainvälisoikeudellinen vastuu niistä lankeaa joka tapauksessa Suomen valtiolle, jonka virkailijoita kaikki sylliset olivat. Se oli pieni lisä Suomen jatkosodan kansainvälisoikeudelliseen vastuutaakkaan. Toisaalta Suomen eduksi on katsottava, että se ei laajemmin taipunut luovuttamaan yli 450 juutalaista sotavankiaan Saksalle, vaan palautti heidät jatkosodan jälkeen Neuvostoliittoon.²⁰⁵ Suomi ei myöskään luovuttanut Saksalle omia juutalaisia kansalaisiaan.

1.4.5 Jatkosodan jälkeiset oikeudenkäynnit sotavankeihin kohdistetuista rikoksista²⁰⁶

Suomi ei pyrkinyt aktiivisesti alistamaan oikeuskäsittelyyn sotavankien oikeuksien raikeään loukkaamiseen ilmeisesti syllistyneitä henkilöitä. Tuomioistuinkäsittely oli mahdollinen, jos joku teki ilmiannon, jonka perusteella tutkinta suoritettiin. Kujalan

¹⁹⁹ Silvennoinen 2008, s. 224–226, sitaatti on sivulta 226. Ks. myös Silvennoinen 2012, s. 332–336. Päämajan valvontaosaston ohella myös valtiollisella poliisilla Valpolla oli keskeinen rooli luovutuksissa, joista suurin osa tapahtui Pohjois-Suomessa. Jatkosodan alkuaikoina Valpo palveli siellä saksalaista Einsatzkommandoa.

²⁰⁰ Ks. yleisesti Sana 2003, s. 336–346.

²⁰¹ Hanski 1992, s. 83–84.

²⁰² Suolahti 2008, s. 140.

²⁰³ *Ibid.*, s. 139, ja Silvennoinen 2008, s. 356–366.

²⁰⁴ Silvennoinen 2008, s. 337–338.

²⁰⁵ Silvennoinen 2012, s. 382.

²⁰⁶ Ks. yleisesti Kujala 2008, s. 24–34 ja 160–220.

mukaan monista tehdyistä sotarikoksista ei tehty ilmiantoja ja niinpä ilmeisesti vain vähemmistö sotavankiloukkauksista päätyi tuomioistuimiin. Sotilaiden keskuudessa oli paljon keskinäistä solidaarisuutta, ja monien mielestä menneet tuli unohtaa ja kohdistaa huomio tulevaisuuteen.²⁰⁷

Jatkosodan jälkeisinä vuosina 1 381 suomalaista joutui vastaamaan sota-oikeudessa sotavankeja kohtaan tehdyistä rikoksista. Heistä tuomittiin 723, joista 109 oli upseereita. Tuomittujen katsottiin syllistyneen 42 murhaan ja 342 muuhun henkirikokseen sekä 14 kuolemantuottamukseen. Yhdeksän tuomittua sai elinkautisen vankeusrangaistuksen ja 74 tuomittiin vankeuteen 5–15 vuodeksi.²⁰⁸ Valtaosa oikeudenkäynneistä käsitelti vuosien 1941–1942 tapahtumia. Tietojeni mukaan ainoa kenraalikuuntaan kuuluva syytetty oli jo edellä mainittu kenraaliluutnantti Oesch, jonka sotaylioikeus tuomitsi 11 vuoden vankeuteen, mutta korkein oikeus lievensi tuomion kolmen vuoden vankeudeksi. Eräät Oeschin alaiset saivat ankarampia rangaistuksia.

Sodan jälkeen Valpon jatkosodan ajan päällikkö Arno Anthoni asetettiin syytteeseen sotavankien luovuttamisesta Saksalle välittämättä heidän kohtalostaan siellä. Syyttäjä kykeni löytämään riittävästi todistusaineistoa vain kahdeksan juutalaisen turvapaikanhakijan luovuttamisesta Saksalle, mikä johti ainakin kaikkien muiden paitsi yhden kuolemaan. Korkein oikeus hylkäsi syytteen rikoksesta, mutta määräsi Anthonille annettavaksi varoituksen varomattomuudesta virantoimituksessa.²⁰⁹

Monissa oikeudenkäynneissä tärkeä kysymys oli esimiehen käskyt ja se, miten alaiset ne ymmärsivät. Syytetyt esimiehet ja alaiset olivat napit vastakkain syyttäen toisiaan. Alaiset vetosivat esimiehen käskyihin, kun taas esimiehet joko kiistivät antaneensa käskyjä tai väittivät alaisten tulkinneen käskyjä väärin. Syytetyille erityisen otollinen oli tilanne, jossa joku ilmeinen loukkaaja oli kuollut jatkosodan aikana. Hänen kontolleen säilytettiin mahdollisimman paljon vastuuta.

Kujalan mukaan suuressa osassa sotavankisurmista (arviolta kolmanneksessa) oli vaikeaa tai mahdotonta tietää, oliko vanki surmattu laillisesti vai oliko kyseessä henkirikos. ”Syytetyt ja heidän todistajansa väaristelivät usein tosiasioita varsin systemaattisesti ja yhdessä tuumin.” Kujala ihmettelee monien syytettyjen ja todistajien osoittamaa kursailemattomuutta. Tuomioistuimet kohtelivat armeijan ylimpään johtoon kuuluvia syytettyjä jonkin verran helläkätisemmin kuin muita sotavankirikoksista syytetyjä keskimäärin.²¹⁰

Laittomuuksien tapahtuessa esimiesten ja alaisten vastuun jakautumisen määrittely ei ollut helppo tehtävä, sillä sota-oikeussopimukset eivät juurikaan antaneet osviittaa. Yleisesti alaisen argumenttia siitä, että hänellä oli ehdoton velvollisuus noudattaa esimiehen käskyä, ei voitu hylätä kevyin perustein. Vastuun jakautumisen määrittelyssä edistytettiin toisen maailmansodan jälkeisissä tärkeissä oikeudenkäynneissä kuten Nürnbergin ja Tokion kansainvälisten sotatuomioistuinten ratkaisuisa. Nürnbergin tuomioistuimen mukaan se seikka, että henkilö toimi hallituksensa tai esimiehensä käs-

²⁰⁷ *Ibid.*, s. 143.

²⁰⁸ Westerlund 2008b, s. 18.

²⁰⁹ Silvennoinen, s. 307–315. Ks. myös Sana 2003, s. 296–297.

²¹⁰ Kujala 2008, s. 288–289.

kystä, ei vapauttanut häntä kansainvälisen oikeuden mukaan vastuusta, jos hänellä oli moraalisen valinnan tosiasiallinen mahdollisuus.²¹¹

2. Väestön tiukka jaottelu ylempiarvoisiin ja alempiarvoisiin miehityssä Itä-Karjalassa – mitä siitä seurasi?

2.1 Miehittäjän käyttäytyminen Itä-Karjalassa

2.1.1 Miehityksen alku

Edellisessä luvussa on käsitelty Itä-Karjalaa melko laajasti: perustietoja alueen ja sen väestön historiasta ja nykyisyydestä, Suomen päämääriä ja miehityksen toteutumista sekä Suomen argumentteja oikeudestaan miehittää Itä-Karjala. Käsitteilyni päättyi analyysiin siitä, miksi Suomen esittämät argumentit olivat laittomia. Tässä käsitellään sitä, miten miehittäjä käyttäytyi Itä-Karjalassa – etenkin sitä, miten se kohteli alueen siviiliväestöä.

Suomen armeijan ylipäällikkö marsalkka Mannerheim antoi 8. heinäkuuta 1941 salaisen päiväkäskyn Itä-Karjalasta – siis kaksi päivää ennen kuin Suomen armeija aloitti suurhyökkäyksen talvisodan rauhan määräämän rajan yli Neuvostoliittoon. Päiväkäskyn mukaan Itä-Karjalan venäläinen väestö siirrettäisiin keskitysleireihin. Hyökkäyspäivänä 10. heinäkuuta Mannerheim lausui julkisessa päiväkäskyssään, ettei hän lopettaisi taistelua ennen kuin Karjala – ’heimomme pyhä maa’ – on vapaa. (Oletettavasti Itä-Karjala olisi vapaa, kun Suomen armeija on sen miehittänyt – siis vapauttanut.) 15. heinäkuuta armeijan päämaja määräsi perustettavaksi Itä-Karjalan väliaikaisen miehityshallinnon, jonka ensimmäisenä komentajana toimisi everstiluutnantti V. A. Kotilainen. Näiden käskyjen viesti oli selvä: Suomi aikoo miehittää Itä-Karjalan.

Niin myös tapahtui melko lyhyessä ajassa – ottaen huomioon, että Itä-Karjala oli kooltaan suunnilleen puolet nykyisestä Suomesta. Kun syyskuun alussa armeija saavutti Tarton rauhan rajan, se jatkoi välittömästi hyökkäystä kohti itää. Joulukuun alkuun mennessä lähes koko Itä-Karjala oli miehitetty. Suomi lopetti etenemisensä siihen, sillä syksyn hyökkäys koetteli kansakunnan ääri rajoja ja menestyksestä huolimatta Suomi menetti melkoisen määrän sotilaita – enemmän kuin talvisodassa. Neuvostoliittolaiset sotilaat tekivät sitkeää vastarintaa.

Valtaosa Itä-Karjalan vajaasta puolesta miljoonasta asukkaasta oli evakuoitu itään päin. Alueelle oli jäänyt noin 85 000–87 000 asukasta, joista valtaosa oli alle 15-vuotiaita lapsia, naisia (monet olivat lasten äitejä) sekä vanhuksia. Slaavilainen (vierasheimoinen) väestö oli vähän suurempi kuin suomalais-ugrilainen (suomenheimoinen). Sinänsä Suomi oli pettynyt jäljelle jääneen väestön pienehköön määrään ja etenkin sen koostumukseen, sillä se oli toivonut suurempaa ja tehokkaampaa työvoimaa Itä-Karjalan luonnonvarojen hyödyntämiseen miehittäjän tarpeisiin.

Miehityksen ensimmäiset kuukaudet olivat kaoottiset. Paikallista väestöä siirrettiin paikasta toiseen. Leirit oli rakennettava tyhjästä. Vierasheimoista väestöä siirrettiin leireille, joita kutsuttiin keskitysleireiksi. Ne eivät olleet samanlaisia keskitysleirejä kuin saksalaisten perustamat keskitysleirit, joilla ihmisiä tuhottiin joukkomäärin, vaan

²¹¹ Ihmisoikeudet 2000-luvulla – sopimuksia ja asiakirjoja, 2002, s. 263–264. Ks. myös Green 1976, s. 277–280.

nimensä mukaisesti suomalaisten keskitysleireihin siirrettiin/keskitettiin vierasheimoista väestöä, joka oli tarkoitus siirtää pois Itä-Karjalasta.

Miehityshallinnon komentaja oli suoraan alistettu Mannerheimin määräysvaltaan. Yllättävää oli, että miehityshallinnon sotilashallintoesikunta sijaitsi aina maaliskuuhun 1943 Joensuussa, joka ei ollut lähellä Itä-Karjalan tärkeimpiä kaupunkeja. Vasta tuolloin maaliskuussa miehityshallinnon keskuspaikaksi tuli Itä-Karjalan pääkaupunki Petroskoi (Äänislinna).²¹² Mannerheimin päämaja oli Mikkelissä ja vaikka hän vieraili Itä-Karjalassa useita kertoja, hän ei ollut tarkkaan perillä siitä, mitä miehityksellä alueella tapahtui. Miehityshallinnossa vahva edustus oli Akateemisen Karjala-Seuran jäsenillä, jotka kannattivat voimakkaasti Suur-Suomen luomista ja joilla oli melko hyvät tiedot ja käytännön kokemusta Itä-Karjalan asioista. Heidän vihamielinen asenteensa venäläisiä kohtaan oli tärkeä tekijä siinä, että miehityshallinnon harjoittama venäläisten kohtelu muodostui ongelmalliseksi. Kaikkiaan vuosina 1941–1942 miehityshallinnon Itä-Karjalassa työskentelevillä virkailijoilla oli paljon toimintavapautta.

2.1.2 Suomen harjoittama miehitysalueen politiikka

Suomalaisen miehittäjän tarkoituksena oli liittää Itä-Karjala pysyvästi Suomeen omana maakuntanaan. Vierasheimoinen väestö oli tarkoitus siirtää pois Itä-Karjalasta – tätä varten tuo väestö tuli keskittää leireihin odottamaan poissirtoa. Tilalle aiottiin siirtää suomensukuista väestöä Saksan valtaamilta alueilta Neuvostoliitosta. Alueen luonnonvaroja aiottiin hyödyntää sodasta (myös talvisodasta) aiheutuvien kulujen korvaamiseksi; hyödyntäminen aloitettiin jo vuoden 1941 puolella. Miehittäjä aikoi kohdella ystävällismielisesti alueen suomensukuista väestöä, josta tulisi keskeinen osa suomalaisen maakunnan asujaimistoa. Alueen suomalaistaminenkin aloitettiin melko varhain muuttamalla erilaisten paikkojen nimiä suomalaisiksi. Viimeksi mainitusta Mannerheim ei innostunut, kunnes vaikuttaisi varmalta, että Saksa voittaisi Neuvostoliiton ja Suomi saattoi varmistua Itä-Karjalan liittämisen onnistumisesta. ”Ensin on karhu kaadettava.”

Suomen miehityspolitiikan olennainen tekijä oli alueen *väestön jakaminen kahteen kategoriaan* – suomenheimoisiin ja vierasheimoisiin. Miehittäjä käytti paljon voimavaroja sen selvittämiseen, ketkä asukkaat voitiin katsoa suomenheimoisiksi. Sellaisiksi hyväksytyt saivat vihreän henkilökortin, kun taas vierasheimoisille jaettiin punaiset kortit. Miehittäjä myönsi suomenheimoisille suosituimmuskohtelun: suuremmat ruoka-annokset, korkeammat palkat, paremman lääkintähuollon, laajemmat koulutusmahdollisuudet ja suuremman liikkumisvapauden.

Miehittäjän tarkoitusperät toteutuivat vain rajoitetussa määrin. Se sai siirrettyä leireihin vain noin puolet vierasheimoisesta väestöstä eikä se onnistunut siirtämään vierasheimoista väestöä pois Itä-Karjalasta Saksan valtaamille alueille Venäjällä. Miehittäjä ei myöskään saanut luoduksi läheisiä suhteita suomenheimoiseen väestöön. Syinä olivat eräiden tärkeiden tekijöiden puuttuminen: yhteisen kielen puuttuminen monien suomenheimoisien kanssa ja yhteisen heimotunteen puuttuminen monilta Itä-Karjalan suomenheimoisilta. Tämä ei ole yllättävää, sillä Itä-Karjala oli kuulunut vuodesta 1617 lähtien Venäjään.²¹³

²¹² Laine 1982, s. 70–71.

²¹³ Suomen politiikan vaikeuksista ks. Laine 1982, s. 219–224 ja 310–314, sekä Hyytiä 2008, s. 157–160.

Suomen kolmen vuoden ajan suorittama Itä-Karjalan miehitys on syytä jakaa *kahteen ajanjaksoon*. Ensimmäisen jakson muodostivat syksy 1941 ja vuosi 1942, jolloin usko Saksan ja sen liittolaisten voittoon sodassa eli Suomessa vahvana. Toisen jakson muodostivat vuodet 1943 ja 1944, jolloin usko Saksan voittoon mureni. Ensimmäisessä luvussa selvitin jo sitä, miten vuoden 1943 alussa Suomen johtajat päätyivät arvioon, että Saksa häviäisi sodan.

Ero kahden ajanjakson välillä oli selvä: ensimmäisen jakson aikana miehittäjän käyttäytymisessä oli paljon ylimielisyyttä ja välinpitämättömyyttä vierasheimoisien väestön tarpeita kohtaan. Toisen ajanjakson kuluessa miehittäjän käyttäytyminen parani – niinpä vuoden 1943 syksyllä luovuttiin väestön erottelevasta jaottelusta parempiosaisiin suomenheimoiisiin ja huonompiosaisiin vierasheimoiisiin. Samoin luovuttiin aikomuksesta siirtää vierasheimoinen väestö pois Itä-Karjalasta. Siitä huolimatta noin 15 000 vierasheimosta pysyi internoituna leireille, vaikka miehityshallinnon komentaja, everstiluutnantti K. E. Levälahti, oli ehdottanut (turhaan) päämajalle leirien sulke- mista. Leirien uudeksi nimeksi tuli 'siirtoleirit'.

Tammikuussa 1944 arvovaltainen ulkomainen journalistiryhmä – neljä ruotsalaista ja yksi sveitsiläinen – suoritti 4–5 päivän vierailun Itä-Karjalaan, jossa he saivat halunsa mukaan haastatella ketä tahansa suomalaisten viranomaisten olematta läsnä. Heidän artikkelinsa vierailusta todistivat, että asiat olivat hyvässä mallissa siirtoleireillä. Ryhmän ne jäsenet, jotka olivat vierailleet maakunnassa jatkosodan kuluessa, todensivat selviä parannuksia. Sitä useat ryhmän jäsenet ihmettelivät, kuinka epämääräistä tietoa he saivat vuoden 1942 kuolleisuusluvuista.²¹⁴ Vierailu antoi Suomelle hyvän perusteen informoida vierailun tuloksista toisissa maissa. On kuitenkin syytä muistaa, että Suomen leireillä elettiin vuonna 1944 aivan erilaisissa oloissa kuin vuonna 1941 ja vuonna 1942 sen syksyyn asti.

2.1.3 Suomen leiripolitiikka

Maaliskuussa 1942 Itä-Karjalan siviiliväestön keskitysleireille oli suljettuna noin 24 000 vierasheimosta, mikä oli jatkosodan korkein lukumäärä. Vuoden 1943 alussa lukumäärä oli noin 15 000 ja vuoden 1944 alussa noin 11 900. Kuolleisuuslukujen valossa aina huhtikuuhun 1942 asti leirihallinto pärjäsi kohtalaisesti, mutta sitten kuol- leiden leiriläisten lukumäärä kasvoi hälyttävästi. Puolen vuoden kuluessa huhtikuusta syyskuuhun 1942 leireillä kuoli ainakin 2 456 leiriläistä. Koko vuoden 1942 kuolleis- suussaldo oli ainakin 3 558 eli noin viisi kertaa enemmän kuin muina jatkosodan vuo- sina yhteensä.²¹⁵ Olen kirjoittanut edellisiin virkkeisiin sanan 'ainakin', koska antamani lukumäärät ovat vähimmäismääriä. Useat historioitsijat arvioivat, että miehittäjän lu- ettelot leireillä kuolleista olivat epätäydellisiä, joten todellinen miehitysajan kokonais- lukumäärä lienee ollut ainakin jonkin verran suurempi kuin asiakirjoista ilmenevä 4 280, ehkä enemmänkin. Antti Laineen arvion mukaan lukumäärä oli ainakin 4 600.²¹⁶ Miehittäjä näki tuntuvasti enemmän vaivaa sen selvittämiseksi, kuka voitiin katsoa suomenheimoiseksi, kuin kuinka monta leiriläistä kuoli.

Olen edellä selvittänyt Suomen vaikeaa ravintotilannetta etenkin vuonna 1942. Se iski erityisen kovasti leireille, joiden asukkaat eivät aina saaneet edes sitä alakanttiin vedet-

²¹⁴ Hyytiä 2008, s. 301–303.

²¹⁵ Westerlund 2008a, s. 50–52.

²¹⁶ Laine 1982, s. 126. Ks. myös Hannikainen 2013, s. 195.

tyä vähimmäisannosta, jonka voimin heidän arveltiin pysyvän hengissä. Kun ravintohuolto oli riittämätön ja siihen liitettiin kova työ, puutteellinen sairaanhoito ja ylikansoitetuilla leireillä helposti levinneet kulkutaudit, synkät kuolleisuusluvut käyvät ymmärrettäviksi. Vanhukset ja lapset kärsivät erityisesti.

Tietääkseni kukaan suomalainen historioitsija ei ole pyrkinyt selvittämään leirien oloja haastatteleamalla jälkikäteen leirien asukkaita. Sen sijaan haastatteluja teki suomalainen kirjailija Marja-Leena Mikkola, joka vuonna 2004 julkaisemassaan kirjassa raportoi seitsemäntoista vuosien 1941–1944 lapsivangin kokemuksia suomalaisten leireiltä. Yhteistä haastateltavien kokemuksille oli täydellinen yksityisyyden puute; heidän osanaan olivat vilu, nälkä, pelko ja huolestuneisuus, riittämätön ravinto sekä vaateräät.²¹⁷

Nuorena sotilaana Itä-Karjalassa palvellut everstiluutnantti Helge Seppälä muistelee, ettei hänellä ollut pääsyä keskitysleireille, mutta havaintoja saattoi tehdä leirien portteillakin. Hän kuvaa: ”Työosaston näkeminen oli aluksi aivan masentavaa. Siinä seisoi kolmijonossa ryysyisiä lapsia, naisia ja vanhuksia. Työosaston takana oli joka aamu ja varsinkin maanantaisin nelipyöräisiä vankkureita, joihin oli lastattu uudesta puusta juuri valmistettuja ruumisarkkuja. Niiden pituus vaihteli vajaan metristä kahteen, ja ne oli taitavasti nikkaroitu mäntylaudasta. Portin kohdalla leijui karkea kuoleman tuoksu, oltiinhan nälkäkesässä 1942...”. Seppälä raportoi neuvostoliittolaisnäkemyksestä, että keskitysleireihin suljetut näkivät nälkää. Sairaita, lapsia ja vanhuksia pakotettiin ylivoimaisiin metsä- ja tierakennustöihin kelvottomissa vaatteissa ja heikolla ravinnolla.²¹⁸

Suomen Punaisen Ristin rooli Itä-Karjalan vierasheimoisien siviiliväestön leireillä oli aluksi olematon. Marsalkka Mannerheimin ehdotuksesta Suomen Punaisen Ristin hallitus nimitti miehityshallinnon komentajan SPR:n Itä-Karjalan osaston päälliköksi. Tämä politiikka jatkui koko miehityksen ajan. Näin kyseinen osasto oli miehityshallinnon määräysvallan alainen ja se alistettiin miehityshallinnon harjoittaman politiikan välikappaleeksi. Käytännössä kuitenkin vuoden 1942 loppupuolelta lähtien SPR-osaston rooli leirien lääkintähuollossa kasvoi.

Suomi ei sallinut Kansainvälisen Punaisen Ristin vierailua Itä-Karjalan siviiliväestön leireillä. Perusteeksi Suomi esitti sen, ettei Neuvostoliitto noudattanut Haagin maasotaohjesääntöä.²¹⁹ Tämä oli melkoisen omavaltaista politiikkaa pieneltä hyökkääjävaltiolta, etenkin kun Suomen valtaan joutuneiden Neuvostoliiton kansalaisten lukumäärä oli valtava verrattuna Neuvostoliiton valtaan joutuneisiin Suomen kansalaisiin.

2.1.4 Suomen vetäytyminen Itä-Karjalasta ja sen jälkeiset tapahtumat

Kun tappio alkoi näyttää varmalta, miehittäjä lupasi monille itäkarjalaisille, että he saisivat seurata miehitysjoukkoja Suomeen. Vetäytyminen tapahtui kuitenkin niin nopeassa tahdissa, ettei lupausta pidetty. Kaikkiaan noin 2 800 itäkarjalaista siirtyi Suomeen – heistä 2 200 oli suomensukuisia ja 600 erilaisia vierasheimoisia. Kaikki ne, jotka kokivat saneensa Suomelta lupauksen poismuutosta, eivät kuitenkaan halunneet muuttaa. Suomen kohtalo vaikutti epävarmalta ja toisaalta monet halusivat jäädä odottamaan sukulaisiaan palaavaksi Itä-Karjalaan. Suomea ei tule syyttää odotettua pie-

²¹⁷ Mikkola 2004, ks. esim. s. 179–195.

²¹⁸ Seppälä 1989, s. 81–84. Sitaatti on sivulta 83.

²¹⁹ Rosén, Sata sodan vuotta 2002, s. 481.

nemmästä muuttajien määrästä, sillä vuosien 1944–1947 rauhansopimusten mukaan Suomen tuli palauttaa kaikki Neuvostoliiton kansalaiset Neuvostoliittoon. Noin 1 800 Itä-Karjalasta paennutta palautettiin Neuvostoliittoon, kun taas noin 1 000 katosi jonnekin, lähinnä Ruotsiin.

Suomen onneksi rauhansopimukset kiinnittivät vain rajoitettua huomiota Itä-Karjalan miehitykseen. Toki Suomen tuli palauttaa Neuvostoliittoon kaikki Itä-Karjalasta vietyt tavarat – puutavaraa myöten – mutta laittomuuksiin syylistyneiden rankaiseminen sai vain vähän huomiota. Liittoutuneiden valvontakomissio laati luettelon 61 henkilöstä, joiden arvioitiin syylistyneen sotarikoksiin Itä-Karjalassa. Heistä identifioitiin ja pidätettiin 45. Valvontakomissio halusi kuitenkin lykätä oikeudenkäyntejä, joista ensimmäinen alkoi kesäkuussa 1947. Väliaikana mm. kaksi syytteeseen asetettua miehityshallinnon komentajaa onnistui pakenemaan Ruotsiin ja välttämään mahdollisen vankeusrangaistuksen. Heitä syytettiin leirien asukkaiden epäinhimillisestä kohtelusta ja vierasheimoisien kansanosan syrjivästä kohtelusta. Kolmas ja viimeinen komentaja todettiin syyttömäksi. Hänen aikanaan leirien hallinto toimi paljon aikaisempaa paremmin. Lopulta vain 15 henkilöä tuomittiin lähinnä kurinpitosäännösten valtuuttaman toimivallan ylittämistä. Heistä 14 tuomittiin vankeusrangaistuksiin.²²⁰

2.2 Noudattiko Suomi kansainvälisoikeudellisia velvollisuuksiaan Itä-Karjalassa?

Siviiliväestön suojelu oli kaukana kansainvälisen sota-oikeuden keskiöstä ennen toista maailmansotaa ja etenkin ennen ensimmäistä maailmansotaa. Vallitsevan näkemyksen mukaan valtioiden väliset sodat olivat niiden armeijoiden välisiä kamppailuja. Tämän ilmaisi konkreettisesti Pietarin vuoden 1868 julistus, jonka mukaan ainoa legitimi päämäärä, joka sotaa käyvällä valtiolla sai olla, oli heikentää vihollisvaltion asevoimia. Tämän päämäärän toteuttamiseksi oli riittävää saattaa taistelukyvyttömäksi mahdollisimman suuri määrä vihollisvaltion sotilaita. Siviiliväestö katsottiin pääsääntöisesti sodan ulkopuoliseksi tahoksi. Kokonaisvaltaisesti siviiliväestön asemasta säädettiin vasta Geneven vuoden 1949 siviiliväestön suojelua koskevassa yleissopimuksessa.

Kansainvälisellä sota-oikeudella oli kuitenkin vahvat perusteet säännellä eräiden asevoimien ulkopuolisten henkilöryhmien asemaa – vihollisvaltion haltuun joutuneiden henkilöiden. Selvänä pidettiin, että sodankävijävaltiolla oli oikeus internoida eli asettaa turvasäilöön ne vihollisvaltion kansalaiset, jotka oleskelivat sen alueella sodan alkaessa. Tätä pidettiin tärkeänä, etteivät he olisi voineet ryhtyä toimenpiteisiin kotivaltiota auttaakseen, vähintäänkin antamalla tietoja kotivaltiolle tai aiheuttamalla sekasortoa asemavaltiossa.²²¹

Jo Haagin vuoden 1907 maasotaohjesääntö sisälsi kokonaisen luvun (artiklat 42–56) yhdestä siviiliväestön osasta – sodankävijävaltion miehittämän, vihollisvaltioon kuuluvan alueen väestön asemasta. Miehitys oli sotatoimi, jonka seurauksena miehitetyn alueen koko väestö joutui vihollisvaltion määräysvaltaan. Artiklan 43 mukaan miehittäjävaltion tuli huolehtia parhaan kykynsä mukaan järjestyksestä ja turvallisuudesta. Tämä yleisluontoinen säännös jätti paljon tilaa tulkinnalle. On ymmärrettävää, että miehittäjävaltio Suomi katsoi tarpeelliseksi internoida sellaisia Itä-Karjalan asukkaita, joiden se epäili toimivan sitä vastaan. Vakoilu- ja tiedustelutoiminta oli mahdollista

²²⁰ Hanski 1992, s. 94–95.

²²¹ Westerlund 2008d, s. 353–356.

monille alueen asukkaille. Raja-alueilla neuvostoliittolaiset sotilaat pyrkivät yllätyskuihin, joten heille oli tärkeää saada tietoja miehitetyn alueen oloista ja miehittäjän joukkojen sijainnista.

Kyseenalaista kuitenkin on, oliko Suomella todellista tarvetta sulkea internointileireihin naisia, joista monet suljettiin leireihin pienten lastensa kanssa, ja vanhuksia. Toisaalta Suomi saattoi argumentoida, että se kokosi em. väestöä leireihin voidakseen huolehtia heistä. Tämä ei kuitenkaan vaikuta uskottavalta sen valossa, miten miehittäjä kohteli leiriläisiä ja määräsi äitejä raskaisiin metsätöihin.

Maasotaohjesäännön muista artikloista mainittakoon artikla 46, jonka mukaan asukkaiden perheen kunniaa ja oikeuksia, ihmishenkeä ja yksityistä omistusoikeutta tuli kunnioittaa. Yksityisomaisuutta ei saanut pakkolunastaa. Artikla 50 kielsi kollektiiviset rangaistukset. Monet artiklat sääntelivät omaisuuteen liittyviä asioita. Niiden mukaan miehittäjä voi ottaa haltuunsa ja käyttää vallatun alueen omistajavaltion omaisuutta, mutta ei kuntien eikä erilaisten yhteisöjen omaisuutta.

Valitettavaa on, että maasotaohjesääntö käsitteli monella tapaa melko ylimalkaisesti miehitetyn alueen asukkaiden oikeuksia. Miten tuli tulkita 46 artiklaa: saiko miehittäjä siirtää ko. alueen väestöä pois miehitysalueelta? Viitataan ulkoministeriön kansainvälisoikeudellisen neuvonantajan Erik Castrénin johtopäätökseen, että paikallisten asukkaiden poissiirto olisi – muista kuin sotatoimiin liittyvistä syistä – melko yksiselitteisesti vastoin Haagin maasotaohjesääntöä.²²² Olen samaa mieltä: korkeintaan väliaikainen poissiirtäminen olisi sallittavaa sotatoimien aiheuttaman vaaran takia.

Mitä tulee miehittäjän muihin velvollisuuksiin artiklan 46 nojalla, viitataan tulkintatueksi maasotaohjesäännön niihin sotavankien kohtelua koskeviin säännöksiin (artiklat 4 ja 7), joiden mukaan sotavankeja tuli kohdella inhimillisesti ja heille tuli järjestää asunto, ravinto ja vaatetus.²²³ Nämä olivat velvollisuuksia, jotka velvoittivat valtiota kaikkien sen vapaudenriiston kohteeksi joutuneiden henkilöiden kohtelussa. Valitettavaa on, ettei mitään sanottu terveydenhoidon järjestämisestä. Merkitsikö tämä sitä, että perusterveydenhoito tuli järjestää osana inhimillistä kohtelua, mutta pitemmälle menevää terveydenhoitoa ei ollut velvollisuus järjestää?

Se mitä edellä sotavankijaksoissa totesin Suomen velvollisuuksista jatkosodassa Haagin maasotaohjesääntöön perustuvan kansainvälisen tapaoikeuden nojalla, soveltui myös Suomen velvollisuuksiin kohdella miehittäjävaltiona siviiliväestöä inhimillisesti Itä-Karjalassa. Keskeisiä olivat velvollisuus kunnioittaa ihmishenkeä ja perheen oikeuksia. Erityisesti korostuivat leireille suljettujen henkilöiden oikeudet, sillä he olivat täysin miehittäjän määräysvallassa.

Suomalaisen miehittäjän halukkuus kunnioittaa miehitystä koskevia kansainvälisiä velvollisuuksiaan näyttää vuosina 1941–1942 olleen vähäinen. Suomessa ei arvostettu Itä-Karjalaan perustettua autonomiaa vaan sitä pidettiin vain kulissina, jonka takana venä-

²²² Erik Castrén, Muistio siviiliväestön siirrosta vallatulta alueelta kansainvälisoikeudelliselta kannalta arvosteltuna, UM 110 D 5, päivätty 30.3.1943.

²²³ Kansainvälinen Punainen Risti ehdotti vuonna 1929, että sotaa käyvät valtiot soveltaisivat analogisesti siviileihin vuoden 1929 uutta sopimusta sotavankien suojelusta. Westerlundin mukaan ehdotus sai hyväksynnän valtioilta. Niinpä internoidut vihollisvaltioiden kansalaiset saivat paremman kohtelun kuin mihin he olivat oikeutettuja kansainvälisen sota-oikeuden sääntöjen mukaan. Länsi-Euroopan maiden ja Yhdysvaltojen internoimat vihollisvaltioiden kansalaiset saivatkin samanlaisen kohtelun kuin sotavangit. Viimeiseen virkkeeseen lisäisin sanan 'yleensä'. Ks. Westerlund 2008d, s. 355.

läisten johtama kommunistinen puolue päätti kaikista tärkeistä asioista. Slaavilaista väestöä pidettiin kommunistivallan kannattajina.

Itä-Karjalan siviilien kohtelun ongelmat olivat monisäikeisemmät kuin sotavankien kohtelun tapauksessa. Miehittäjä jakoi alueen väestön ylempiarvoisiin – suomenheimoisiin – ja alempiarvoisiin – vierasheimoisiin. Jälkimmäistä ryhmää kohtaan Suomi harjoitti syrjintää.

Suomen leiripolitiikkaa Itä-Karjalassa ei voi pitää Haagin maasotaohjesäännön ja sitä ilmentävän kansainvälisen tapaoikeuden mukaisena.²²⁴ Ymmärrettävästi alussa oli vaikeuksia saada leirit toimintaan asianmukaisesti, mutta suurimmat ongelmat ilmenivät vasta alkuvaikeuksien jälkeen. Myönnettäköön, että karuissa leirioloissa useimmat asukkaat – lapset ja vanhukset – olivat ylen alttiita kulkutaudeille ja muille sairastumisille. Se oli kuitenkin miehittäjän tiedossa ja leiriolot tuli järjestää sen mukaisesti. Kun kävi ilmi, että kuolleisuusluvut pysyivät melko korkeina, vaihtoehtona olisi ollut päästää osa leiriläisistä pois. Syksyllä 1942 oloja saatiin kuitenkin parannettua. Ravintopula oli tosiasia, mutta Suomi ei voinut välttää vastuutaan. Jos valtiolla oli varaa ryhtyä hyökkäyssotaan maksimivoimin, sillä täytyi olla varaa myös huolehtia sen haltuun joutuneista vihollisvaltion kansalaisista. Sitä paitsi ravinnon puute ei ollut ainoa ongelma, vaan muita olivat leirien ylikuormitus, huonot vaatteet, liian raskas työvelvollisuus (myös lapsille ja vanhuksille) ja puutteellinen terveydenhoito.

Kuitenkaan ei ole oikeutettua päätyä johtopäätökseen, että miehittäjä antoi tarkoituksella leiriläisten kuolla.²²⁵ Kyseessä oli pikemminkin leirihallinnon välinpitämättömyys ja taitamattomuus sekä valvontajärjestelmän puutteellinen reagointi. Miechityshallinnon johtoporras sijaitsi Joensuussa Itä-Karjalan ulkopuolella ja korkein päällikkö Mannerheim Mikkelissä. Lieneekö johtunut hajanaisesta hallintojärjestelmästä, että leirien valvonta ja reagointi ongelmiin eivät onnistuneet? Leirien oloja saatiin valitettavan hitaasti parannetuksi ja silloin kuolleisuusluvut laskivat, mutta joukkomittainen kuolleisuus oli jo ehtinyt toteutua. Vierasheimoisien väestön kuolleisuusprosentti leirien ulkopuolella oli vähäistä verrattuna leirikuolemiin.

Oli Suomen onni, että sen suunnitelma kuljettaa Itä-Karjalan vierasheimoinen väestö pois Saksan valtaamille alueille Venäjällä ei toteutunut. Näin poissiirto jäi vain epämiellyttäväksi suunnitelmaksi eikä muodostanut raskasta vastuuta Suomelle ja sen johtajille. Siitä vastuusta eivät Suomen korkeimmat johtajat olisi voineet luistaa.

Miten tulisi suhtautua siihen, että Suomi kohteli syrjivästi vierasheimoisista väestöä Itä-Karjalassa? Maasotaohjesääntö ei sanonut mitään syrjinnän kiellosta, mutta selvää on, että jos syrjintä oli rankkaa – jopa vainoa tai lähellä sitä – tuloksena oli epäinhimillinen kohtelu. Itä-Karjalan siviilien leireillä miehittäjän soveltama vierasheimoisien väestön syrjintä lienee ollut osasyynä kuolemantapauksiin vaikeimpana vuonna 1942. En kuitenkaan päädy johtopäätökseen, että miehittäjän tarkoituksena oli surmata tai pahoinpidellä leirien asukkaita tai antaa heidän kuolla, sillä tarkoitushan oli siirtää heidät pois Itä-Karjalasta. Arvioin Suomen vastuun pysyneen tuottamuksellisuuden piirissä, kun-

²²⁴ Hanski 1992, s. 96–97, ja Hannikainen 2013, s. 199–200.

²²⁵ Mannerheim nimitti elokuussa 1941 hallinto-oikeuden professori Veli Merikosken sotilashallintokomitean lainopilliseksi avustajaksi. Hän toimi Helsingistä käsin. Merikoski muisteli sotilashallintokomentaja Kotilaisen todenneen useamman kerran, että ”tämä professori on pitämässä huolta siitä, että emme tee tyhmyksiä”. Ks. Laine 1982, s. 68. Jos Suomi olisi käyttänyt leirejä keinona surmata vierasheimoisia, se olisi ollut sille epäedullista, suorastaan tyhmää, sillä se ei halunnut katkaista suhteitaan länsivaltioihin. Helpompi keinohan päästä eroon vierasheimoisista oli näköpiirissä.

han siihen liitettiin syyllisten yksilöiden rikosoikeudellinen vastuu. Joka tapauksessa se johtopäätös on oikeutettu, että Suomi epäonnistui Itä-Karjalan leiripolitiikassaan vuonna 1942 – loukaten kansainvälistä oikeutta.

3. Sotavankisurmat ja Itä-Karjalan miehitys nyky-Suomen julkisessa sanassa

1950-luku oli vahvan patriotismin vuosikymmen Suomessa. Silloin ilmestyivät marsalkka Mannerheimin ja useiden kenraalien muistelmat. Akateemisella puolella syntyi ajopuuteoria, jonka mukaan pieni Suomi joutui suurvaltojen puristuksessa ahdinkoon, jossa se ajelehti ajopuun tavoin vuolaassa virrassa ilman omaa päätäntävaltaa.

Vähin erin alkoi kriittisiäkin äänenpainoja tulla julkisuuteen. 1980-luvulta tärkeitä tutkimuksia tekivät mm. Mauno Jokipii jatkosodan synnystä ja Antti Laine Itä-Karjalan miehityksestä. 2000-luvulla kriittisiä ja hyvin perusteltuja tutkimuksia on ilmestynyt paljon.

Kansakunnan piirissä kehitys kulki toista latua. Neuvostoliiton romahdus 1990-luvun alussa aikaansai sen, että pienessä naapurivaltiossa lisääntyi tuntuvasti vapaus esittää mielipiteitä tarvitsematta pelätä suuren naapurin reaktiota. Uuspatriotismi sai jalansijaa Suomessa. Kuten tämän kirjan alussa totesin, yhtäältä Suomen akateemisen yhteisön ja toisaalta maan johtajien ja suuren yleisön näkemykset ovat varsin erilaisia toistaan.

Sotavankisurmat ja Itä-Karjalan epäonnistunut miehitys ovat vähän esillä nyky-Suomen julkisessa sanassa. Välistä vaikuttaa siltä, että enemmän kriittistä huomiota saa se, että Suomi luovutti jatkosodan aikana kahdeksan juutalaista pakolaista Saksalle kuin noin 20 000 neuvostosotavangin menehtyminen. Luovutetuista juutalaisista ilmeisesti seitsemän menehtyi Saksan keskitysleireillä.

Itä-Karjalan tappion myöntäminen oli viralliselle Suomelle vaikea pala, joka yritettiin unohtaa. Kansan pariissa syntyi ja kiersi seuraava lausuma: ”Tiemme on suora ja selvä, sanoi Risto Ryti, kun löi päänsä Karjalan mäntyyn.”

Kiintoisan esimerkin nyky-Suomen asennoitumisesta antaa vuonna 2005 ilmestynyt 1200-sivuinen Jatkosodan pikkujättiläinen, jonka toimittajat olivat yleisesikuntaeversti Antti Juutilainen ja Maanpuolustuskorkeakoulun dosentti Jari Leskinen. Kymmeniä eri lukuja sisältävässä kirjassa on vain neljä lukua, joissa Itä-Karjala esiintyy muuten kuin ohimennen. Yhdenkään luvun otsikossa ei Itä-Karjala esiinny. Kirjan alkuosassa Itä-Karjala on saanut kahdessa luvussa muutamia sivuja, joissa käsitellään Suomen hyökkäystä itään sotilaspoliittiselta kannalta (s. 143–146) ja Suomen ulkopoliittikkaa jatkosodan hyökkäysvaiheessa (s. 148–154). Jälkimmäisen luvun kirjoittaja on dosentti Martti Häikiö ja sitä pidän asianmukaisena tekstinä oman teemansa puitteissa. Eniten Itä-Karjala on esillä kahdessa luvussa, joissa käsitellään eränkäyntiä (s. 576–590) ja postiasioita (s. 646–656). Itä-Karjalan miehityksen kannalta ne ovat periferisiä teemoja. Asiahakemisto vahvistaa, että Itä-Karjalan rooli on kirjassa vähäinen. Kirja voitti tietokirjallisuuden vuoden 2005 Finlandia-palkinnon.

Toisaalta Jatkosodan pikkujättiläisen kaksi lukua käsittelevät sotavankien kohtelua Suomen sotavankileireillä ilmeisen asianmukaisesti – kriittisestikin. Lukujen kirjoittaja on fil. lis. Juha Kujansuu (s. 1033–1041 ja 1041–1048). Hän toteaa, että sotavangit on ollut pitkään vaiettu aihe suomalaisessa sotahistoriassa.

Päätän tämän alaluvun marsalkka Mannerheimin muistelmien näkemykseen Itä-Karjalan miehityksestä vuodelta 1952. Mannerheimin mukaan Neuvostoliiton vetäytyessä Itä-Karjalasta sen joukot tuhosivat lähes kaiken teollisuuden ja jättivät alueelle jääneen väestön kärsimään nälkää.²²⁶ Miehittäjän tehtäväksi jäi huolehtia tuosta väestöstä. Miehittäjällä ei ollut mitään ristiriitoja väestön kanssa – ei karjalaisten eikä slaavien kanssa.

Mannerheimin johtopäätös oli: ”Täydellä syyllä voitaneen sanoa, että Suomen miehittämällä alueilla ei väestölle ainoastaan myönnetty niitä oikeuksia, mitkä sille kansainvälisten sopimusten mukaan kuuluivat, vaan se myös sai osakseen huolenpitoa, joka jäi toisen maailmansodan aikakirjoihin ainoaksi laatuaan.”²²⁷

Siis ei ryppyä, ei tahraa!

4. Johtopäätöksiä osasta II

Jatkosodan aika on Suomen leiripolitiikan näkökulmasta syytä jakaa kahteen jaksoon. Ensimmäinen jakso kesti heinäkuusta 1941 syksyyn 1942 ja toinen jakso siitä aina jatkosodan loppuun. Ensimmäisellä jaksolla oli paljon ongelmia sekä sotavankileireillä että Itä-Karjalan vierasheimoisien siviiliväestön leireillä. Kyseistä jaksoa leimaa epäonnistuminen. Leirien olot olivat sekavat ja kaikkiaan niillä kohdeltiin leiriläisiä monella tavalla vastoin Suomen kansainvälisiä velvollisuuksia.

Epäonnistumisen syytä oli monia. *Ensiksikin*, Suomen sodanjohto arvioi väärin sen, miten jatkosota onnistuisi ja toimi voitonvarmasti sen mukaisesti. Tuloksena oli ravintopula, jonka kohteeksi joutuivat erityisesti leirit. Lähes koko sotakuntoinen miesväestö määrättiin armeijaan, joten vankileireille jouduttiin vartijoiksi määräämään eri tavoin huonokuntoisia miehiä. *Toiseksi*, suomalaisten asenteet aiheuttivat suuria ongelmia: revanssihenkeä ja voitonvarmuutta, ryssävihaa ja ylimielisyyttä sekä välinpitämättömyyttä leiriläisten tarpeita kohtaan. *Kolmanneksi*, leirien olosuhteet jättivät paljon parantamisen varaa: majoitus oli huonotasoista ja ylikansoitettua, ravintoa ei ollut tarpeeksi ja se oli heikkolaatuista; terveydenhoito leireillä oli puutteellista; ilmojen kylmetessä leiriläisiltä puuttui lämmintä vaatetusta; monet leirivangit – joukossa huonokuntoisiakin – määrättiin raskaisiin töihin. Ja vartijoiden heikko taso johti moniin ongelmiin. *Neljänneksi*, armeijan johto laiminlöi liian pitkään valvonnan ja reagoinnin ilmoitettuihin ongelmiin. Itä-Karjalassa erityinen ongelma oli se, että sotilashallinnon johtoporras sijaitsi aina keväeseen 1943 asti Joensuussa eikä Itä-Karjalassa.

Vuoden 1942 kuluessa leirien oloja parannettiin. Sotavankileirien ongelmiin reagoitiin onnistuneesti siirtämällä sotavankieja pois leireiltä työhön maatiloille ja teollisuuslaitoksiin. Itä-Karjalan leireillä parannukset tapahtuivat hitaammin kuin sotavankileireillä. Tärkeitä perusteita parannuksille olivat ulkomailla esitetty arvostelu ja sen käynninen yhä ilmeisemmäksi, että sota pitkittyi ja voi päättyä huonosti. Vuosina 1943 ja 1944 leirien olot olivat jo melkoisen hyvät.

Sitä on kuitenkin syytä korostaa, ettei Suomen aikomuksena ollut sotavankien ja Itä-Karjalan vierasheimoisien siviiliväestön joukkomittainen tuhoaminen Natsi-Saksan esimerkin mukaisesti. Luultavasti Hitlerin Saksan esimerkillä oli kuitenkin jonkin ver-

²²⁶ Tähän totean, että ns. poltetun maan taktiikka oli hyväksyttävä keino hyökkäyssodan kohteeksi joutuneen valtion puolustusstrategiassa. Neuvostoliitto oli joutunut massiivisen hyökkäyksen kohteeksi.

²²⁷ Mannerheim 1952, toinen osa (Helsinki: Otava 1952), s. 392–398, sitaatti on sivulla 398.

ran vaikutusta kielteisiin asenteisiin leirien neuvostovankeja kohtaan ja sitä kautta heidän kuolemiinsa. Päälimmäiseksi kuvaksi jää, että toiminnassa oli leväperäisyyttä, välinpitämättömyyttä ja taitamattomuutta.

Sodan jälkeinen rangaistusprosessi johti moniin rangaistuksiin, mutta mistään järjestelmällisyydestä ei voida puhua. Monet rikoksiin syyllistyneet upseerit ja vartijat välttivät vastuun. Tätä ei voi valittaa suureen ääneen, sillä voittajavaltioiden leireilläkin tapahtui rikoksia, mutta useimmat syylliset välttivät vastuun.

Kuva 7. Sotilaat ovat pysähtyneet Koirinojan tienhaaraan sen jälkeen, kun aselepo Suomen ja Neuvostoliiton välillä solmittiin 4. syyskuuta 1944. Kuva: Jatkosodan historia / Sotatieteen Laitoksen Sotahistorian toimisto 1992.

Suomen valtion vastuun luonteesta

Rikosoikeudellinen vastuu ei kansainvälisessä oikeudessa langennut (eikä edelleenkään lankea) valtioille vaan rikoksiin syyllistyneille ihmisyksilöille. Toki valtion vastuu voi olla raskas, vaikka se ei olekaan luonteeltaan rikosoikeudellinen. Se nähtiin toisen maailmansodan jälkeisessä rauhanprosessissa.

Nürnbergin kansainvälisen sotilastuomioistuimen perussääntö käsitteli sitä, millaiset kansainvälisen sota-oikeuden loukkaukset vihollisvaltion kansalaisia vastaan olivat kansainvälisiä sotarikoksia tai rikoksia ihmisyyttä vastaan, jotka olivat syyksiluettavia niitä suorittaneille henkilöille. Ne olivat räikeitä väkivallantekoja. Perussäännön 6 artikla määritteli sotarikoksiksi mm. murhan, miehitetyn alueen siviiliväestön pahoinpitelyn tai poissiirtämisen, sotavankien surmaamisen, panttivankien surmaamisen, sekä omaisuuden tai alueiden tuhoamisen, joka ei ollut sotilaallisesti välttämätöntä. Ihmisyy-

rikoksiksi sama artikla määritteli mm. siviiliväestön murhaamisen ja joukkomittaisen tuhoamisen sekä vainoamisen poliittisilla, rodullisilla tai uskonnollisilla perusteilla.²²⁸

Tapahtuiko Suomessa Nürnbergin perussäännön määrittelemiä sota- tai ihmisyyserikoksia? Sotavankien ja Itä-Karjalan leirien siviiliasukkaiden murhia ja surmatöitä tapahtui, mutta varmasti ei tapahtunut joukkomittaisia murhia tai surmatöitä. Syrjintää oli, mutta se ei yltänyt vainon tasolle. Rikokset rajoittuivat yksilöille syyksiluettaviin tekoihin, mutta kun niiden tekijät olivat valtion palveluksessa, Suomi kantoi niistä vastuun – ei kuitenkaan rikosten valtuuttajana vaan valvontavelvollisuudessaan epäonnistuneena.

Nürnbergin perussäännön määritelmät sota- ja ihmisyyserikoksista rajoittuivat vain kaikista rärkeimpiin rikoskategorioihin. Tässä on kuitenkin syytä analysoida Suomen vastuuta laajemminkin kansainvälisen tapaoikeuden loukkauksista sotavankeja ja miehitetyn Itä-Karjalan siviiliväestöä kohtaan.

Muotoilen Suomen vastuun sotavankien ja miehitetyn Itä-Karjalan siviiliväestön kansainvälisten oikeuksien loukkauksista seuraavasti:

1. Suomi tulkitsi virheellisesti kansainvälistä oikeutta katsoessaan, ettei sillä ollut jatkosodassa velvollisuuksia em. Neuvostoliiton kansalaisten kohtelussa, paitsi sairaiden tai haavoittuneiden sotilaiden kohtelussa. Suomi jätti vaille huomiota kansainvälisen tapaoikeuden, jonka keskeiset säännöt sotavankien ja miehitetyn alueen siviiliväestön kohtelusta olivat Suomea selvästi velvoittavia. Sotavankien osalta armeijan johto kuitenkin ilmoitti, että Suomi oli valmis noudattamaan määrättyjä maasotaohjesäännön keskeisiä säännöksiä, tärkeimpänä säännös sotavankien inhimillisestä kohtelusta.
2. Suomen ei voida katsoa syyllistyneen sotavankien tarkoitukselliseen ja joukkomittaiseen surmaamiseen. Sellainen ei ollut osa Suomen politiikkaa. Suomi oli valmistautunut 24 000 sotavangin vastaanottamiseen leireillensä. Useiden virhearviointiensä seurauksena Suomi ei kyennyt järjestäytyneesti vastaanottamaan yli kaksi kertaa suurempaa sotavankimäärää. Maamme sotavankileireillä ilmeni monia hälyttäviä ongelmia ja armeijan johto suhtautui niihin leväperäisesti. Sotavankien elinoloja saatiin parannetuksi vasta sitten, kun katastrofi oli jo tapahtunut joukkomittaisen kuolemantapausten muodossa. Vaikka Suomi oli täydessä vastuussa kaikista virkailijoidensa, mm. armeijansa sotilaiden tekemisistä, sen vastuu ei ollut tarkoituksellisesti toimineen lainrikkoja-tekijän vastuuta vaan vastuuta loukkauksiin syyllistyneiden virastojensa ja virkailijoidensa huonosta valvonnasta ja leväperäisestä reagoinnista loukkauksiin ja epäkohtiin. Nähdäkseni kyseessä oli tuottamuksellinen vastuu.

On kuitenkin syytä kysyä, merkitsikö suomalaisen yhteiskunnan vihamielinen suhtautuminen venäläisiin – ’ryssiin’ – mikä ilmeni etenkin jatkosodan ensimmäisenä vuotena sotavankileirien monina puutteina ja ongelmina, Nürnbergin perussäännön sisältämää sotavankien pahoinpitelyä. Suomi voi argumentoida, että pahoinpitely merkitsi tarkoituksellista vihamielistä toimintaa, mutta sotavankien joukko-kuolemien pääsyyntä muodostivat tilanteen vaikeudet.

²²⁸ Toki on pidettävä mielessä, että Nürnbergin tuomioistuimen perussäännön formuloinnit eivät olleet sodankävijöiden tiedossa maailmansodan aikana, vaan niistä päätettiin vasta jälkepäin.

3. Mitä tulee 520 sotavangin luovutukseen Saksalle olosuhteissa, joissa oli aivan ilmeistä, että kaikki tai lähes kaikki surmattaisiin pian, siitä Suomi oli vastuussa. Se vastuu olisi toteutunut parhaiten siten, että päätöksen luovutuksesta tehnyt virkailija tai virkailijat olisi saatettu rikosoikeudelliseen vastuuseen. Sitä ei kyetty tekemään, sillä todistusaineisto oli tuhottu tehokkaasti. Kyseessä oli vain pienehkö episodi yli kolme vuotta kestäneessä jatkosodassa, mutta Suomen toiminta rikkoi kansainvälistä oikeutta.

4. Mitä tässä edellä lausuin Suomen vastuusta koskien sotavankien kohtelua, se soveltuu myös Itä-Karjalan vierasheimoisten siviilien kohteluun leireillä. Itä-Karjalassa raskauttavia lisätekijöitä oli leiriläisten koostuminen valtaosaltaan vaarattomasta väestöstä, joka tarvitsi erityistä suojelua, sekä siitä mahdollisuudesta luopuminen, että ongelmien käydessä hallitsemattomiksi leiriläisten lukumäärää olisi vähennetty. Kuitenkin Suomen vastuu rajoittui välinpitämättömyydestä ja leväperäisyydestä johtuneeseen tuottamuksellisuuteen, sillä tarkoituksena ei ollut surmata tai pahoinpidellä leirien asukkaita.

KOHDELTIIINKO SUOMEA LIIAN ANKARASTI JATKOSODAN JÄLKEISESSÄ RAUHANPROSESSISSA?

1. Suomen argumentit

Muistettakoon taustaksi, että Suomi oli joutunut kahden aggressiivisen suurvallan kilpailun välikappaleeksi ja joutunut niistä toisen toteuttaman hyökkäyssodan kohteeksi. Sen sodan jälkeen Suomi koki itsensä edelleenkin Neuvostoliiton uhkaamaksi ja ainoa mahdollinen turvaa tarjoava valtio oli Saksa. Pariisin rauhansopimuksessa Suomea kohdeltiin kovin ankarasti. Suomi menetti lisää alueita, sen täytyi maksaa suuret sotakorvaukset, sen puolustusvoimia rajoitettiin tuntuvasti ja sen täytyi tuomita omat johtajansa. Neuvostoliitto sai pitää kaikki ne alueet, jotka se oli hankkinut hyökkäyssodalla vuoden 1940 rauhansopimuksessa, ja se sai vielä lisää alueita. Eikö sekin puhu Suomen puolesta, että talvisodan jälkeen käytännöllisesti katsoen koko menetetyt alueen väestö – yli 400 000 – muutti kotiseudultaan lännemmäksi eikä halunnut jäädä Neuvostoliiton alaisuuteen? Suomen mielestä oikeudenmukaisuuden periaatetta, johon Pariisin rauhansopimus viittaa, ei kunnioitettu.

2. Analyysi: Oliko Pariisin rauhansopimus oikeudenmukainen – tai edes kohtuullinen?

2.1 Raskauttavia tekijöitä

Ensiksi, Suomi osallistui Saksan massiiviseen hyökkäyssotaan Neuvostoliittoa vastaan. Se oli vakuuttunut, että Saksa löisi Neuvostoliiton ja ottaisi vallan koko Euroopassa. Neuvostoliiton ahdinko mahdollisti Suomelle Itä-Karjalan valtauksen. *Toiseksi*, Saksan sota Neuvostoliittoa vastaan ei ollut mikään tavallinen valtioiden välinen sota armeijoiden kesken, vaan Saksa kävi ideologiasivistista tuhoamis- ja hävitysotaa. Suomi ei osallistunut tuhoamissotaan mutta edesauttoi sitä epäsuorasti pitämällä suurehkoit asevoimat Itä-Karjalassa ja Leningradin lähistöllä.²²⁹ Suomen johtajien täytyi tietää, että Hitlerin Saksan johtama ja terrorisoima Eurooppa olisi kärsimyksen täyttämä kaamea maanosa.

Kolmanneksi, suomalainen miehittäjä Itä-Karjalassa kohteli vuosina 1941–1942 etnisiä venäläisiä ja muita vierasheimoisia asukkaita melkoisen huonosti. Sama koski neuvostotavankien kohtelua, jotka ajautuivat Suomen huonosti hallinnoimilla leireillä joukkomittaisten kuolemien kohteeksi. Vasta vuoden 1942 toisen puoliskon kuluessa Suomi sai leirinsä toimimaan tyydyttävästi.

2.2 Lieventäviä tekijöitä

Ensiksi, Neuvostoliitto kohteli vuosina 1939–1940 Suomea räikeän epäoikeudenmukaisesti vastoin kansainvälistä oikeutta.

²²⁹ Ks. Visuri 2013, s. 66–69.

Toiseksi, sodankäynnissä Suomen aggressiivinen rooli rajoittui ajallisesti vuoden 1941 toiseen puoliskoon. Sen jälkeen Suomen sodankäynti muuttui rintamasodaksi ja puolustussodaksi eikä se osallistunut aktiivisesti Leningradin kuristamiseen eikä Muurmanin radan katkaisuyrityksiin. Sotilaallinen yhteistyö Saksan kanssa Itämerellä jatkui, mutta Suomelle se oli ensisijaisesti puolustuksellista.

Kolmanneksi, koska Neuvostoliiton johtajia ei asetettu oikeudelliseen edesvastuuseen hyökkäyssodasta (talvisodasta) Suomea vastaan, miksi Suomea ja sen johtajia rangaistiin?

2.3 Johtopäätösanalyysi

Raskauttavista tekijöistä keskeisin oli Suomen liittyminen hyökkäyssotaan Saksan rinnalla ja siihen liitännäisenä huomattavan kokoisen vieraan alueen valtaaminen. Lieventävistä tekijöistä tärkein oli se, että Neuvostoliitto oli loukannut Suomea ja kansainvälistä oikeutta räikeästi. Toisen maailmansodan selvittelyissä edellinen (raskauttava) nousi tärkeämmäksi kuin jälkimmäinen (lieventävä). Osoitus raskauttavan tekijän painoarvosta oli se, että liittoutuneiden valtioiden mielestä toiminnallaan Suomi oli menettänyt oikeuden vaatia korvausta Neuvostoliitolta talvisodan laittomuudesta.²³⁰

Amerikkalaisen asiantuntijan E. Ziemken mukaan Suomi oli yhtäältä joutunut kahden suurvallan väliseen puristukseen ja toisaalta ajautunut omien ambitoidensa uhriksi.²³¹ Tarkan johtopäätös on, että länsimaiden mielestä Suomi sai terveellisen opetuksen kärsimättä ylisuuria seuraamuksia.²³² Nämä arviot vaikuttavat osuvilta.

Syyskuun 1944 välirauhansopimuksen jälkeen Suomi toivoi, että lopullisesta rauhansopimuksesta neuvoteltaessa se voisi saada jotain helpotuksia. Pariisin rauhankonferenssissa vuonna 1946 Suomi pyysi sille määrätyn sotakorvauksen pienentämistä ja rajan vetämistä niin, että Viipuri jäisi Suomen alueelle. Neuvostoliitto kuitenkin kieltäytyi voimakkein sanankääntein hyväksymästä Suomen ehdotuksia ja sai tahtonsa läpi. Johtavilla länsimailla oli monia erimielisyyksiä Neuvostoliiton kanssa ja ne keskittyivät sellaisiin, joissa niiden omat poliittiset edut olivat pinnalla. Niiden näkemyksen mukaan Suomen oli tultava toimeen Neuvostoliiton kanssa kahdenvälisissä neuvotteluissa.²³³

Positiivista Suomelle jatkosodan loppuselvittelyssä oli se, että se sai järjestää sille määrätyn johtajiensa oikeudenkäynnin omassa tuomioistuimessaan. Rangaistusten asteikoksi muodostui kymmenestä vuodesta kahteen vuoteen vankeutta. Tuomitut

²³⁰ Liittoutuneilla valtioilla oli tiedossa se, että Neuvostoliiton ehdotus aluevaihdoksista syksyllä 1939 ei ollut uhkavaatimus vaan neuvottelutarjous. Leningradin turvallisuuden varmistaminen oli ymmärrettävää.

Neuvostoliiton ehdotus ei ollut Suomelle edullinen, mutta siitä olisi voitu luoda sellainen kompromissi, joka Suomen olisi kannattanut hyväksyä. Poliittinen tilanne Euroopassa oli kireä ja vaati pieniltä valtioilta suurta taitoa välttää joutumasta sotaan. Ajatusta talvisodassa menetettyjen alueiden takaisinsaamisesta neuvottelujen kautta ei kuitenkaan ole syytä haudata, vaikka tämä – edes rajoitetussa määrin – on epätodennäköistä. Pietarin kaupungin lähistölle ei ole syytä pyrkiä. On myös muistettava, että kuluneen 75 vuoden aikana menetetyt alueet ovat vahvasti venäläistyneet. Karjalaisethan muuttivat alueilta pois Suomeen.

²³¹ Ziemke 1959, s. 203–204. Jokipiin näkemys on samanlainen. Ks. Jokipiä 1987, s. 109. Ks. myös Magill 1981, s. 87.

²³² Tarkka 1977, s. 63.

²³³ Pariisin rauhankonferenssista ks. Polvinen 1981, s. 183–244.

kärsivät rangaistuksensa suomalaisessa vankilassa ja Suomella oli laaja toimivalta päättää heidän armahtamisestaan. Lopputulos oli, ettei heistä kukaan ollut vankilassa kolme vuotta pitempään.²³⁴ Samoin sotavankeihin ja Itä-Karjalan siviiliasukkaisiin kohdistetuista väkivallanteoista syytettyjen henkilöiden tuomitsemisen ja vankeuden Suomi sai järjestää oman oikeuslaitoksensa puitteissa.

Toteuttiko Suomen saama kohtelu *oikeudenmukaisuuden periaatetta*, kuten Pariisin rauhansopimuksen johdannossa lausuttiin? Oikeudenmukaisuus on vaativa termi, vaikka sitä jouduttaisiinkin soveltamaan monimutkaisissa poliittisissa oloissa. Periaatteen toteutuminen vaatii, että tilanteen tärkeimmät tekijät on huomioitu tai ainakaan mitään niistä ei ole jätetty täysin vaille huomiota. Periaatteen toteutumista on vaikeuttanut sotien jälkeisissä rauhanneuvotteluissa se, että rauhansopimuksissa säännönmukaisesti voittajavaltiot eivät ole joutuneet minkäänlaiseen edesvastuuseen sotatoimistaan. Riittävää ei ollut, että Kansainliiton yleiskokous tuomitsi vuoden 1939 Neuvostoliiton hyökkäyksen, sillä Kansainliitto ei ryhtynyt mihinkään konkreettisiin toimenpiteisiin Suomen puolesta. Totta on, että ensisijaisesti Saksan harjoittaman tuhoamissodan takia Neuvostoliitto ja sen väestö kärsivät suunnattomasti ja Suomella oli osallistumisensa takia pieni osavastuu, mutta oikeuttiko se niin suuret sanktiot, joita Pariisin rauhansopimus määräsi? Neuvostoliitto ei joutunut minkäänlaiseen edesvastuuseen hyökkäyksestä Suomeen eikä Baltian valtioiden itsenäisyyden kumoamisesta.

Arvioni on, että Suomen saamaa kohtelua olisi parempi arvioida *kohtuusperiaatteen* mukaan. Siinä voidaan paremmin ottaa huomioon olemassa olevat tosiasialliset rajoitukset – tässä tapauksessa etenkin se, että Suomi hävisi jatkosodan, ja se, että rauhansopimuksissa voittajavaltiot eivät tapaa joutua edesvastuuseen sotatoimistaan.

Seuraavassa vertailen Suomen saamaa kohtelua Romanian ja Unkarin saamaan kohteluun. Nämä kaksi valtiota olivat ilmeisessä liittolaissuhteessa Saksaan kuten Suomikin. Edesauttaako vertaileva analyysi vastausta tämä luvun otsikon kysymykseen, eli kohdeltiinko Suomea liian ankarasti jatkosodan jälkeisessä rauhanprosessissa?

3. Vertailua Suomen, Romanian ja Unkarin välillä

Saksalla oli joukko kanssasotijavaltioita ja muita kanssasotijoita sen sodassa Neuvostoliittoa vastaan. Ne valtiot, joilla oli eniten samanlaisuutta Suomen kanssa, olivat Romania ja Unkari. Pariisin rauhankonferenssissa vuonna 1947 liittoutuneet tekivät rauhansopimukset, paitsi näiden kolmen valtion kanssa, myös Bulgarian kanssa, joka sekin oli Saksan kanssasotija mutta ei käynyt sotaa Neuvostoliittoa vastaan. Italia oli Saksan läheinen kanssasotija, mutta sen samanlaisuudet Suomen kanssa olivat vähäiset.

3.1 Romania

Romania menestyi hyvin ensimmäisen maailmansodan rauhanjärjestelyissä. Sen alue laajeni huomattavasti Itävalta-Unkarin ja Venäjän keisarikuntien romahdettua. Voittajavaltiot eli ns. ympärysvallat (Britannia, Ranska ym.) antoivat rauhansopimuksissa

²³⁴ Tarkka 2009, s. 263–279 ja 293–302.

hyväksyntänsä aluesaannoille.²³⁵ Romania oli kuningaskunta, jossa yhä autoritäärisemmäksi käyvä kuningas julisti diktatuurin vuonna 1938.

Vuonna 1940 Romania menetti suurimman osan ensimmäisen maailmansodan jälkeen saamistaan alueista. Neuvostoliiton ultimaatumien seurauksena kuningas suostui luovuttamaan Bessarabian ja Bukovinan Neuvostoliitolle. Ensimmäisen maailmansodan loppuvaiheista lähtien Venäjä/Neuvostoliitto protestoi jatkuvasti sitä vastaan, että Romania oli vienyt siltä ko. alueet. Siksi Neuvostoliitto ei ollut luonut lainkaan diplomaattisia suhteita Romaniaan. Kaksi uutta ultimaatumia johtivat alueiden luovuttamiseen Unkarille ja Bulgarialle. Saksalla oli ollut tukirooli jälkimmäisissä. Näin yhden vuoden aikana Romania menetti noin kolmasosan alueestaan ja sen väestö pieneni kuudella miljoonalla. Kuningas syöstiin vallasta ja tilalle tuli Saksaa suosivan marsalkka Ion Antonescun johtama sotilasdiktatuuri.

Romania liittyi Saksan hyökkäyssotaan Neuvostoliittoa vastaan heti kesäkuussa 1941. Se valtasi menettämiään alueita takaisin ja sen tulevaisuuden näkymät olivat lupaavat. Sodankäynnissä Romaniasta tuli pian Saksan tärkein liittolainen sodassa Neuvostoliittoa vastaan.²³⁶ Romanian joukot taistelivat välistä saksalaisen komentajan alaisuudessa ja välistä itsenäisesti Odessassa, Sevastopolissa, Stalingradissa ja Kaukasuksella vuosina 1941–1943. Vuoden 1942 lopulla Saksan ja Romanian armeijat sopivat valtaamansa Ukrainan jakamisesta keskenään. Romaniassa oli itärintamalla satojatuhansia sotilaita. Sen 3. ja 4. armeijat osallistuivat Stalingradin valtaukseseen, mutta Neuvostoliiton armeija löi ne marraskuussa 1942 tuottaen niille valtavat tappiot.²³⁷ Stalingradin katastrofi luhisti Romanian toiveita ja yhdessä Saksan joukkojen kanssa sen joukot alkoivat vetäytyä takaisin länteen päin. Kevääseen 1943 mennessä Romania oli menettänyt noin puoli miljoonaa miestä kaatuneina, haavoittuneina ja Neuvostoliittoon kadonneina.²³⁸ Antonescu arvioi, että Saksa ei voittaisi sotaa ja ryhtyi tunnustelemaan yhteyksiä länsivaltoihin.

Romanian öljykentät olivat suurin yksittäinen öljyvaranto Euroopassa ja erittäin tärkeä Saksalle. Romania toimitti mahtavalle liittolaiselleen öljyä, viljaa ja teollisia tuotteita. Öljykentät joutuivat liittoutuneiden voimakkaiden pommitusten kohteeksi vuonna 1943. Elokuussa 1944 kuningas puolestaan johti vallankaappausta Antonescua vastaan armeijan suuren osan tuella ja palasi valtaan. Pian puna-armeija tunkeutui Romaniaan ja aseleposopimus solmittiin 12.9. Neuvostoliiton määräysvallassa. Romania osallistui vielä huomattavalla panoksella Saksan ja tämän valtaaman Unkarin vastaiseen sotaan. Neuvostoliitto esitti johtavaa osaa Romanian poliittisessa elämässä ja niinpä vuonna 1947 Romaniasta tuli sosialistinen kansantasavalta.

Liittoutuneiden valtioiden hyväksymän periaatteen mukaan akselivaltioiden tuli palauttaa kaikki valtaamansa vieraat alueet niiden alkuperäiselle omistajavaltiolle. Niinpä

²³⁵ Harjula 2009, s. 129–132 ja 230–231. Saksan ja Itävalta-Unkarin keisarikuntien johtamaa liittoutumaa kutsuttiin keskusvalloiksi.

²³⁶ Romanian roolista toisessa maailmansodassa ks. *ibid.*, s. 129–147 ja 232–233; Third Axis, Fourth Ally: Romanian Armed Forces in the European War 1941-1945, toim. Mark Axworthy & Cornel Scafes & Christian Craciunoiu, (Arms and Armour Press: London 1995); Beevor 2006, s. 49, 110–112, 226–227, 274, 278–281, 292–293, 300–305, 309–312, 319, 326, 378, 446, 456, 486 ja 515; Crawford, 2003, s. 106–107; sekä <http://countrystudies.us/romania/22.htm> ja <https://ww2db.com.country/romania> – molemmissa vierailtu 12. helmikuuta 2018.

²³⁷ Crawford 2006, s. 106–107.

²³⁸ Harjula 2009, s. 141.

Romania sai takaisin Bulgarialle ja Unkarille luovuttamansa alueet. Liittoutuneisiin kuuluvan Neuvostoliiton valtaamia Bessarabiaa ja Bukovinaa se ei saanut takaisin.

Sotavankien kohtelusta on ollut vaikea saada tietoja. Vallatessaan Odessan, Romania otti yli 90 000 sotavankia, joista leireille jääneiden kuolleisuusprosentti jäi alle kauden.²³⁹ Tämä positiivinen tulos kalpenee kuitenkin haamuksi sen rinnalla, miten Romania kohteli vallattujen alueiden juutalaisia. Romanian hallituksen tilaama ja hyväksymä kansainvälinen asiantuntijaraportti vuodelta 2004 toteaa, että Romaniassa ja sen valtaamilla alueilla 280 000–380 000 juutalaista surmattiin. Asiantuntijaraportin mukaan kaikista Saksan liittolaismaista Romaniassa oli tilillään enemmän juutalaisten surmatöitä kuin millään muulla valtiolla Saksaa lukuun ottamatta.²⁴⁰ Kyseessä ei ollut mikään valvonnan puutteellisuus vaan hallituksen harjoittama tuhoamispolitiikka. Omaan juutalaisia valtiovalta ei vainonnut järjestelmällisesti, vaan suurin osa heistä säilyi hengissä. Romanian toteuttamat juutalaissurmat olivat räikeimpiä rikoksia ihmisyyttä vastaan, ne merkitsivät joukkotuhontaa eli kansanmurhaa.

3.2 Unkari

Unkarin osa ensimmäisen maailmansodan loppunäytöksessä oli Romaniaan verrattuna vastakkainen. Unkari oli tärkeä osa Itävalta-Unkarin keisarikuntaa; sen alueella asui runsaasti vähemmistöjä, joiden etninen emämaa oli jokin Unkarin naapurimaa. Vähemmistöjen yhteenlaskettu määrä ylitti unkarilaisten määrän. Unkari harjoitti tiukkaa politiikkaa vähemmistöihinsä nähden kieltäen näiltä kielelliset oikeudet ja autonomian ja pakottaen niitä integroitumaan unkarilaisväestöön ja unkarilaisuuteen. Johtava eliitti ei suostunut yleiseen ja yhtäläiseen äänioikeuteen. Tyytymättömät vähemmistöt pyysivät tukea etnisiltä emämailtaan, jotka alkoivat vallata maailmasodassa vaikeuksiin joutuneelta Unkarilta sen reuna-alueita. Unkari menestyi huonosti sodankäynnissään.²⁴¹ Itävalta-Unkari hylkäsi vuonna 1917 ympärysvaltojen sille tekemän melko edullisen rauhanehdotuksen, jonka ehtona oli suhteiden katkaisu Saksaan. Csernok arvostelee hylkäästä ankarasti: ”Tarjous tehtiin henkihieverissä viruvalle, kuilun reunalla horjuvalle kaksoismonarkialle, jonka sisällä suurimmassa vaarassa oli epäedullisista kansallisuuksien voimasuhteista kärsinyt Unkari.” Hänen mukaansa päätöksenteossa avainasemassa olivat muutama itävaltalainen poliitikko ja esikuntaupseeri yhdessä Unkarin pääministerin kanssa. ”Tämä oli ’kohtalon’ viimeinen isku, joka hajotti vanhan Unkarin.”²⁴² Maailmansodan loppuaikoina muiden kuin keskusvaltojen suhtautuminen Unkariin oli kielteinen.²⁴³ Keisarikunta hajosi ja Trianonin rauhansopimuksessa vuodelta 1920 Unkarista jäi jäljelle vain pieni ja tyytymätön kansakunta. Unkari menetti 71 % alueestaan ja yli puolet 21 miljoonasta asukkaastaan. Monet unka-

²³⁹ Tämän tiedon sain sähköpostilla 14.9.2020 tutkija Mirko Harjulalta, joka on kirjoittanut teoksen ‘Romanian historia, 2020’.

²⁴⁰ *Final Report of the International Commission on the Holocaust in Romania*, <https://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Holocaust/Romania/execsum.pdf> – vierailtu 6. helmikuuta 2018.

²⁴¹ Unkarin roolista ensimmäisessä maailmansodassa ks. Csernok 2014, s. 9–12 ja 40–98, ja Nyyssönen 2017, s. 110–119.

²⁴² Csernok 2014, s. 77–78.

²⁴³ Rauhaneuvotteluissa liittoutuneiden ja Unkarin välillä jälkimmäisen edustaja toimi Csernokin mukaan väärällä taktiikalla. Hän ”esitti häväistykseksi tulleen neidon viattomuuden valituksia, kun voittajavalttojen edustajat halusivat kuulla kypsään ikään ehtineen aviorikkojan katumuksen osoituksia”. Kun Unkarin edustaja kuuli kovat rauhanehdot, hänen reaktionsa oli dramaattinen: Unkarin tuli päättää siitä, tehdäkö itsemurha vältyäkseen kuolemalta. Ks. Csernok 2014, s. 87.

rilaiset (3 miljoonaa) eivät enää asuneetkaan Unkarissa vaan sen naapurimaissa, joissa heistä tuli etnisiä vähemmistöjä.

1920–1930-luvuilla unkarilaiset kokivat Trianonin sopimuksen kirveleväksi avohaa- vaksi – eivät siihen johtanutta Unkarin sotilaallista tappiota maailmansodassa. Kun Saksa, joka niin ikään oli jäänyt tyytymättömäksi ensimmäisen maailmansodan loppu- selvittelystä, alkoi vaatimaan menettämiään alueita takaisin, Unkari ei halunnut jäädä syrjään vaan oli valmis yhteistyöhön Saksan kanssa saadakseen alueita takaisin. Tämä osoittautui hyödylliseksi vuosina 1938–1940, kun Saksan tuella Unkari valtasi Roma- nialta Transilvanian ja sai pilkotulta Tsekkoslovakiasta Slovakiassa sijaitsevia alueita takaisin. Saksan painostuksesta Unkari liittyi akselivaltoihin vuonna 1940 ja seuraa- vana vuonna se sai takaisin eräitä alueita Jugoslaviasta, jonka Saksa oli miehittänyt.

Kun Saksa oli valmis hyökkäämään Neuvostoliittoon, Hitler ei pyytänyt Unkaria mu- kaan. Romanian liittyttyä sotaan Unkari ei halunnut jäädä syrjään, sillä se pelkäsi Saksan antavan Romanialle paremman aseman alueiden takaisinsaannissa. Kun 26. kesäkuuta 1941 tunnistamattomat ilmavoimat pommittivat Kosicea, Unkari käytti sitä hatarana perusteena katsoa olevansa sodassa Neuvostoliittoa vastaan.²⁴⁴ Unkarin armeija oli kuitenkin heikko ja saattoi antaa vain rajoitetun panoksen Operaation Barbarossaan. Hitlerin vaadittua tehokkaampaa osallistumista hallitus teki parhaansa ja niinpä vuonna 1942 noin 200 000 unkarilaissotilasta taisteli itärintamalla Unkarin kuninkaal- lissessa armeijassa saksalaisen komentajan alaisuudessa. Se sai osansa Stalingradin ja pian sen jälkeen käytyjen taisteluiden tappioista eikä kelpannut enää tehokkaaksi ar- meijaksi.²⁴⁵ Kun kävi selväksi, että Saksa häviäisi sodan, vuoden 1944 alussa Unkarin johto pyrki yhteyteen liittoutuneiden kanssa ja onnistui pääsemään salaisiin neuvotte- luihin niiden kanssa. Hitler kävi epäileväksi ja määräsi maaliskuussa Saksan armeijan miehittämään Unkarin. Unkari ajautui Saksan määräysvaltaan ja fasistismieliset unka- rilaiset pääsivät syksyllä 1944 valta-asemaan. Budapestin taistelusta 1944–1945 muo- dostui yksi maailmansodan verisimmistä taisteluista. Neuvostoliiton joukot valtasivat Unkarin ja se teki aseleposopimuksen Neuvostoliiton kanssa ja sitten myös liittoutu- neiden kanssa. Neuvostoliitto piti määräysvaltaa Unkarissa, jossa kuningaskunta lop- pui vuonna 1946 ja fasisteja vastaan taistelleet voimat olivat vahvoilla. Sosialistinen kansantasavalta julistettiin vuonna 1949.

Unkarille sen ottamat sotavangit eivät muodostuneet taakaksi, sillä se oli sopinut Sak- san kanssa luovuttavansa heidät kaikki Saksalle.²⁴⁶ Tämä on todisteena sille, että sota- rintamalla Unkari oli alisteinen Saksalle.

Juutalaisilla oli suuria vaikeuksia sodan aikaisessa Unkarissa, mutta yleensä hallitus- valta ei vainonnut heitä aktiivisesti ennen Saksan suorittamaa valtausta.²⁴⁷ Unkarin hallitusta voi kuvata vanhoilliseksi ja autoritääriseksi demokratiaksi, joka kykeni estä- mään fasistien valtaannousun aina siihen saakka, kunnes Saksa valtasi Unkarin. Halli- tus pysyi muodollisesti vallassa lokakuuhun 1944 asti, jolloin fasistishenkiset voimat

²⁴⁴ 26.6.1941 Neuvostoliiton ulkoministeri Molotov vakuutti Unkarin Moskovan-lähettiläälle, ettei Neuvostoliitolla ollut aluevaatimuksia Unkarille eikä se aikonut hyökätä Unkariin. Ks. Csernok 2014, s. 13–35.

²⁴⁵ Unkarin roolista kahden maailmansodan välisenä aikana ja toisessa maailmansodassa ks. Csernok 2014, s. 99–157, Nyssönen 2017, s. 119–128, Alnaes 2007, s. 483–489, Beevor 2006, s. 90, 110–112 ja 381; Crawford 2003, s. 111–112; sekä <https://ww2db.com.country/hungary> ja <https://www.globalsecurity.org/military/world/europe/hu-history-2> – molemmissa vierailtu 5.2.2018.

²⁴⁶ Tämän tiedon sain unkarilaiselta professorilta Krisztián Ungvárylta sähköpostitse 21.9.2020.

²⁴⁷ Novi Sadin alueella Unkarin armeija toteutti kuitenkin joukkomurhan, jonka kohteena oli 3 000–4 000 juutalaista ja serbiä. Ks. von Klimo 2018, Chapter 1.

suistivat sen vallasta. Maalis-lokakuun välisen ajan vallassa säilynyt hallitus oli yhteistoimintahallitus samaan tapaan kuin marsalkka Petainin hallitus Ranskassa. Se oli siis muodollisesti vallassa koko kesän ajan, jolloin 430 000 Unkarin juutalaista kuljetettiin keskitysleireihin, pääosin Auschwitz-Birkenauhin, jossa 90 % surmattiin välittömästi. Saksalainen miehittäjä kantoi päävastuun juutalaisten tuhoamisesta, mutta ilman Unkarin hallituksen, viranomaisten ja väestön aktiivista myötävaikuttamista operaatio ei olisi onnistunut. Myöhemmin Unkarin johtajat myönsivät, että unkarilaisten osallistuminen juutalaisten metsästykseen oli valitettavan yleistä. Unkarin valtio ei voi väittää, että se olisi halunnut estää holokaustin mutta ei kyennyt siihen.

3.3 Suomelle, Romanian ja Unkarille yhteisiä piirteitä Saksan rinnalla

Sisällytän tähän jaksoon sellaiset piirteet, jotka olivat yhteisiä kaikille kolmelle valtiolle tai kahdelle valtiolle, mikäli kolmannen eroavaisuus ei ollut perustavanlaatuisen – jos oli, niin asia tulee esille seuraavassa jaksossa.

Turvan saaminen Neuvostoliiton uhalta ja/tai alueiden takaisinsaaminen olivat keskeiset perusteet kolmelle valtiolle osallistua sotaan Saksan rinnalla. Suomi ja Romania olivat joutuneet Neuvostoliiton aluevaltausten kohteeksi. Suomen tärkein aluetoive oli saada takaisin talvisodassa menetetyt alueet ja toinen toive oli vallata Itä-Karjala ja luoda sitä kautta Suur-Suomi. Romania halusi palauttaa ne alueet, joista se joutui luopumaan painostuksen tuloksena vuosina 1938–1940. Unkari halusi palavasti saada takaisin ensimmäisen maailmansodan loppuselvittelyssä menetettyjä alueita. Jos akselivallat olisivat menestyksellisiä sodankäynnissään, lisäalueiden saaminenkin oli näille kolmelle valtiolle mahdollista – ehkä.

Suomella, Romanian ja Unkarilla ei ollut liittosopimusta Saksan kanssa sen hyökätessä Neuvostoliittoon. Sopimusten sijasta oli vain kokouspöytäkirjoja ja epävirallisia yhteisymmärryksiä. Nämä valtiot liittyivät Antikomintern-sopimukseen, mutta se ei velvoittanut niitä osallistumaan Operaatio Barbarossaan. Käytännössä kaikki kolme valtiota liittyivät Saksan hyökkäyssotaan joko 22.6. tai pian sen jälkeen.²⁴⁸

Vaikuttaa vahvasti siltä, että näistä valtioista tuli Saksan liittolaisia. Suomen tavoin Romania ja Unkarikin väittivät, että ne olivat kanssasotijoita, eivät liittolaisia.

Suomi ja Romania vetäytyivät Saksan rinnalta aseleposopimuksilla syys-lokakuussa 1944. Unkari pyrki tekemään sen jo vuoden alussa mutta epäonnistui ja jäi Saksan jyrän alle.

Pariisin rauhankonferenssissa kaikkia kolmea valtiota varten tehtiin vuonna 1947 omat, erilliset rauhansopimukset. Kaikki sopimukset lausuivat johdannoissaan, että Suomi/Romania/Unkari osallistui sotaan Neuvostoliittoa ja Iso-Britanniaa ja muita liittoutuneita valtioita vastaan ja kantoi osansa vastuusta. Jokainen niistä joutui maksamaan 300 miljoonan dollarin sotakorvauksen – Suomi²⁴⁹ ja Romania koko summan Neuvostoliitolle mutta Unkari 200 miljoonaa Neuvostoliitolle ja 100 miljoonaa osaksi Tsekkoslovakialle ja osaksi Jugoslavialle. Rauhansopimukset määräsivät tiukkoja rajoituksia kolmen valtion asevoimien koolle ja laadulle sekä niiden oikeudelle hankkia

²⁴⁸ Jokipii 1987, s. 625–628.

²⁴⁹ Koska Suomen väkiluku oli pienempi kuin Romanian tai Unkarin, Suomen korvausvelvollisuus per asukas oli suurin.

sotamateriaalia Saksalta ja Italialta. Kolmessa rauhansopimuksessa oli siis paljon samanlaisia sääntöjä – se oli tärkeä rauhansopimusten viesti.

3.4 Suomen, Romanian ja Unkarin eroavaisuuksia

Suomella oli kahdessa syyllisyyteen liittyvässä asiassa suuri ero Romaniaan ja Unkariin. Ensimmäisen eron muodosti se, miten nämä valtiot osallistuivat Neuvostoliiton nujertamisyhteyteen. Päinvastoin kuin Romania ja Unkari, Suomi piti asevoimansa rajojensa läheisyydessä eikä lähtenyt sotaretkelle Saksan rinnalla kauas Neuvostoliittoon, 2 000 kilometrin päähän kotimaasta.²⁵⁰ Romania ja Unkari eivät kyenneet perustelemaan sitä, että suojellakseen itseään ja aluettaan niiden oli välttämätöntä osallistua sotaretkeen kauas itään asti. Ilmeistä on, että ne osallistuivat Saksan sotaretkeen päätökseen osallisiksi saaliinjaosta – suurestakin – saavutetun voiton jälkeen. Venäläistutkija Pavel Poljanin mukaan Suomi toimi varsin itsenäisesti suhteessaan Saksaan, kun taas Romanian ja Saksan liittolaisuussuhteessa Romania oli selvästi alisteisessa asemassa, se oli tyyppinen satelliittivaltio.²⁵¹ Tämä lausuma soveltuu hyvin myös Unkarin suhteeseen Saksaan.

Toinen suuri ero oli ihmisoikeuksien alalta²⁵² ja koski Suomen ja Romanian osalta vallattujen alueiden asukkaiden kohtelua ja Unkarin tapauksessa erityisesti omien kansalaisten kohtelua. Romanian Antonescun hallitus tuhosi ainakin 280 000 juutalaista – ilmeisesti vielä enemmän. Kyseessä oli kaikista räikein rikos ihmisyyttä vastaan, kansanmurha. Unkarin hallitus ja viranomaiset kantoivat huomattavan osavastuun kesän 1944 operaatiosta, jossa noin 430 000 Unkarin juutalaista kuljetettiin Saksan ylläpitämiin tuhoamisleireihin. Vaikka ei voida sanoa, että ongelmavuosina 1941–1942 Suomi kohteli edes tyydyttävästi valtaansa joutuneita vihollismaiden kansalaisia, se ei syyllistynyt heidän tarkoitukselliseen tuhoamiseensa. Saksalle Suomi luovutti alle 600 sellaista sotavankia, joiden pikainen tuhoaminen Saksassa oli todennäköistä. Suomen toteuttamat sota-oikeuden loukkaukset olivat selvästi keveämmässä kategoriassa kuin Romanian ja Unkarin loukkaukset. Lukumääräisesti niiden tuottamat kuolemat olivat alle 10 % Romanian ja Unkarin vastaavista. Suomen vastuu loukkauksista oli vain pienessä määrin tekijän vastuuta – pääosin sen vastuu aiheutui sen päättävien viranomais-

²⁵⁰ Muistettakoon poikkeuksena kuitenkin, että paljon pitemmälle Neuvostoliittoon eteni suomalaisista vapaaehtoisista koostunut SS-pataljoona, joka perustettiin kesällä 1941. Siinä oli noin 1400 vapaaehtoista, jotka saivat koulutusta syksyllä 1941 Saksassa. Pataljoona saavutti taisteluvälmiuden saman vuoden lopulla. Se liitettiin Saksan armeijaan, jonka riveissä se osallistui taisteluihin Ukrainassa ja Kaukasuksella. Taisteluiden tuloksena pataljoonan rivit harvenivat – kuolleita oli 256, kadonneita 14 ja haavoittuneita 686. Vuonna 1943 Suomi halusi vetää harvenneen vapaaehtoispataljoonan pois Saksasta. Se saapui kesäkuun alussa ja hajotettiin. Suomen sotimisen kokonaisuudessa pataljoonan merkitys oli vähäinen.

²⁵¹ Poljan 2008, s. 182.

²⁵² Tässä on syytä selvittää ihmisoikeuksien tilaa toisen maailmansodan aikaisessa kansainvälisessä oikeudessa. Eroavaisuus nykyaikaan on, että hyvin pitkälle se oli valtion sisäisen toimivallan piirissä, miten se kohteli omia kansalaisiaan. Tämän julkatoi Nürnbergin kansainvälinen sotilastuomioistuimen katsoessaan, että rikokset ihmisyyttä vastaan -kategoria soveltuu sodankävijävaltion sotilaiden ja virkailijoiden suorittamiin rikoksiin vain toisten valtioiden kansalaisia, ei omia kansalaisia vastaan. Etenkin Unkarin tapauksessa juutalaisiin kohdistetut tuhoamistoimet suunnattiin valtaosaltaan oman valtion kansalaisiin.

Nürnbergin tuomioistuimen linjanvetoa ei ole syytä soveltaa sellaisenaan tässä tehtävään analyysiin. Martensin klausuuli puhui sivistyskansojen kesken vakiintuneista tavoista, ihmisyyden laeista ja julkisen omantunnon vaatimuksista. Juutalaisten ja muiden ryhmien joukkomittainen tuhoaminen oli täysin vastoin klausuulin periaatteita ja arvoja, eikä sellainen voinut olla laillista Romanian tai Unkarin kansallisessa oikeudessa.

ten suorittamasta välinpitämättömästä leirien valvonnasta ja leväperäisestä reagoimisesta ilmenneisiin ongelmiin.²⁵³

Nämä kaksi eroavaisuutta ovat perustavanlaatuisia, sillä ne manifestoivat Romanian ja Unkarin selvästi suurempaa syyllisyyttä kuin mitä Suomella oli. Niiden olisi tullut näkyä Pariisin rauhansopimuksissa.

Kolmas suuri eroavaisuus Suomen ja kahden muun valtion välillä oli se, ettei Suomea vallattu toisen maailmansodan aikana. Suomi kykeni säilyttämään itsenäisyytensä siedettävien de facto -rajoituksin ja näin ollen säilyttämään perustuslaillisen ja yhteiskunnallis-taloudellisen järjestelmänsä. Sen sijaan Neuvostoliitto valtasi Romanian ja Unkarin ja piti niissä ylintä valtaa. Nämä kaksi valtiota siirtyivät sosialistiseen järjestelmään 1940-luvun lopulla. Kun Neuvostoliitto piti Romaniaa ja Unkaria tiukasti käsissään Pariisin rauhankonferenssin aikaan ja aikoi liittää ne perustamansa sosialististen valtioiden ryhmään, se ei nähtävästi pitänyt tarpeellisena rangaista niitä kovemmin kuin Suomea. Neuvostoliitolle riitti, että Romanian ja Unkarin sodanaikaiset johtajat ja johtavat virkamiehet tuomittiin ankariin rangaistuksiin.

Sodan jälkeisessä selvittelyssä pääperiaate oli, että Saksa ja sen liittolaiset menettivät kaikki valtaamansa alueet. Kolmen käsiteltävän valtion kohdalla oli kuitenkin pieniä eroavaisuuksia. Suomen oikeus vaatia talvisodan seurauksena menetettyjen alueiden palauttamista oli perusteiltaan vahva kansainvälisessä oikeudessa, sillä ne oli menetetty hyökkäyssodan seurauksena. Sen sijaan Suomen oikeus omaehtoisesti vallata Venäjän Itä-Karjala oli heikko. Lopputulos oli, että se menetti kaikki valtauksensa, myös talvisodassa menetetyt alueet, jotka se valtasi takaisin jatkosodan alussa. Lisäksi se menetti vielä vähän enemmän omia alueitaan. Romania puolestaan saattoi argumentoida, että se oli menettänyt alueita kovan painostuksen ja jopa asevoimalla uhkaamisen seurauksena. Se sai takaisin eräitä alueitaan – niitä, jotka se oli menettänyt Unkarille ja Bulgarialle, mutta ei niitä, jotka se oli menettänyt Neuvostoliitolle. Unkarilla ei ollut päteviä laillisia perusteita haastaa ensimmäisen maailmansodan ratkaisua, sillä kyseessä oleva rauhansopimus, vuoden 1920 Trianonin sopimus oli Unkaria velvoittava, voimassa oleva sopimus. Unkari menetti kaikki alueet, jotka se oli saanut vuoden 1937 jälkeen sekä lisäksi vielä pienen alueen Tšekkoslovakialle.

3.5 Vertaileva tiivistelmä

Suomen saldo:

- Joutui talvisodassa Neuvostoliiton laittoman hyökkäyssodan kohteeksi ja menetti noin 10 % alueestaan.
- Koki Neuvostoliiton jatkuvasti suureksi vaaraksi ja haki turvaa Saksasta.
- Saksan hyökkäyksen vanavedessä valtasi takaisin menettämänsä alueet ja vahvasti uskoen Saksan kykyyn lyödä Neuvostoliitto perin pohjin jatkoi välittömästi vanhan rajan yli vallaten Itä-Karjalan syksyllä 1941.

²⁵³ Pohjois-Suomessa tapahtui kyllä kaikenlaista, siellä oli kymmenittäin saksalaisten ylläpitämiä sotavanki- ja työleirejä. Suomalaisjoukot olivat alistaisia korkea-arvoiselle saksalaiskomentajalle, jonka vastuulla saksalaisleirit olivat. Suomi ei puuttunut liittolaisensa ylläpitämien leirien toimintaan, vaikka suomalaisviranomaiset kyllä havaitsivat monia joukkomittaisia väkivallantekoja noilla leireillä. Useimmat noiden leirien asukit oli tuotu eteläisimmiltä Saksan valtaamilta alueilta ja rintamilta, sillä sotilaallinen toiminta Pohjois-Suomesta rajan yli Neuvostoliittoon jäi melko vähäiseksi.

- Lopetti hyökkäyksensä vuoden 1942 alussa eikä enää pyrkinyt valtaamaan lisää alueita.
- Vaikka ei osallistunut enää Leningradin piiritykseen eikä Muurmanin radan katkaisuyrityksiin, piti huomattavan määrän joukkojaan niiden läheisyydessä näin sitoen Neuvostoliiton joukkoja alueelle. Lisäksi yhteistyö Itämerellä jatkui.
- Kävi asemasotaa vuodet 1942–1943 ja joutui keväällä ja kesällä 1944 puolustussotaan torjuakseen Neuvostoliiton joukkojen läpimurron.
- Vuosina 1941–1942 kohteli melko huonosti valtaansa joutuneita venäläisiä ja muita vierasheimoisia, mutta ei toki syyllistynyt heidän tuhoamiseensa.
- Sai järjestää johtajiensa oikeudenkäynnin pitkälti valitsemallaan tavalla – vaikkakin liittoutuneiden valvontakomission alaisuudessa.
- Menetti jatkosodan tuloksena vielä lisää alueita.
- Väli rauhan jälkeen ajoi Lapin sodassa saksalaisia joukkoja pois Suomesta. Ne polttivat vetäytyessään suuren osan Lapin asuntokannasta.

Romanian saldo:

- Joutui luopumaan useista alueistaan toisen maailmansodan aattona ja alussa kovan painostuksen tuloksena.
- Osallistui Saksan hyökkäyssotaan suurella armeijalla aina Stalingradia myöten – osallistui siis tosissaan Neuvostoliiton nujertamis- ja tuhoamisyritykseen. Valtasi suurehkoja alueita vierasta maata.
- Syyllistyi räikeisiin ihmisyyserikoksiin.
- Sen johtajia rangaistiin ankarasti.
- Sai osan menettämistään alueista takaisin.
- Osallistui toisaalta uuden hallituksen määräysvallassa huomattavalla panoksella Saksan vastaiseen sotaan maailmansodan loppuvaiheessa.

Unkarin saldo:

- Sai Saksan avulla alueita useilta naapurivaltioilta toisen maailmansodan aattona ja alussa.
- Osallistui lähes Romanian lailla mutta heikommin voimin Saksan hyökkäyssotaan aina Stalingradiin saakka.
- Stalingradin tappion jälkeen Unkarin armeija menetti tehonsa.
- Kantoi huomattavan osavastuun kesän 1944 osallistumisestaan maan juutalaisten holokaustiin.
- Menetti toisen maailmansodan aattona ja alussa saamansa alueet.
- Monia johtavassa asemassa olleita rangaistiin ankarasti.

3.6 Johtopäätös vertailusta

Huolimatta siitä, että Suomi sai itse hoitaa johtajiensa oikeudenkäynnin, katson, että Suomea kohdeltiin Pariisin rauhansopimuksessa *liian ankarasti*. Romanian ja Unkarin syyllisyys oli selvästi suurempaa kuin Suomen. Tämä vaikuttaa niin selvältä, että johtopäätös voidaan perustaa oikeudenmukaisuusperiaatteeseen.

4. Johtopäätöksiä osasta III

Arvioitaessa Suomen saamaa kohtelua vuoden 1944 välirauhansopimuksessa ja Pariisin rauhansopimuksessa oikeudenmukaisuusperiaate tuottaa sen johtopäätöksen, että Suomea ei kohdeltu oikeudenmukaisesti. Koska kuitenkin olosuhteet olivat sellaiset, että ratkaisujen perustaminen oikeudenmukaisuusperiaatteeseen oli tosiasiasa pois-suljettu mahdollisuus, miten asiaa voitaisiin arvioida väljemmän periaatteen – kohtuusperiaatteen valossa?

Kohtuusperiaate on venyvä periaate. Sen rajojen määrittely on vaikeaa. Apuna määrittelyssä toimikoon suhteellisuusperiaate. Jos jokin seikka valtioiden välisessä järjestelyssä, esim. sopimussäännös, vaikuttaa tilanteen kokonaisarviointiin ilmeisesti suhteettomalta, sitä tuskin voi pitää kohtuullisena. Jos kokonaisarviointi viittaa selvään suhteettomuuteen, järjestely on kohtuuton.

Kuva 8. Luovutusvirkaileija rouva Oili Hämäläinen järjestää viimeisen sotakorvausjunan papereita. Kuva: Suomen Rautatiemuseo / Sakari Laipio 1952.

En katso voivani määrittellä Suomen saamaa kohtelua maailmansodan jälkeisessä tilanteessa selvästi kohtuuttomaksi tai suhteettomaksi – ottaen huomioon Hitlerin Saksan absoluuttisen pahan ruumiillistumana ja rauhansopimusten yleisen luonteen voitajan oikeutena. Pariisin rauhansopimuksen takana seisoivat länsivallat, jotka edustivat toisessa maailmansodassa oikeassa olevaa osapuolta – huolimatta Saksan kaupunkien tuhopommituksista ja atomipommien pudottamisesta kahteen Japanin kaupunkiin. Suomi kykeni (sai) säilyttämään itsenäisyytensä ja loppujen lopuksi sen johtajat selvisivät käytännössä aika vähäisin rangaistuksin. Suomen aluemenetysten ja sille määrät-

tyjen monien rajoitusten valossa koen kuitenkin vaikeaksi pitää Suomen saamaa kohtelua aidosti kohtuullisena.

Mielestäni Suomen saama kohtelu olisi näyttänyt tuntuvasti kohtuullisemmalta, jos Suomi ei olisi menettänyt Viipuria. Viipurin säilymistä alueensa osana Suomi ehdotti Pariisin rauhankonferenssissa, mutta Neuvostoliitto hylkäsi ehdotuksen eivätkä johtavat länsivallat tulleet Suomen tueksi. Se on selvää, että Suomen raja tuli pitää riittävän kaukana Leningradista, mutta jospa Suomi olisi ehdottanut erityisjärjestelyä, joka olisi pitänyt Viipurin Suomen suvereenisuuden alaisena ja jossa oppia olisi otettu Ahvenanmaasta. Suomi olisi esittänyt Viipurin tekemistä avoimeksi kaupungiksi, josta ja jonka lähialueista olisi tehty demilitarisoitu vyöhyke, jossa Suomi ei olisi saanut pitää sotilasjoukkoja, vaan ainoastaan järjestyksen ylläpitoon tarpeellisia poliisivoimia. Neuvostoliitolla olisi ollut valvontaoikeus: konsulaatti Viipurissa kuten sillä oli ja on sellainen valvomassa Ahvenanmaan säilymistä demilitarisoituna. Halutessaan Neuvostoliitto olisi voinut saada vahvemmankin valvontaoikeuden. Järjestelyn olisi tullut olla sellainen, ettei siitä olisi aiheutunut Neuvostoliitolle turvallisuushuolta. Suomi olisi varmasti arvostanut toiseksi tärkeimmän kaupunkinsa pysymistä suvereenisuutensa alaisena.

Presidentti Kekkonen yritti 1960-luvulla saada Neuvostoliiton johtajat keskustelemaan Karjalan alueiden palauttamisesta, mutta yritys ei johtanut konkreettisiin tuloksiin.

Kuva 9. Pariisin rauhansopimusta muistava suomalainen postimerkki vuodelta 1947. Kuva: Postimuseo.

KOKOAVIA PÄÄTELMÄÄ SUOMEN ROOLISTA JATKOSODASSA

Saksan rinnalle

Suomi joutui Neuvostoliiton kansainvälisen oikeuden vastaisen hyökkäyssodan kohteeksi vuonna 1939 ja menetti osan alueestaan hyökkääjälle. Tämän talvisodan jälkeen Suomi etsi suojaa Saksasta Neuvostoliiton uhkaa vastaan ja päätyi läheiseen yhteistyöhön Saksan kanssa vuoden 1941 kuluessa. Kun sotilaallisesti voimakas Saksa ilmoitti Suomelle aikovansa hyökätä Neuvostoliiton kimppuun (operaatio Barbarossa), Suomi näki siinä mahdollisuuden vallata talvisodassa menettämänsä alueet takaisin – ja mahdollisuuden luoda Suur-Suomi valloittamalla Neuvostoliittoon kuuluvan Itä-Karjalan. Vaikutti siltä, että Saksan johtama sotaretki olisi voitokas ja lyhyt, joka johtaisi Neuvostoliiton perusteelliseen tappioon, jopa tuhoon.

Suomi liittyi Saksan hyökkäyssotaan

Suomi perusti sotilasstrategiansa Saksan ylivoimaan: aluksi sen armeija ylitti vuoden 1940 valtakunnanrajan ja valtasi talvisodassa menetetyt alueet. Vanhalta rajalta se jatkoi välittömästi etenemistään Itä-Karjalaan liittyen siten Hitlerin Saksan rinnalle hyökkäyssotaan Neuvostoliittoa vastaan kansainvälisen oikeuden vastaisesti. Voittoisaa uskosta vahvisti se, että Saksa lupasi Suomelle aineellista tukea. Suomi valtasi lähes koko suurikokoisen Itä-Karjalaan myöhempanä päämääränään alueen liittäminen Suomeen.

Kyseenalaisia päätöksiä

Suomen johtajat tekivät jatkosodan alussa kyseenalaisia päätöksiä kuuntelematta Britannian, Yhdysvaltojen ja Ruotsin varoituksia mahdollisista kielteisistä seurauksista. Suomen johtajille ei voinut tulla suurena yllätyksenä se, että Saksan hyökkäyssota Neuvostoliittoon oli julma hävitys- ja tuhoamissota.

Saksan iskukyvyyn yliarviointi

Suomi valtasi suurella armeijallaan tehokkaasti lähes koko Itä-Karjalan joulukuun alkuun 1941 mennessä. Sota oli siis voitollinen, mutta usko siihen, että Neuvostoliitto romahtaisi, ei toteutunut. Suomen johto oli yliarvioinut Saksan sotilaallisen kyvyn ja aliarvioinut puolustussotaa käyvän Neuvostoliiton kyvyn (Suuri Isänmaallinen Sota). Suomen johto joutui toteamaan, ettei sota olisikaan lyhyt. Natsi-Saksan vastainen liittouma osoittautui vahvaksi ja antoi aseellista apua Neuvostoliitolle. Sotilaallisesta menestyksestä huolimatta Suomi oli ylittänyt voimavaransa ja menettänyt enemmän miehiä kuin talvisodassa, eikä sen ollut viisasta toistaiseksi tavoitella mitään lisäalueita.

Suomen sotapolitiikka johti nälänhätään

Suomi oli aloittanut sotimisen suurella armeijalla yli vuoden 1940 valtakunnanrajan 10. heinäkuuta, mutta jo kesän alusta lähtien suurin osa asekuntoisista miehistä oli kutsuttu armeijaan. Näin he eivät osallistuneet millään tavoin kesän sadonkorjuuseen. Tuloksena oli ruokapula, joka Saksan ruoka-avusta huolimatta paheni nälänhädäksi

vuoden 1941 lopusta aina kesään 1942. Se iski voimakkaimmin vankileireille, joissa monet vartijat pahensivat sitä entisestään ottamalla osan leiriläisille tarkoitettusta ruoasta itselleen ja jakamalla ruokaa epätasaisesti. Nälänhätä muodosti tärkeän perusteen sille, että sotavankileireillä ja Itä-Karjalan leireillä kuoli vuonna 1942 leiriläisiä suurin joukoin. Saksasta saatu ruoka-apu lievitti nälänhätää mutta johti Suomen suureen riippuvuuteen Saksasta. Tämä riippuvuus vaikeutti myöhemmin Suomen mahdollisuutta vetäytyä sodasta.

Leiripolitiikkaa

Suomi otti jatkosodassa jopa 70 000 neuvostoliittolaista sotavankia – heistä yli 60 000 vuoden 1941 toisella puoliskolla. Michitettyään Itä-Karjalan Suomi aikoi koota alueen venäläiset ja muut vierasheimoiset asukkaat leireille odottamaan siirtoa pois Itä-Karjalasta Saksan valtaamille alueille Venäjällä. Käytännössä Suomi sai kootuksi leireille vain noin puolet vierasheimoisista asukkaista – enimmillään noin 24 000 henkeä – eikä siirtänyt heitäkään Venäjälle. Niin sotavankien kuin Itä-Karjalan leireillä, jotka oli perustettu kiireellä, ilmeni paljon ongelmia. Ajalla 12/1941–08/1942 sotavankeja kuoli noin 15 000 ja Itä-Karjalan leireillä kuoli vuonna 1942 noin 3 500 henkeä. Leirikuolemien johtavia syitä olivat ylikansoitus, heikko ravinto ja vaatetus sekä puutteellinen terveydenhoito, jotka edesauttoivat epidemioiden leviämistä. Vastuullisten viranomaisten harjoittama valvonta oli leväperäistä ja ilmenneisiin ongelmiin reagoitiin viiveellä. Asennepuolella syitä olivat ryssäviha, revanssihenki ja voitonvarmuus. Kun ulkomailta alkoi kuulua kritiikkiä ja Suomen ruokatilannekin parani, leirien oloja saatiin parannettua. Vuosina 1943–1944 olot niillä olivat melko hyvät. Se tosin ihmetyttää, että vielä tuolloinkin suuria määriä Itä-Karjalan asukkaita pidettiin leireillä.

Suomen sotainto hiipui

Saksa huomasi vuoden 1942 alussa Suomen sotainnostuksen hiipumisen ja patisti liittolaistaan osallistumaan yhteiseen projektiin Leningradin murskaamiseksi ja Muurmanin radan katkaisemiseksi, mutta Suomi ei ollut halukas osallistumaan vaan keksi verukkeita. Marsalkka Mannerheim arvioi, että osallistumalla Leningradin valtauksen Suomi menettäisi paljon miehiä. Muurmanin radan valtauksen osallistuminen suututtaisi länsiliittoutuneita, jotka toimittivat materiaaliapua Neuvostoliitolle sitä kautta. Suomi katsoi, että sen sotilaallinen asema ei ollut enää niin vahva, että sillä olisi varaa suututtaa länsiliittoutuneita, joiden hyvästä tahdosta se saattaisi olla riippuvainen rauhanteossa. Vuoden 1943 alussa Suomen johto joutui arvioimaan, että luultavasti Saksa häviäisi sodan ja samoin saattaisi käydä Suomelle, ellei se pääsisi ajoissa irti sodasta.

Saksa hävisi, Suomi säilytti itsenäisyytensä

Saksa hävisi sodan ja samoin teki Suomi. Sitkeän puolustustaistelun avulla Suomi vältti sotilaallisen miehityksen ja kykeni säilyttämään itsenäisyytensä. Suomen sotilaallinen saavutus oli kunnioitettava, kun sitä vertaa monien muiden valtioiden asemaan. Euroopassa oli vain kolme maailmansotaan osallistunutta valtiota, joiden pääkaupungit eivät joutuneet vieraiden joukkojen valloittamiksi sodan jossain vaiheessa: Moskova, Lontoo ja Helsinki.

Miten Suomi noudatti kansainvälisoikeudellisia velvoitteitaan?

Selvitin johdantoluvussa pyrkimystäni analysoida sitä, miten hyvin Suomi noudatti jatkosodassa kansainvälisoikeudellisia velvoitteitaan. Olen esittänyt vastausanalyysit osissa I-III edellä, mutta tässä kiteytän vastaukseni ytimen. Suomen vihamielisyys ja pelko Neuvostoliittoa kohtaan talvisodan jälkeen oli ymmärrettävää, mutta Suomen valitsema ratkaisu luottaa Saksan ylivoiman varaan johti vähättelevään suhtautumiseen kansainvälistä oikeutta kohtaan, ja osoittautui maailmansodan edetessä epäonnistuneeksi. Suomi osallistui vuoden 1941 toisella puoliskolla voimaperäisesti Saksan hyökkäyssotaan Neuvostoliittoa vastaan ja valtasi suurikokoisen Itä-Karjalan. Tämä oli Suomen vakavin kansainvälisen oikeuden loukkaus jatkosodassa.

Toisen ongelman muodosti se, miten Suomi kohteli valtaansa joutuneita Neuvostoliiton kansalaisia. Sitä on kuitenkin korostettava, ettei pyrkimyksenä ollut tuhota sotavankeja tai Itä-Karjalan leirien asukkaita vaan korkeat kuolleisuusluvut vuonna 1942 johtuivat ensisijaisesti tuottamuksellisista syistä – silti kansainvälistä oikeutta loukaten. Suomen valtion vastuu sotavankien ja Itä-Karjalan leirivankien kuolemista ei perustunut tahallisuuteen vaan leväperäisyys-perusteiseen tuottamuksellisuuteen. Sen päälle tuli leirihenkilökunnan yksilöperusteinen rikosoikeudellinen vastuu.

Suomi luovutti Saksalle 520 sotavankia olosuhteissa, joissa oli aivan ilmeistä, että kaikki tai ainakin lähes kaikki surmattaisiin pian. Tällainen luovutus loukkasi kansainvälistä oikeutta.

Totean johtopäätöksenä kansainvälisoikeudellisesta analyysistäni, että jatkosodan alkupuoliskolla voitonvarma Suomi piti kansainvälisoikeudellisia velvoitteitaan toisarvoisina.

Pariisin rauhansopimus

Jatkosodan jälkeen Suomen kohtalo oli liittoutuneiden valtioiden määräysvallassa, etenkin Neuvostoliiton. Pariisin vuoden 1947 rauhansopimus totesi johdannossaan, että *Suomi osallistui Saksan liittolaisena sotaan Neuvostoliittoa vastaan ja kantoi osavastuun kyseisestä sodasta*. Rauhanehdot olivat tylyt. Paitsi että Suomi menetti ne alueet, jotka se oli vallannut takaisin vuonna 1941, se menetti jonkin verran myös lisää alueitaan Neuvostoliitolle. Lisäksi sen täytyi maksaa suuri sotakorvaus Neuvostoliitolle ja täytyi alistua moniin etenkin asevoimiaan koskeviin rajoituksiin. Se määrättiin vuokraamaan Porkkalan alue lähellä Helsinkiä sotilastukikohdaksi Neuvostoliitolle 50 vuodeksi ja toteuttamaan sodan ajan johtajiensa oikeudenkäynnin liittoutuneiden valtioiden valvontakomission valvonnan alaisuudessa.

Suomen olisi tullut pidättäytyä Itä-Karjalan miehityksestä

Suomi joutui maksamaan paljon johtajiensa kyseenalaisista päätöksistä vuonna 1941. Pienenä valtiona sen olisi tullut pidättäytyä valtaamasta Itä-Karjalaa suurelta naapurivaltioltaan. Luultavasti Saksa olisi myöntynyt Suomen päätökseen olla tunkeutumatta Itä-Karjalaan, sillä objektiivisesti Suomen kestäkyky oli ollut äärimmillään talvisodassa ja sen jälkeen, kun se joutui asuttamaan noin 420 000 henkilöä, jotka pakenivat Neuvos-

toliitolle menetetyiltä alueilta Suomeen. Hitlerin mielestä Suomi oli talvisodan jälkeen melko heikko.²⁵⁴

Pienten valtioiden vaarat

Pienten valtioiden täytyy harkita varovaisesti ja tarkkaan ulkopoliittisia päätöksiään. Vahva valtio voi välttää ainakin osaksi huonojen päätöstensä seuraukset, mutta pienet valtiot voivat kärsiä pahemmin, jopa ratkaisevasti pahemmin. Suomi joutui johtajiensa ambitoiden uhriksi – hädin tuskin se vältti valloituksen.

Ymmärrän suomalaisten tyytymättömyyden

Tärkeintä Suomelle oli tietenkin itsenäisyyden säilyttäminen – ulkopoliitiikan osalta tosin jonkin verran rajoitettuna – ja demokraattisen järjestelmän säilyttäminen. Suomalaiset olivat kuitenkin tyytymättömiä siihen, miten Suomea oli kohdeltu jatkosodan jälkeisessä rauhanprosessissa. Suomeen hyökännyt Neuvostoliitto vältti kaikki sanktiot. Ymmärrän tyytymättömyyden – mielestäni Suomea kohdeltiin liian ankarasti Pariisin rauhankonferenssissa.²⁵⁵ Mitään ei kuitenkaan ollut tehtävissä, koska johtavat länsivallat olivat osallistuneet aktiivisesti maailmansodan jälkeiseen rauhanprosessiin ja Suomen kohtelu oli saanut niiden hyväksynnän.

Suomi toipui sodasta melko hyvin

Toisen maailmansodan jälkeen Euroopan valtioilla oli suuri tehtävä korjata sodan tuhoja ja jälleenrakentaa maataan. Suomi joutui kuuntelemaan tarkasti Neuvostoliiton näkemyksiä ja sillä oli sisäpoliittisia vaikeuksia, mutta kaikkiaan se pärjäsi hyvin. Se maksoi säädetyllä tavalla sotakorvaukset ja vuonna 1952 se kykeni järjestämään kesäolympialaiset. Jo vuonna 1956 Neuvostoliitto palautti Suomen määräysvaltaan Porkkalan, josta se siis luopui noin 40 vuotta etuajassa. Takaisinsaannilla oli Suomelle suuri merkitys, sillä Porkkala sijaitsi lähellä Helsinkiä ja Neuvostoliiton sotilastukikohta muodosti todellisen uhan Suomen itsenäisyydelle. Porkkalan palautus merkitsi sitä, että kahden valtion suhteet olivat nousseet pois aallonpohjasta. Suomi alkoi kehittyä länsieurooppalaiseksi hyvinvointivaltioksi.

Loppukaneetti koskien kylmän sodan jälkeistä aikakautta

Siinä haravassa, jolla liittoutuneet voittajavallat toteuttivat (symbolisesti) kansainvälistä oikeutta, oli harvat piikit. Euroopassa niihin tarttui vain toisen maailmansodan pääsyllinen, Hitlerin Saksa, ja sen vanavedessä olleet liittolaisvaltiot ja muut kansasotijat. Sen sijaan voittajavaltioihin kuulunut Neuvostoliitto ei joutunut vastuuseen mistään. Tämä oli vakava puute toisen maailmansodan jälkeisessä oikeusprosessissa. Epäsuorasti puutetta kompensoi se tosiasia, että Neuvostoliitto oli kärsinyt sodasta valtavasti Saksan hyökättyä sen kimppuun tuhoamistarkoituksessa. Noin kolmasosa

²⁵⁴ Jatkosodan pikkujättiläinen 2007, s. 134.

²⁵⁵ Ks. perusteluni edellisessä osassa III.

maailmansodassa surmatuista ihmisistä oli Neuvostoliitosta, reilusti yli puolet oli siviilihenkilöitä.²⁵⁶

50 vuotta maailmansodan päättymisen jälkeen saatettiin todeta, että toteutui kansainvälistä oikeutta toteuttaen se, minkä saksalainen kirjailija Friedrich Schiller oli aikanaan pukenut sanoiksi: ”maailmanhistoria on maailman tuomioistuin”.²⁵⁷ Neuvostoliitto hajosi vuonna 1991 ja sen 15 liittotasavaltaa itsenäistyivät, mukana tietenkin Viro, Latvia ja Liettua. Jo hieman aiemmin Neuvostoliitto menetti ylivaltansa itäisessä Keski-Euroopassa, jonka valtiot olivat joutuneet sen määräysvaltaan toisen maailmansodan päättyessä. Viimeksi on syytä mainita, että Josif Stalinin kuoltua vuonna 1953 hänen maineensa merkittävänä valtiojohtajana sai suuria kolhuja, kun tiedot hänen tuhoamis- ja sortopolitiikasta paljastuivat. Satoja tuhansia ihmisiä vapautettiin vankileireiltä ja heidän – kuten myös mielivaltaisesti teloitettujen – maineensa palautettiin.

Historian havina ei ulottunut Suomeen eli se ei ole saanut takaisin mitään menettämistään alueista. Se on toki pärjännyt hyvin ilman niitäkin. Eipähän sillä ole aluekiistoja suurvaltanaapurin taholta.

2000-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä Euroopan turvallisuustilanne alkoi heiketä. Sen aiheuttaja oli autoritäärisiksi muuttunut Venäjä, joka koki itsensä eristetyksi yhä useamman valtion liittyessä Natoon. Venäjän mielestä Naton laajeneminen sen rajoille muodosti sille turvallisuusriskin. Venäjän päähuomio kohdistui Neuvostoliittoon kuuluneisiin Ukrainaan ja Georgiaan, joiden Nato-jäsenyyden se oli onnistunut estämään. Helmikuussa 2022 Venäjä aloitti hyökkäyssodan naapuriaan Ukrainaa vastaan ilmeisessä tarkoituksessa liittää Ukrainan itäinen osa oman suvereenisuutensa alaiseksi ja alistaa Ukrainan hallitus määräysvaltaansa luomalla ns. nukkehallituksen. Hyökkäys ei onnistunut presidentti Putinin odottamalla tavalla, vaan sota jatkui ilman näköpiirissä olevaa ratkaisua sodan päättymisestä. Ukrainalaiset puolustautuivat sitkeästi.

Venäjän aggressio sai Naton ulkopuolella pysytelleet Suomen ja Ruotsin ymmärrettävästi huolestuneiksi ja harkitsemaan vakavasti jäsenhakemusta. Ne lähettivät jäsenhakemuksensa samanaikaisesti. Muutamassa kuukaudessa ne saivat 28 Nato-valtion hyväksynnit jäsenyydelle, mutta kaksi jäsenvaltiota – Unkari ja Turkki – viivyttivät hyväksyntäänsä alkuvuoteen 2023. Helmi-maaliskuussa Suomi sai niiden molempien hyväksynnän, mutta Turkki vaati Ruotsilta lisää myönnytyksiä eikä antanut sille hyväksyntänsä. Vaikeasti ymmärrettävästä syystä myös Unkari viivytti hyväksyntäänsä Ruotsille. Suomesta tuli Naton jäsen huhtikuun alussa 2023.

Miten tilanne ratkeaa, se ei ollut tiedossa tämän tutkimuksen julkaisemisajankohtana. Yleinen arvio oli, että pitemmällä aikavälillä Turkki ja Unkari eivät estä Ruotsin jäsenyyttä.

²⁵⁶ Maailmansodan noin 70 miljoonasta ihmisuhrista noin 23 miljoonaa oli Neuvostoliitosta. Seuraavaksi eniten ihmisiä menetti Kiina (19 miljoonaa). Nämä kaksi valtiota olivat aivan omassa kategoriassaan, sillä seuraavaksi eniten ihmisiä menettivät Saksa ja Puola (5 miljoonaa kumpikin) ja Japani (3,3 miljoonaa).

²⁵⁷ 'Die Weltgeschichte ist das Weltgericht'. Ks. <https://www.buboquote.com/en/quote/3206-schiller-the-history-of-the-world-is-the-world-s-court-of-justice>.

KIRJOITTAJA

Lauri Hannikainen on kansainvälisen oikeuden emeritusprofessori, joka lähes viidennykymmenen vuoden ajan on toiminut tutkijana ja opettajana Suomen yliopistoissa. Eläkkeelle jäätyään hän on jatkanut tutkimustoimintaansa Helsingin yliopistossa. Hänen julkaisunsa käsittelevät laajasti ottaen kolmea kansainvälisoikeudellista asiakokonaisuutta: 1. yleismaailmallisen kansainvälisen oikeuden kysymyksiä, johtavina esimerkkeinä asevoiman käytön sääntely ja kansojen itsemääräämisoikeus; 2. kansainvälisiä ihmisoikeuksia, etenkin vähemmistöjen oikeuksia; sekä 3. Suomen kansainvälisiä velvollisuuksia ja oikeuksia, esimerkkeinä Ahvenanmaan erityisasema ja itsenäisen Suomen käymät sodat. Lukijaa saattaa kiinnostaa hänen laatimansa oppikirja 'Kansainvälisen oikeuden käsikirja' (2014), joka tosin on loppunut kustantajalta mutta on melko hyvin saatavilla kirjastoista.

Hannikaisen pääteos on vuonna 1988 julkaistu 'Peremptory Norms (Jus Cogens) in International Law', joka analysoi sitä, onko kansainvälisessä oikeudessa sellaisia yleismaailmallisia ja ehdottomia normeja, joiden luomista velvollisuuksista mikään valtio ei saa poiketa missään olosuhteissa (781 sivua).

KIRJALLISUUSLUETTELO

Tästä kirjallisuusluettelosta löytyvät lähteinä käyttämäni monografioiden, kokoomateosten, tietokirjojen ja artikkeleiden tiedot. Sen sijaan tiedot sopimusten, raporttien, oikeustapausten ja puheiden ym. lähteistä on annettu asianomaisessa alaviitteessä.

Alnaes, Karsten, *Pimeyden aika – Euroopan historia 1900–1945*, (Otava: Keuruu 2007).

Alexandrov, Stanimir, *Self-Defense Against the Use of Force in International Law*, (Kluwer Law International: The Hague 1996).

Allison, Roy, *Finland's Relations with the Soviet Union 1944–84*, (The MacMillan Press Ltd: London, 1985).

Assarsson, Vilhelm, *Stalinin varjossa*, (WSOY: Porvoo-Helsinki 1963).

Beevor, Anthony, *Stalingrad*, (WSOY: Helsinki 2006).

Beevor, Anthony, *Toinen maailmansota*, (WSOY: Helsinki 2012).

Björkstén, S.R., *Kansainvälinen oikeus*, WSOY: Porvoo ja Helsinki 1937).

von Blücher, Wipert, *Suomen kohtalonaikoja – Muistelmia vuosilta 1935–44*, (WSOY: Porvoo-Helsinki 1951).

Brierly, J.L., *The Law of Nations* (Clarendon Press: Oxford 1955).

Bring, Ove, *Neutralitetens uppgång och fall*, (Atlantis: Stockholm 2008).

Brownlie, Ian, *International Law and the Use of Force by States*, (The Clarendon Press: Oxford 1963).

Cassese, Antonio, *International Law*, Second Ed., (Oxford University Press: Oxford 2005).

Castrén, Erik, *Kansainvälinen oikeus*, (WSOY: Porvoo ja Helsinki 1947).

Castrén, Erik, *The Present Law of War and Neutrality*, (Suomalainen Tiedeakatemia: Helsinki 1954).

Chesterman, Simon, *Just War or Just Peace? Humanitarian Intervention and International Law*, (Oxford University Press: Oxford 2001).

Churchill, Stacy, *Itä-Saksan Karjalan kohtalo 1917–1922*, (WSOY: Porvoo-Helsinki 1970).

Crawford, Steve, *Saksan itärintama 1941–45*, (Gummerus: Helsinki 2006).

Czernok, Attila, *Katkennut silta – Unkarin unohdettu historia*, (Into: Helsinki 2014).

Friman, Johanna, *Revisiting the Concept of Defence in the Jus ad Bellum*, (Hart: Oxford 2017).

Green, L.C., *Superior Orders in National and International Law*, (A.W. Sijthoff: Leyden 1976).

Hannikainen, Lauri, *Peremptory Norms (Jus Cogens) in International Law*, (Finnish Lawyers' Publishing Company: Helsinki 1988).

- Hannikainen, Lauri “The Finnish Civil War 1918 and its Aftermath”, teoksessa Lauri Hannikainen & Raija Hanski & Allan Rosas, *Implementing Humanitarian Law Applicable in Armed Conflicts – The Case of Finland*, (Martinus Nijhoff Publishers: Dordrecht 1992), s. 8–40.
- Hannikainen, Lauri, “Military Occupation of Eastern Karelia by Finland in 1941-1944: was international law pushed aside?”, teoksessa *Searching for a Principle of Humanity’ in International Humanitarian Law*, toim. K.M. Larsen, C.G. Cooper and G. Nystuen, (Cambridge University Press: Cambridge 2013), s. 183–203.
- Hannikainen, Lauri, *Kansainvälisen oikeuden käsikirja*, (Tietosanoma: Helsinki 2014).
- Hannikainen, Lauri, “Finland’s Continuation War (1941–1944): War of Aggression or Defence? War of Alliance or Separate War?”, *Baltic Yearbook of International Law*, Volume 17 (2017/2018), s. 77–121.
- Hanski, Raija, “The Second World War”, teoksessa Lauri Hannikainen & Raija Hanski & Allan Rosas, *Implementing Humanitarian Law Applicable in Armed Conflicts – The Case of Finland*, (Martinus Nijhoff Publishers: Dordrecht 1992), s. 41–101.
- Harjula, Mirko, *Romanian historia*, (Books on Demand GmbH: Norderstedt, 2009).
- Hilger, Gustav & Meyer, Alfred G., *The Incompatible Allies – A Memoir History of German-Soviet Relations 1918–1941*, (The MacMillan Company: New York, 1953).
- Hristoforov, Vasili, “Sotavankileirit Suomessa ja Norjassa”, teoksessa Lars Westerland (toim.), *Sotavangit ja internoidut – Prisoners of War and Internees*, (Kansallisarkisto: Helsinki 2008), s. 114–122.
- Hyytiä, Osmo, “*Helmi Suomen maakuntien joukossa*” – *Suomalainen Itä-Karjala 1941–1944*, (Edita: Helsinki 2008).
- Jaakkola, Jalmari, *Finlands östproblem*, (Runar Schildts förlag: Helsingfors 1941).
- Jatkosodan pikkujättiläinen*, toim. Jari Leskinen & Antti Juutilainen, (WSOY: Helsinki 2007).
- Jescheck, H.H. *Die Verantwortlichkeit der Staatsorgane nach Völkerstrafrecht*, (Röhrscheid: Bonn 1952).
- Jokipii, Mauno, *Jatkosodan synty – Tutkimus Saksan ja Suomen sotilaallisesta yhteistyöstä 1940–41*, (Otava: Helsinki 1987).
- Jokisipilä, Markku, *Aseveljiä vai liittolaisia? Suomi, Hitlerin Saksan liittosopimusvaatimukset ja Rytin-Ribbentropin sopimus*, (Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Helsinki 2004).
- Jokisipilä, Markku, ”Kappas vaan, saksalaisia!” Keskustelu Suomen jatkosodan 1941–1944 luonteesta”, teoksessa *Sodan totuudet*, toim. Markku Jokisipilä, (Ajatus Kirjat, Gummerus Kustannus Oy: Helsinki 2007), s. 153–182.
- Jonas, Michael, *Kolmannen valtakunnan lähettiläs – Wipert von Blücher ja Suomi*, (Ajatus Kirjat, Gummerus Kustannus Oy: Helsinki 2010).
- Jyränki, Antero, *Presidentti – Tutkimus valtionpäämiehen asemasta Suomessa v. 1919–1976*, (Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja, A-sarja N:o 123: Helsinki 1978).

- Kallenautio, Jorma, *Suomi katsoi eteensä – Itsenäisen Suomen ulkopoliittika 1917–1955*, (Tammi: Helsinki 1985).
- Kekkonen, Jukka, *Kun aseet puhuvat*, (Art House: Helsinki 2016).
- Kinnunen, Tiina & Jokisipilä, Markku, “Shifting Images of “Our Wars”: Finnish Memory Culture of World War II”, teoksessa *Finland in World War II – History, Memory, Interpretations*, toim. Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki, (Brill: Leiden 2012), s. 435–482.
- Kivimäki, Ville & Tepora, Tuomas, “Meaningless Death of Regenerating Sacrifice? Violence and Social Cohesion in Wartime Finland”, teoksessa *Finland in World War II – History, Memory, Interpretations*, toim. Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki, (Brill: Leiden 2012), s. 233–276.
- Kivimäki, Ville, ”Rintamamiesten Suur-Suomi”, teoksessa *Luvattu maa*, toim. Sari Näre & Jenni Kirves (Johnny Kniga: Helsinki 2014), s. 259–320.
- von Klima, Arpad, *Remembering Cold Days: the Massacre of Novi Sad, Hungarian Politics and Society, 1942–1989*, (University of Pittsburgh Press: Pittsburgh 2018).
- Krosby, Hans Peter, *Suomen valinta 1941*, (Kirjayhtymä: Helsinki 1967).
- Kujala, Antti, *Vankisurmat – neuvostosotavankien laittomat ampumiset jatkosodassa*, (WSOY: Helsinki 2008).
- Laine, Antti, *Suur-Suomen kahdet kasvot*, (Otava: Helsinki 1982).
- Linkomies, Edwin, *Vaikea aika*, (Otava: Helsinki 1970).
- Linna, Väinö, *Tuntematon sotilas*, Yhdestoista painos, (WSOY: Porvoo 1955).
- Lunde, Henrik O., *Finlands val 1941–1944 – Samarbetet med Hitler-Tyskland*, (Fischer & Co, Stockholm: 2014).
- Magill, J.H., *Tasavalta tulikokeessa*, (Weilin & Göös: Mikkeli 1981).
- McNair, Lord, *The Law of Treaties*, (Clarendon Press: Oxford 1961).
- Meinander, Henrik, “Finland and the Great Powers in World War II: Ideologies, Geopolitics, Diplomacy”, teoksessa *Finland in World War II – History, Memory, Interpretations*, toim. Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki, (Brill: Leiden 2012), s. 49–82.
- Mikkola, Marja-Leena, *Menetetty lapsuus: suomalaismiehittäjien vankeudessa 1941–44*, (Tammi: Helsinki 2004).
- Mikola, Keijo, ”Vuosien 1940–1941 saksalais-suomalaisen yhteistoiminnan tarkoituserien ja muotojen tarkastelua”, *Tiede ja ase*, No. 25, 1967, s. 109–144.
- Monde Diplomatique, *Historia-atlas, toisenlainen 1900-luku*, (Into Kustannus: Helsinki 2011).
- Neff, Stephen C., *War and the Law of Nations*, (Cambridge University Press: Cambridge 2008).
- Niinistö, Jussi, *Heimosotien historia 1918–1922* (SKS: Helsinki 2005).
- Niinistö, Jussi, *Bobi Sivén, Karjalan puolesta* (SKS: Helsinki 2001).

- Nygård, Toivo, *Suur-Suomi vai lähiheimolaisten auttaminen*, (Otava: Helsinki 1978).
- Nyyssönen, Heino, *Tasavallan loppu? Unkarin demokratian romahdus*, (Atena: Keuruu 2017).
- Oppenheim, L., *International Law – A Treatise, Vol I – Peace*, Eight Ed., toim. H. Lauterpacht, (Longmans: London 1955).
- Oppenheim, L., *International Law – A Treatise, Vol. II – Disputes, War and Neutrality*, Sixth Ed., toim. H. Lauterpacht (Longmans: London 1946).
- Orford, Anne, *International Law and the Politics of History*, (Cambridge University Press: Cambridge 2021).
- Parkkari, Juhani, *Sodan oikeussäännöt*, (Tietosanoma: Helsinki 2018).
- Pekkarinen, Jussi & Pohjonen, Juha, *Ei armoa Suomen selkänahasta – Ihmisluovutukset Neuvostoliittoon 1944–1981*, (Otava: Helsinki 2005).
- Politics and the Histories of International Law*, toim. Raphael Schäfer & Anne Peters, (Brill: Leiden 2021).
- Poljan, Pavel, ”Neuvostoliitolaiset juutalaisot vangit Romaniassa ja Suomessa”, *Sotavangit ja internoidut – Prisoners of War and Internees*, toim. Lars Westerlund, (Kansallisarkisto: Helsinki 2008), s. 182–197.
- Polvinen, Tuomo, *Suomi suurvaltojen politiikassa 1941–1944*, (WSOY: Porvoo 1964).
- Polvinen, Tuomo, *Barbarossasta Teberaniin*, (WSOY: Porvoo 1979).
- Polvinen, Tuomo, *Jaltasta Pariisiin Rauhaan – Suomi kansainvälisessä politiikassa 3, 1945–1947*, (WSOY: Porvoo 1981).
- Polvinen, Tuomo, *J.K. Paasikivi, Valtiomiehen elämäntyö 3, 1939–1944*, (WSOY: Porvoo 1995).
- Rantanen, Paavo, *Suomi kaltevilla pinnalla*, (Atena: Jyväskylä 2012).
- Reimaa, Markku, *Pohjoismaisia yhteyksiä Saksan vallan varjossa 1940–1944*, (Docendo: Jyväskylä 2015).
- Rifaat, Ahmed, *International Aggression*, (Almqvist & Wiksell International: Stockholm 1979).
- Roberts, Adam & Guelff, Richard (toim.), *Documents on the Laws of War* (Clarendon Press: Oxford 1982).
- Ronzitti, Natalino, *Rescuing Nationals Abroad through Military Coercion and Intervention on Grounds of Humanity*, (Martinus Nijhoff: Dordrecht 1985).
- Rosas, Allan, *The Legal Status of Prisoners of War*, (Suomalainen Tiedeakatemia: Helsinki 1976).
- Rosas, Allan, ”Oikeus ja politiikka kansainvälisissä suhteissa”, teoksessa *Kansat ja oikeus*, toim. Kari Joutsamo & Allan Rosas & Holger Rotkirch, (Tammi: Helsinki 1980), s. 94–109.

- Rosén, Gunnar, *Sata sodan ja rauhan vuotta – Suomen Punainen Risti 1877–1977*. Toinen painos, (Suomen Punainen Risti: Helsinki, 2002).
- Sana, Elina, *Luovutetut – Suomen ihmislouvatukset Gestapolle*, (WSOY: Helsinki 2003).
- Seppälä, Helge, *Suomi hyökkääjänä*, (WSOY: Porvoo 1984).
- Seppälä, Helge, *Suomi miehittäjänä 1941–1944*, (SN-kirjat: Helsinki 1989).
- Simonen, Katariina, *The State versus the Individual – The Unresolved Dilemma of Humanitarian Intervention*, (Martinus Nijhoff Publishers: Leiden 2011).
- Silvennoinen, Oula, *Salaiset aseveljet*, (Otava: Helsinki 2008).
- Silvennoinen, Oula, “Limits of Intentionality – Soviet Prisoners of War and Civilian Internees in Finnish Custody”, teoksessa *Finland in World War II – History, Memory, Interpretations*, toim. Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki, (Brill: Leiden 2012), s. 355–394.
- Silvennoinen, Oula & Kujala, Antti, “Illegal Killing of Soviet Prisoners of War during the Finno-Soviet Continuation War of 1941-1944”, *Slavonic and East European Review* 87:3 (2009), s. 429–451.
- Silvennoinen, Oula, ”Kumpujen yöhön”, teoksessa *Luvattu maa*, toim. Sari Näre & Jenni Kirves, (Johnny Kniga: Helsinki 2014), s. 15–68.
- Skubiszewski, K., “Use of Force by States. Collective Security. Law of War and Neutrality”, teoksessa *Manual of Public International Law*, toim. Max Sörensen, (St Martins Press: New York 1968), s. 739–843.
- Suomen ilmasodan pikkujättiläinen*, toim. Heikki Nikunen & Jyrki K. Talvitie & Kalevi Keskinen, (WSOY: Helsinki 2011).
- Suomen merisodan pikkujättiläinen*, toim. Jyrki K. Talvitie & Kalevi Keskinen, (WSOY: Helsinki 2015).
- Swanström, Andre, *Hakaristin ritarit*, (Atena: Jyväskylä 2018).
- Talvisodan pikkujättiläinen*, toim. Jari Leskinen ja Antti Juutilainen, (WSOY: Helsinki 1999)
- Taylor, A.J.P., *The Origins of the Second World War*, (Fawcett Publications: Greenwich 1961).
- Tarkka, Jukka, *13. artikla*, (WSOY: Porvoo 1977).
- Tarkka, Jukka, *Hirmuinen asia – Sotasyllisyys ja historian taito*, (WSOY: Helsinki 2009).
- Tiihonen, Seppo, *Sodan johdon pieni piiri – Vallan verkostot ja neuvonantajat 1939–1944*, (Books on Demand: Helsinki).
- Treves, Tullio, “Customary International Law”, teoksessa *The Max Planck Encyclopedia of Public International Law*, päätoimittaja Rüdiger Wolfrum, Vol. II, (Oxford University Press: Oxford 2012), s. 937–957.

- Tuunainen, Pasi, “The Finnish Army at War: Operations and Soldiers, 1939–45”, teoksessa *Finland in World War II – History, Memory, Interpretations*, toim. Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki, (Brill: Leiden 2012), s. 139–188.
- Upton, Anthony, *Välirauha*, (Kirjayhtymä: Helsinki 1965).
- Warma, Aleksander, *Lähettiläänä Suomessa 1939-1944*, (Otava: Helsinki 1973).
- Wehberg, Hans, *The Outlawry of War*, (Carnegie Endowment for International Peace: Washington, 1931).
- Westerlund, Lars, “The Mortality Rate of Prisoners of War in Finnish Custody between 1939 and 1944”, teoksessa *POW Deaths and People Handed over to Germany and the Soviet Union in 1939–55*, toim. Lars Westerlund, (Kansallisarkisto: Helsinki 2008), s. 14–84, (Westerlund 2008a).
- Westerlund, Lars, “Prisoners of war in Finland in WWII”, teoksessa *Sotavangit ja internoidut – Prisoners of War and Internees*, toim. Lars Westerlund, (Kansallisarkisto: Helsinki 2008), s. 8–20, (Westerlund 2008b).
- Westerlund, Lars, “The mass deaths of Soviet Prisoners of War in Finland and the negligence of the Finnish, Swedish and Norwegian Red Crosses”, teoksessa *Sotavangit ja internoidut – Prisoners of War and Internees*, toim. Lars Westerlund, (Kansallisarkisto: Helsinki 2008), s. 291–350, (Westerlund 2008c).
- Westerlund, Lars, “Internment and deportation in WWI and WWII. A comparative study with special survey of the situation in Finland”, teoksessa *Sotavangit ja internoidut – Prisoners of War and Internees*, toim. Lars Westerlund, (Kansallisarkisto: Helsinki 2008), s. 352–397, (Westerlund 2008d).
- Westerlund, Lars, *Saksan sotavankileirit Suomessa*, (Tammi: Helsinki 2008), (Westerlund 2008e).
- Visuri, Pekka, *Mannerheimin ja Rytin vaikeat valinnat*, (Docendo: Jyväskylä 2013).
- Visuri, Pekka, *Suomi suurvaltojen puristuksessa 1944–1947*, (Docendo: Jyväskylä 2015).
- Visuri, Pekka, *Saksan kenraali Suomen päämajassa vuonna 1941*, (Docendo: Jyväskylä 2017).
- Visuri, Pekka, (toim.), *Waldemar Erfurth – sotapäiväkirja 1942–1943*, (Docendo: Jyväskylä 2018).
- Visuri, Pekka & Murtorinne, Eino, *Hitlerin ja Stalinin kaupankäynti Suomesta 1939–1940*, (Docendo: Jyväskylä 2019).
- Ylikangas, Heikki, *Suomen historian solmukohdat*, (WSOY: Helsinki 2007).
- Yläräkkölä, Arvo, *Edvard Gylling – Itä-Karjalan suomalainen rakentaja*, (Otava: Helsinki 1976).
- Ziemke, Earl, *The German Northern Theater of Operations 1940–1945*, (United States Department of the Army: Washington 1959).

Maanpuolustuskorkeakoulu

Johtamisen ja sotilaspedagogiikan laitos
PL 7, 00861 HELSINKI

Puh. +358 299 800

www.mpkk.fi

ISBN 978-951-25-3389-3 (nid.)
ISBN 978-951-25-3390-9 (pdf)
ISSN 2669-9931 (painettu)
ISSN 2489-8473 (verkkojulkaisu)

SOTATAIDON YTIMESSÄ

Puolustusvoimat
The Finnish Defence Forces